

**С.БӘЙІШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**УДК 001
ББК 72
С - 84**ВЕСТНИК
АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. С.БАЙШЕВА****№ 3(41)
2013****Ғылыми журнал***Үш айда бір рет қазақ, орыс, ағылшын және
қытай тілдерінде шығады*

ISBN 9965-771-51-0

Научный журнал*Выходит один раз в три месяца на казахском,
русском, английском и китайском языках***РЕДАКЦИОННЫЙ
СОВЕТ****МАЗМҰНЫ
ОГЛАВЛЕНИЕ****ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**АХАН Б. – төраға –
председатель, философия
ғылымдарының
докторы, профессорҚҰСАЙЫНОВ Х. –
экономика
ғылымдарының докторы
профессорЛЫГИНА О.И. –
төрағаның орынбасары
– зам.председателя,
кандидат PhD докторыАСАРОВ А.А. –
философия
ғылымдарының
докторы, профессорЖАНПЕЙІСОВА Н.М. –
филология
ғылымдарының
докторы, профессорЖАЛҒАСҰЛЫ Н.
Техникалық
ғылымдарының
докторы, профессор

Б.ӨТЕМІСОВ. Қазақстандағы мұсылмандық, оның бекім болуының алғышарттары.....	5
ЖАРАСБАЕВ Е.Е. Деструктивті саяси қақтығыстардың алдын алудағы бақ-тың ролі.....	10
ӘБДІРАХМАНОВА Г. Орынбор генерал-губернаторлығы Қазақтарының жаңа басқару жүйесіне қарсы көтерілісі (XIX ғ. 60-шы жж.).	13
КУРГАНБЕКОВА Г. Т. Вопросы правовой квалификации института прямой продажи.....	18
КАЗМАНОВ Н.К. Сирия: политика, нефть и опухоль для США.....	22
ЕЛМАҒАМБЕТОВА Г.А. Қазақтың діни-сенім, әдет-ғұрып құқықтарының реттеушілік формалары.....	24

**ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ЖАНПЕЙСОВА Н.М. Лингвоконцептология: к вопросу о научных подходах.....	31
ЕРГАЗИНА А.А., МАРАТОВА Д.М. Особенности фразеологизмов английского языка.....	37
ЕСКАЗИНА А.Б. Фразеологизмдерді мәтінде пайдаланудың стилистикалық тәсілдері.....	40
НУРФАЙЗОВА Г.У. Орыс тіл біліміндегі қысқарған сөздердің зерттелу жайы.....	44
АГИСОВА Н.Н. Зооморфная метафора как способ описания национального характера.....	47
АЛДАШЕВА Г.Б. Об особенностях языка средств массовой информации.....	51
БАЙТАКОВА М.К. Научные принципы в современной лингвистике.....	55
МУХТАРОВА С.К. Сын есім компонентті фразеологизмдердің ассоциациялық сипаты.....	58
МОЛДАХМЕТОВА Ж.М. Газет тілінің лексикалық ерекшеліктері....	62
КУНУСПАЕВА Г.Ж. ағылшын және қазақ тілдеріндегі дене мүшелеріне байланысты етістікті фразеологизмдер.....	65

КАИРОВА Б.Е.
философия
ғылымдарының
докторы, профессор

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

АЛМАТОВА Б.Г., КАЛАСОВ С.Б., ЖЫЛКЫБАЕВА Г.Ж.,
КАЛЖАНОВА А.Б. Окружающая среда и здоровье населения
нефтегазовых регионов. 69

ТЕРЕГУЛОВ Ф.Ш.
педагогикалық
ғылымдарының
докторы, профессор

АЛМАТОВА Б.Г., КАЛАСОВ С.Б., КОСМАГАМБЕТОВА А.Б.
Промысловая геология..... 76

ТӨЛЕГЕНОВА А. Техника дамуы жағдайындағы адам мәселесінің
ерекшелігі..... 79

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ
РЕДКОЛЛЕГИЯ

ПИРИМЖАРОВ М.Х., БАРБОСЫНОВА Г. Графикалық контент-
анализының педагогикалық диагностика мүмкіндіктерін зерттеу
мәселесі мен әдістері..... 84

ЛЫГИНА О.И. – бас
редактор – гл. редактор

ИРГАЛИЕВ А.С., ОРДАКУЛОВА Л.С. Жетім балалардың
әлеуметтендіру процесін зерттеуде педагогикалық көзқарастар..... 86

АБДОЛЛАЕВ Х.Т.
БУХАРБАЕВ Ш.М.
АМАНГАЗИЕВА М.К.
ЕСЕНОВА К.Е.
СЕЙІЛХАНОВА Р.Б.
МҰСТОЯПОВА А.С.
АБИЛЬДАЕВА К.М.

САМЫЛТЫРОВ М.А. Психолого-педагогические аспекты развития
творческого мышления личности (На примере изобразительного
искусства) 90

АБАЕВА Г.Б. Место внеучебной деятельности в
общеобразовательном учреждении при формировании
эстетического воспитания младших подростков..... 92

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

ФАРЗАЛИЕВА Т.В. –
жауапты шығарушы

БУХАРБАЕВ Ш.М., ҚОНАҚБАЕВА А.У. Елдің әлеуметтік -
экономикалық тұрақтылығына зейнетақы активтерінің тигізетін
ықпалын талдау..... 96

МИРАЛИЕВА А.Ж. Білім беру- инновациялық экономиканы
жаңғыртудың стратегиялық бағыты..... 99

БУХАРБАЕВ Ш.М., ҚОНАҚБАЕВА А.У. Қаржы жүйесін
жетілдірудің негізгі бағыттары..... 102

БУХАРБАЕВ Ш.М., ҚАРШЫҒИНА Г.Е. Бәсекелестік жағдайындағы
сактандыру нарығы қызметін жетілдіру жолдары мен дамыту
перспективасы..... 105

ЕСЕНТАЕВА Г.Н. Учетная политика и ее особенности на примере
АО «Евразийский банк» 108

ИЗГАРИНА Г.К. Экономика и ВВП Казахстана..... 112

НУРГАЛИЕВА Е.В. Малому бизнесу не только деньги, больше
нужна нефинансовая поддержка..... 116

ИЛЬЯСОВ М. Экономический рост и его взаимосвязь с
человеческим развитием..... 121

С.Бәйішев
атындағы Ақтөбе
университетінің
ХАБАРШЫСЫ

ISBN 9965-771-51-0
ББК 72

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ БЕРГЕН
КУӘЛІК № 4645-Ж, 29.01.2004 ж.

СВИДЕТЕЛЬСТВО № 4645-Ж от 29.01.2004 г. ВЫДАНО МИНИСТЕРСТВОМ
ИНФОРМАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

© Актюбинский университет им.С.Баишева

**ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

*Өтемісов Б., т.ғ.к, доцент,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

УДК 28

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰСЫЛМАНДЫҚ, ОНЫҢ БЕКІМ БОЛУЫНЫҢ
АЛҒЫШАРТТАРЫ.**

Ғасырлар бойы ислам мәдениеті, оның құрамындағы қазақ жеріндегі мұсылмандық береке-бірлігі бекім ұлтымыздың рухани тірегі болып келді. Бірақ соңғы жылдарда Қазақстан мұсылмандығында күрделі ахуал қалыптасты. Оның себебі – экономикалық жағынан барынша дамыған индустриалды державалар, жаһандану идеясын жалау етіп, Қазақстан сияқты дамушы, өтпелі кезеңдегі елдердің табиғи байлығын соңғы рет әлемдік бөліске салу. Бұндай мақсаттарын іске асыру үшін баяғы атышулы идеологиялық күрестің принциптеріне жүгініп сан алуан әдіс-тәсілдерді пайдалануда.

Мақсат: өз мүдделері үшін кейбір елдердің бірлігіне нұқсан келтіру. Әртүрлі әрекеттер жасап, террористер, лаңкестердің шабуылдарын күшейтіп, жарылыстар ұйымдастыру арқылы қоғамда күдік, үрей туғызып, халықтың наразылығын күшейту арқылы саяси биліктің беделін түсіріп, елдің ішкі өміріне кірісу жолдарын табу.

Бұндай әрекеттер қоғамның бекімі олқылау, осалдау салаларын көздейтіні белгілі. Сол себепті, идеологиялық шабуыл белсенділерінің пайымдауынша, мұсылман ұстанымдағы елдерде, соның ішінде Қазақстанда да олқылау болып тұрған дін ахуалы болып табылады.

Діни шабуылдардың үдейе түсуінің түйіні де осында. Бірақ саяси әрекетшілердің шабуылдарды дінге негіздеуі қисынсыз. Дін мәселесінің алға тартылуы – ол сылтау, өз әрекеттерін бүркемелеу ғана. Десек те, шабуылдың аты шабуыл, қандай болмасын шабуыл осал болмайды. Мұхиттың арғы жағындағы алпауыттардың жыл сайын миллиардтаған доллар қаржы бөліп аса белсенділік пен қарқынды түрде әртүрлі діни секталар мен ұйымдарды миссионерлер арқылы таратуы әлемдік саяси өмірде көпшілікке белгілі.

Қазіргі кезде миссионерлердің шет елдердегі орталықтарда арнайы дайындықтан өтіп жатқандары да белгілі. Олар – «жаңа» миссионерлер деп аталатын, мол тәжірибе жинаған, үгіттеу, азғыру және адамды еліктіру әдістерін терең игерген қабілеттері жоғары мамандар. Арнайы сиқырлық әрекеттің әсерінен сектаның құрбаны ең алдымен ата-анасын, туыстарын, бұрынғы таныс адамдарын мүлде мойындамай, тіпті оларды енді жау екен деп есептеуі тиісті. Осылай, адам қоғамнан оқшауланып, қайрат жігері әлсіреп, бірте-бірте өз еркінен айырлып, айтқанды екі етпейтін, тілалғыш, ешқашан қарсы келмейтін жан болып шығады. Ал бұндай жандардың қатарынан экстремистерді, лаңкестерді дайындау өте оңай емес пе?

Арнайы орталықтарда миссионерлерді әрбір мемлекеттің ерекшеліктеріне бейімдеп те дайындайды. Қазақстан шетел алпауыттарының маңызды стратегиялық объект қатарына алынған, олардың біздің еліміз жөніндегі мақсаты – ұлтымыздың дініне іріткі салып, халқымыздың бірлігін шайқау.

«Жаңа» идеологтардың Қазақстан азаматтарына ықпал етіп, өз қатарына ауыстыру үшін көптеген әдістері бар. Солардың бірі – ислам дініндегі кейбір рәсімдерді аса қатал, жағымсыз етіп көрсету. Олардың Қазақстан мұсылмандары үшін орындауы қиынға түсетін рәсімдердің қатарына көбінесе жатқызатындары: күніне бес мезгіл намаз оқу, Құранды мінсіз түрде араб тілінде оқи білу, жыл сайын бір ай жарық күні бойы нәр татпай Ораза ұстау, көп қаржы талап ететін, сырапшылыққа ұшырататын садақалар өткізу, бейіттердің басына зәулім-зәулім мазарлар тұрғызу.

Әрине, бұндай дәлелдермен үзілді-кесілді келіспеушілік білдіру қиын. Шын мәнінде, күніге бес мезгіл намаз оқу үшін белгілі жағдайдың болуы қажет: қызметтен қолдың бос болуы, арнайы орын және т.с.с. Сол себептен де, баршаға мәлім, күніге бес мезгіл намазды Қазақстан мұсылмандарының аз ғана пайызы мұқиятты түрде ұстанады, олар, негізінен, қолы бос адамдар, зейнеткерлер, қарт-қариялар.

Бес мезгіл намаз оқу рәсімінің күрделі болуын алға тарта отырып, миссионерлер өздерінің үгіт-насихат жұмыстарында қазақтардың садақа беру рәсімдеріндегі өзгешеліктерді де шебер пайдаланады. Бұл рәсімдердің соңғы жылдары ерекше құптарлыққа ие болғаны қазақтар арасында белгілі. Бірақ қазіргі кезде бұл рәсімдердің ішінен озығынан көрі тозығы көбірек ырымдар күн сайын көбейе түсуде. Әсіресе қайтыс болған кісіні шығарып салу дәстүрінде ысырыпшылдық, бәсекешілдік сияқты жағымсыз әдеттер жаппай орын алуда. Адам қайтыс болған үйдің отбасында дәл сол күні қонақасын, ертеңіне садақасын беру міндет болса, бұдан кейін «жетісін», «қырқын», «жүзін» және «жылын» беру парызға айналған. Осы рәсімдердің әрбір күнінде мал шалынуы керек. Ал соңғы жылдары тек іріқара мал шалынуы міндетті деген пікір де қалыптасқан. Ең ауыры – осының барлығы адамынан айырылып қайғы шегіп отырған отбасында орындалуы тиісті.

Соңғы жылдары садақаларды аста-төк ысырапшылықтың, атақ шығарудың үрдісіне айналдырып, адамның басына түскен ауыр қайғы-қасіреттің өзін байлығын көрсетуге тырысқан кейбір ағайынның бей-берекет әрекеттеріне көңілің құлазиды. Бұның аты қазақта – еліктеушілік. Ол дінімізге жақсылық әкелмейді.

Бұндай рәсімдеу, еліктеушілік әсіресе тұрмысы төмен, күнкөрісі қиын, мұқтаж жандарға өте ауыр соғады. Олар да бұл рәсімдердің атқарылуын мұсылмандық парыз деп танып басына келген қайғылы қаза кезде қаржылық ауырлықтардың бәріне төзуге бел байлап қиналады, амалсыздықтан өзгеге қарызданады. Миссионерлердің, әртүрлі секталардың торына түсіп қалатындар да бірінші кезекте осындай адамдар.

Миссионерлердің арандатушылық насихаты үшін ұтымды болып табылатын мәселе: «жетісі», «қырқы», «жүзі», «жылы» садақаларын беру дәстүрлері ислам шарифатында да, Құранда да жоқ. Яғни, бұндай рәсімдердер, әсіресе мал шалу сияқты дәстүр ислам шарифатына негізделген емес. Бұл мал өсіруші халқымыздың сүйегіне сіңіп кеткен әдет-ғұрып болғандықтан оқасы жоқ деуге де болар. Бірақ миссионерлердің қазақ мұсылмандығы ислам шарифатына жатпайды деп, олжаға шүйліккен қырғиларша, бұл мәселені ұтымды желеу етіп, жастарымыздың діни сезімдерін қорлаудағы атышулы насихаттың тізгіні болып отыр.

Айыптаушылардың бұл дәйектерін мүлде негізсіз деп пайымдау шалағайлық болар. Даулы мәселенің қисыны әруақытта тереңде жатады.

Дін саласында орындауға қиын түсетін рәсімдердің болу себебі уақытында сол дәстүрлерді жеңілдету, жаңарту модернизацияның болмағандығында. Дін әруақытта ұлт мәдениетінің құрамдас бөлігі болғандықтан, ұлттың мәдениетімен бірге діннің рәсімдері де дамып, жаңарып, заман талаптарына сәйкес модернизация үдерісінде болуы тиіс.

Адамзат тарихында діндерде модернизация мәселесінің көтерілуі жаңалық емес. Әлеуметтік және дәстүрлі діндер тарихында модернизация тұрақты түрде жүргізіліп келді. Мысалы, христиан дінінде алғашқы кезеңдерде табыну рәсімдері күрделі болды,

оларда да құрбандық шалу дәстүрі болған. Ал V ғасырдың соңында ғана құрбан шалудың орнына атқарылуы жеңіл болатын шоқыну рәсімі қабылданды. Сонымен қатар, христиандарда бірте-бірте қайтыс болған адамға садақа беру, еске алу (поминки) рәсімі қалыптасты. Олардың поминкаларында қандай тағамдар болуы тиісті екені нақты түрде анықталған. Тағамдардың (блюдолардың) тек 3 түрі ғана белгіленген. Сондықтан бай болсын, кедей болсын – бәріне бірдей болғандықтан байлығын көрсетіп, ысырапшылыққа, бәсеңшілікке бару тоқтатылды.

Әрине, христианның рухани құндылықтары біздің мұсылмандыққа үлгі (эталон) бола алмас. Бірақ мәселе – діннің гуманистік, адамгершілік, адамға жеңілдік жасау принципін ұстаным етуі.

Мұхамбет Пайғамбарымыздың өзінің де «Еш нәрсеге, тіпті дінге де шектен тыс берілмеңдер. Сіздерден бұрын өткен көп қауым дінге шектен тыс берілгендіктен өкініште қалған» - деп тапсыруы исламның қағидаларынан белгілі.

Қазақ халқы мұсылмандығында жаңартылу, модернизация белгілі тарихи себептерге байланысты жүйелі түрде өткізілген кезеңдері болған жоқ. Бірақ Қазақстандағы мұсылмандық рәсімдеріне заманның дамуына, оның талаптарына лайықты жаңартулардың енгізілуі қажет екендігі сезіле бастағаны бүгін емес. Ислам дәстүрлерін жаңарту деген сөздің өзі көпшілікке тосын, қисынсыз көрінуі де мүмкін болғандықтан, ғылымда, саяси, рухани өмірде ақырын түрде «дәуірлеу» деген термин қолданылып жүрді: рәсімдерді дәуірге сәйкестендіру деген ұғым мағнасында.

Қазақстан мұсылмандығының ұстанымы осы бағытқа сәйкес болуының қажет екендігін еліміздің Президенті де атап өтті. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының III съезінде Н. Назарбаев «Дәл сіздер, діни көшбасшылар, әлемнің үйлесімді дамуының басты шарты – руханиялықты дәуірлетер жолбасшы бола аласыздар» - деп дін саласындағы негізгі бағытқа көңіл аударды.

Соңғы жылдарда Қазақстан мұсылмандығындағы күрделі жағдайларға байланысты бұл салада модернизацияның, реформаның қажет екендігі де мойындалды. 2011 жылдың маусым айында Астанада өткен 7-ші Бүкіләлемдік Ислам экономикалық форумында сөйлеген сөзінде Елбасы Н.Ә. Назарбаев ислам дүниесінде негізгі стратегиялардың бірі «ислам әлемі модернизацияға бағытталған» деп жариялады. Бұл исламды модернизациялау туралы Қазақстанда ең алғашқы рет айтылуы болды.

2011 жылғы қазанның 11-і күні Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» жаңа Заңы қабылданды. Бұл Заң еліміздің діни саладағы көп түйткілдің басын ашуға мүмкіндік беретін ұстаным болды. Себебі Қазақстан мұсылмандығындағы ұлттық дәстүрге негізделген исламның ханафиттік бағытындағы «нанымдарын құрметтеудің маңыздылығын танитынын негізге алады» - деп ұйғарылды бұл Заңда. Яғни, жаңа Заң Қазақстанда мұсылмандық пен модернизацияның атасу мүмкіндігінің келуі болып табылады.

Ханафиттік бағыт (немесе Әбу Ханифа мазхабы) өз жамағатына көп жеңілдік берумен, әрі демократиялығымен ерекшеленеді. Бұл діни бағыттың ерекшеліктері мен маңыздылығын тереңірек зерделеу – ол бөлек жұмыс. Ал қысқаша айта кететін болсақ, ханафиттік бағыт – ол халқымыздың рухани деңгейін өсіру үшін адамгершілікке тән қасиеттерге жетелейтін, әділдікті, адалдықты уағыздайтын, елін, халқын сүюге тәрбиелейтін, ең асыл, қасиетті әдет-ғұрыптарды ұстанатын, ислам дінінің құндылықтарын сауаттылық әрі парасаттылықпен насихаттайтын бағыт. Жаңа Заң – Қазақстан мұсылмандығының Қайта өрлеу дәуірі, Ренессансы деген атаққа ие болуына толық негіз бар.

Ханафиттік мазһаб рухани әртүрлілікке, рәсімдердің демократиялық мәдениеттің талаптарына сай болуына жол ашады, және діни догматикаларды, фундаментализмді, сонымен қатар кезкелген, кездейсоқ ырымдарды да ұстаным етпейді. Бұл елімізде өзінің шешімін күтіп отырған үміттерге дәл сәйкес, себебі қазіргі

кезде қазақ мұсылмандығында кезкелгеннің ойынан шығарылып, содан соң шариғатқа, ұлттық дәстүрге жатқызыла қоятын, тіпті ырым деп айтуға болмайтын, ырым-жырымдардың көріністері қаптап тұр. Мысалы, қазақтар садақаларын аста-төк түрінде өткізе отырып, ырымға жүгіну себебінен, сол үйілген тағамды тамақ етіп алуға құрал да бермейді. Міне, бүйректен сыйрақ шығаратын нағыз қыйсықтық.

Сол сияқты, біреудің бір сәтте кездейсоқ айта салғаны болар, бейіттің басынан ешқандай артық кірпіштерді, цементті, күректерді алып кетуге болмайды деп бақилықта жатқандарымыздың бейіттері қоқысқа, шаң мен кесектерге батып жатыр. Христиандарда дәстүрлі мезгіл-мезгіл кладбищелерін тазартып тұратын «родительский день» деген күндері бар. Ханафиттік бағыттың орасан зор маңыздылығы – әрбір рәсімнің, дәстүрдің өткізілу түрі адамға ыңғайлы, жеңіл, мәдениет пен өркениеттің талаптарына сай болуы тиісті.

Осылайша Елбасымыз қол қойған «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» жаңа Заңда ата-бабаларымыз ұстанған, діни сана-сезімді қоршаған ортамен үйлестіре білетін Ханафи бағытының жазылуы еліміздегі мұсылмандықтың рәсімдерін өркениеттің талаптарына сай жетілдіруге, модернизациялауға жол ашып отыр.

Қазірдің өзінде Қазақстанның әртүрлі аймақтарында жаңартылған рәсімдер өз көріністерін таба бастағаны да байқалуда. Мысалы, Батыс, Солтүстік Қазақстан облыстарының кейбір аймақтарында мұсылман жамағатының топтары күнделікті бес намаздың орнына бес дұға жасау да құлшылық етудің түріне сыяды деп ұйғарыпты. Мұсылман адам әр намаздың орнына бір дұға оқу, мысалы, «Фатиха сүресін», «Ықылас сүресін», «Құлфуа» дұғасын орындаса Аллаға құлшылық етудің рәсімі ретінде мойындалуда. Атырау, Қызылорда облыстарында қайтыс болған адамды жөнелту, садақа бағыштау рәсімдері де бұрынғыдан жеңілдету жолына түсіріле бастағаны байқалады. Бұл жерде мешіттердің міндеті, біздің ойымызша, осындай жаңа рәсімдерді саралап, тіркеп, үйлесімге келетіндерінің қабылданғаны туралы жамағатқа білдіріп отырса. Бұл бұрынғы рәсімдерден мүлдем бас тарту емес – олардың орнына балама (альтернатива) түрлерін ұсынып отыру. Арықарай жамағаттың қалауы шешеді.

Жаңа бағытқа сәйкес мұсылмандық рәсімдерінің ықпалын күшейтуде басты кепіл, әрине, мешіттер. Олар мұсылман жамағатының рухани орталықтарына айналуы тиісті. Рухани өмірде мешіттердің қамтуында болатын салалар әлі де көп. Оларға неге неке тойы, сүндет тойы рәсімдерін толығымен өз міндетіне алмасқа. Қалың бұқараға дұрыс атқаруға қиындау түсетін әртүрлі рәсімдер бар. Солардың бірі, мысалы, қайтыс болған кісіні жөнелту рәсімдері, соның ішінде әсіресе шомылдырып, кебіндеу. Бұл рәсімге байланысты біраз гигиена, этика, эстетика мәселелері де туындайды. Бұрын қазақ даласында көшпелі өмір кезеңдерінде гигиена орталықтары дамымаған замандарда мәйітті жуындырып жөнелту қажет болды. Соған сәйкес ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып отырған тәжірибе қалыптасқан болатын. Бүгінгі күнге келсек жағдай мүлде жаңарды. Әрбір адамның өзін таза ұстап жүруге мүмкіндік болғандықтан ол өмірдің салтына айналды. Яғни, мәйітті шомылдыру қазіргі уақытта тек денені тазарту үшін емес, ол ырым, рәсім үшін ғана қажет. Осыған орай, бұрынғы тәжірибе жойылып келе жатыр. Сол себептен қазір қазақтарда «сүйекке кіргізу» деп аталатын рәсімге адамдарды қатыстыру күннен күнге қиындай түсуде.

Осы рәсімді атқару қызметін де мешіттер өз міндеттеріне алуына болар еді, әрине, медицинаның қатысуымен маманданған орталықтар түрінде. Жалпы алғанда, мешіттердің мұсылмандарға көрсететін ақылы (төлемді) қызметтерінің кең өрістейтін уақыты келді деген ойдамыз.

Мешіттер кез келген мұсылман үшін моралдық сүйеніш, рухани тірек, мұсылмандардың қорғаны мен панасы болуы керек. Өкінішке орай, ондай жұмыстар мешіттерімізде әлі жеткіліксіз десек, ол өте сыпайы болар. Өмірде талай куәгер болып жүрміз, азаматтар әртүрлі жағдаймен бір жұбаныш іздеу ретінде Құран оқытып, дұға

жасату мақсатпен мешітке келгеннің өзінде онда «келдің-ау, кеттің-ау» деп жөн-жоба көрсетуші пенде ұшыраспайды. Қолындағы бес-он теңгелерін жәшікке тастап, көппен бірге жалпылама оқыған дұғаны тыңдап, бет сипап өз жөндеріне кете барады. Бұндай жағдай әлбетте нигилизм сезімін тудырады, яғни, қандай болмасын құндылықтан аулақтау, түңілу, бас тарту. Қандастарымыздың басқа дінге ауысып жатуының себептері осы емес пе екен?

Қазақстан Республикасының дін туралы жаңа Заңына сәйкес имамдардың, молдалардың білімі мен сауаттылығы да қоғам талаптарына айналууда. Имамдардың адамдардың ризашылығы үшін қызмет етуі – Исламның парызы. Әсіресе имандылыққа жаңа бет бұрған адамдарға Ислам, Құран, шариғат туралы жаратымды уағыз, ағарту дәрістері берілуі қажет. Қазіргі жағдайда ханафиттік бағыт жөнінде көпшіліктің білімі тым қарабайыр, жоқтың қасы.

Имамдардың жұрттың арасында ибалы да инабатты сөзі мен ісі үйлесіп, жүріс-тұрысы өзгеге үлгі болуы керек. Ал олай болмай жатқан жағдайда молда өзінің ғана беделін түсіріп қоймай, асыл дінімізге деген көзқарасқа көлеңке түсіруі ықтимал. Имамдар мен молдалардың уағызы жан-жақты әрі мазмұнды шығып жатса мешіт жамағаты көбейеді. Бұған қоса, сол діндардың мінез-құлқы мен іс-әрекеті, амалы исламның талабына сай болса, оны көрген адамдарға сүйеніш туғызып, құрметке бөленері хақ. «Дініңді ұстай алсаң – қасиетің, ұстай алмасаң – қасіретің» - деген қазақтың қанатты сөздері баршамызға ғұмырлық қағида.

Қорытындылап айтатын болсақ, қазақтар бір сенімде болғанда ғана сақталып, нығая түсеміз. Жаңғырту мен модернизация – діни дәстүріміз бен әдет-ғұрыптарымызды, халқымыздың рухын көтерердей жол болуы шарт. Бәріміз бас қосып дінімізді әлемдік өркениет көшінен қалдырмайтын жолдарды қарастырайық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Заңы «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы». «Егемен Қазақстан». 2011 ж. 15 қазан.
2. VII Дүниежүзілік Ислам экономикалық форумының материалдары. «Егемен Қазақстан». 2011 жылғы 9 маусым
3. Хамидов А.А. Религия в политике и культуре современного Казахстана. Астана. «Астана Елорда» 2004
4. Коран (Перевод смыслов и комментарии Пороховой И.В.) Москва. «Рипол классик». 2008
5. Дербісалы Әбсаттар қажы. Тәуелсіз Қазақстан және ислам. «Егемен Қазақстан». 2001 жылғы 23 қараша.
6. Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. Москва. «Политиздат». 1986.
7. Әбсаттар қажы Дербісалы. Ұлық Имам – Имам Ағзам Әбу Ханифа. «Егемен Қазақстан». 2007 ж. 28 ақпан

Резюме

В статье рассматриваются проблемы исламской религии в Казахстане. Анализируя причины обострения положения в этой сфере, автор показывает пути преодоления проблемы на основе реализации идеалов ханафитского мазхаба в казахстанском мусульманстве.

Summary

The problem of Islamic religion is considered in the article. Author shows various ways out from the problem

*Жарасбаев Е.Е., магистр, аға оқытушы,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

УДК 070.1

ДЕСТРУКТИВТІ САЯСИ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ БАҚ- ТЫҢ РОЛІ

Еліміз тәуелсіздігін алған күннен бастап, әлеуметтік-экономикалық, саяси реформаларын сәтті жүзеге асырып, саяси жүйені демократиялық модернизация жолына түсіріп, әлемдік интеграция және жаһандану процесіне белсенді қатысуда. Мемлекетіміздің БАҚ саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуде үлкен орын алады. Бүгінгі күні кез келген саяси, қарулы қақтығыстың барысына, оған қатысушылардың мінезіне, гуманитарлы мәселелердің шешіміне, қақтығыстың нәтижесіне БАҚ-тың, журналисттердің қызметінің әсері өте үлкен болып отыр. Осыған орай біз осы мақалада деструктивті саяси қақтығыстардың алдын алудағы БАҚ-ның ролін анықтауға тырысамыз.

Қазіргі заманғы саясаттануда БАҚ-ы заң шығарушы, атқарушы және сот билігімен қатар «төртінші билік», «ұлы арбитр» атақтарына ие. Теледидар билігінің жоғары екеніне сенімнің күштілігі соншалық, кейбір саясат қайраткерлері: кім теледидарды басқарса, сол бүкіл елді де басқарады деп ойлайды. Саясатты теледидар, радио және баспасөзсіз елестету мүмкін емес. Қазіргі таңда біздің елімізде болып жатқан көптеген өзгерістер мен даму үрдістерінде БАҚ-тың орны мен ролі өте жоғары екенін сеніммен айта аламыз.

Әлемдік ақпараттық кеңістіктің кеңеюі, ақпараттық соғыс кезеңінде қоғамда ортақ пікір қалыптастыруда, әлемде болып жатқан оқиғаларды халыққа жеткізуде БАҚ-тың ролі өте зор. Сонымен қатар, мемлекет ішіндегі және әлемде болып жатқан қақтығыстардың алдын алуда БАҚ өте үлкен қызмет атқаруда. БАҚ күнделікті қоғамда болып жатқан көптеген қақтығыстар мен қанды жанжалдар жайлы ақпаратты халыққа жеткізуде, бірақ сонымен қатар сол қақтығыстардың барынша айқын мән-жайын, себептерін ашып көрсетуді қамтамасыз ететін де БАҚ болып табылады. БАҚ арқылы қоғамда қақтығыс жайлы пайда болған пікірлердің ескерілуі, қақтығыс жағдайының кең көлемді талқылануы, көбінесе сол қақтығыстардың алдын алудағы жалғыз жолы болып табылады.

Қазіргі таңда БАҚ-ы деструктивті саяси қақтығыстардың, қарулы, әскери қақтығыстардың барысы мен оны шешуде де өте үлкен рөл атқарып келеді. Бүгінгі күні кез келген дамыған мемлекеттерде қандайда бір іс-әрекет қажетті, сәйкес ақпараттық дайындықсыз жүзеге аспайды. Кез келген соғыс немесе қақтығыс әрдайым әділ болып көрінуі қажет, жау – міндетті түрде қатыгез, ал өз жауынгерлерің – нағыз батыр болуы керек [1, 46 б.]. Қазіргі заманғы соғыстар немесе қақтығыстар – алдымен қарулы саяси демонстрация. Сол қақтығыстарда қару қолданумен қатар, демонстрациялық сәтінде өте үлкен маңызға ие. Жалпы, үгіт-насихат адамдар сол насихаттың ішінде жүргенде өте тиімді. Қазіргі кезде журналисттер кез келген қарулы қақтығыстың үшінші жағы болып қалыптасқан және сол қақтығыстың нәтижесі БАҚ-ы қай жақты көбірек қолдағанына байланысты болады. Қоғамның басым бөлігінің саяси, идеологиялық және геосаяси көзқарастары көбінесе телекоммуникацияға негізделі қалыптасады. Медиа-бейне бірнеше дағдылардан құралған күрделі жүйе – этникалық, мәдени, идеологиялық, саяси. Ыстық нүктелерден берілген ақпараттық репортаж, мысалы, қала тұрғынына, өте қысқа уақыт мерзімінде географиялық, тарихи, діни, экономикалық, мәдени, аймақтың этникалық жайы жайлы толық мағлұмат беруі және нақты қойылған саяси мақсаттарға

ерекше көңіл аударуы қажет. Осылайша, журналисттің мамандығы (әсіресе, тележурналисттің) геосаясатшының мамандығына жақындай түседі. Масс-медиа қазіргі қоғамда бұрынғыдай тек көмекші қызмет ғана атқарып қоймай, сонымен қатар халықтардың тарихи тағдырына өте үлкен ықпал ете алатын өзіндік қуатты фактор ретінде қалыптасуда [2, 89-90 бб.].

Маңызды мәселенің бірі БАҚ-дағы зорлық-зомбылық пен адамдардың агрессивті іс-қимылының арақатынасына көңіл бөлуіміз қажет. Агрессивті іс-қимыл әлеуметтік ықпалы мен тәрбиесінің нәтижесінде қалыптасатынына күмән келтіре алмаймыз. Бұл көбінесе БАҚ-да берілетін зорлық-зомбылық көріністермен байланысты. Менің ойымша, рейтингін көтеру мақсатында тек сенсациялық ақпаратпен немесе басқа зорлық-зомбылық әрекеттерді, қылмыстарды көрсететін БАҚ-на ықпал жасайтын шынайы құқықтық мүмкіндіктер жоқ.

БАҚ күнделікті беріліп отырған қатал ақпараттық зорлық-зомбылық қоғамда адамдардың агрессияға деген қарсы шектеулерін ығыстырып отырғанын, зерттеушілердің бақылауларын куәландырып отыр. Басқа сөзбен айтқанда адамдардың белгілі бір бөлігі агрессия мен зорлық-зомбылықты күнделікті тұрмыстық өмірдің нормасы ретінде қабылдап отыр.

Саяси ғылымының докторы Г.Ө. Насимова пікірінше, осындай құбылыстың қауіптілігі адамдардың қатал мінезі мен іс-қимылын қалыптастыруда және қақтығыстың күш пен зорлық-зомбылық арқылы шешілуі біздің діліміздің әлеуметтік ерекшелігі мен нормасы ретінде қалыптасуда. Сол себепті біз келесі тұжырымға келе аламыз. БАҚ қоғамның әлеуметтенуімен олардың қоғам нормаларын қалыптастыруда өзінің үлкен ролін тигізеді. Осыған байланысты, қоғамның модернизация шарттарында саяси жүйе БАҚ-ның көмегінсіз радикалды өзгерістерге бейімделе алмайды, өз кезегінде БАҚ саяси тұрақтылық пен қоғамның консолидациясының құралы болып табылады.

Қазіргі таңда БАҚ кез келген саяси қақтығыстың үшінші жағы болып қалыптасуда, сол себепті қақтығыс нәтижесінің қандай болуы, БАҚ-тың қай жақты қолдауының ролі өте үлкен. БАҚ белгілі бір қақтығысқа немесе жанжалдық жағдайға байланысты позитивті немесе негативті пікір қалыптасуға, сонымен қатар қақтығысқа эволюциялық немесе регрессивті элементті қоса алады. Сонымен қатар, БАҚ адамның психологиялық күйіне ықпал ете отырып, олар қақтығыстың ары қарай эскалациясына әкелетін негативті ролді атқара алады.

Ешкімге құпия емес, БАҚ-да көрсетілетін ақпарат жиі қоғамдық санада толеранттық емес ұстанымдарының қалыптасуына түрткі манипулятивті күш бола алады. Мысалға, Шешенстандағы соғыстың басталуымен, ресейлік масс-медияларында қауымдастықты осы қақтығыс жайлы хабарландыра отырып, бір жақты түрде «жау бейнесін» қоғамдық санада қалыптастырды. Нәтижесі «кавказдықтарға» деген негативті қатынас [3, 228б.].

Қақтығыстық жағдайды журналисттің өз қызметін толық меңгермегенінің нәтижесінде қақтығысқа түсуші жақтар арасында белгілі бір келісімге келудің орнына, бір-біріне деген қарсы сезімдері өршіп, қақтығыс күшейіп кетуі мүмкін. Сол себептен көптеген ғалымдар журналисттердің конфликтология пәнін меңгеруін, қақтығыстық жағдайда қандай іс-әрекет жасау керектігін білетін мамандандырылған журналисттерді дайындаудың қажеттілігін атап көрсетуде.

Қазақстандық ғалым Ғ.Ж. Ибраева өзінің «Аймақтық қақтығыстар мен Бұқаралық ақпарат құралдары» атты оқулығында қарулы қақтығыстарды көрсетудегі журналисттердің ролі, БАҚ қақтығыс барысына және оған қатысушы субъекттерге ықпалы деген мәселелерге көп көңіл бөледі. Сонымен қатар мынадай сұрақтарды көтереді:

- Қарулы қақтығыс жағдайында ақпарат алу көздері қандай?

- БАҚ-да адамдардың жапа шегуін көрсету қажет пе?
- БАҚ қарулы қақтығыстың өршіп кетуін тоқтата ала ма?
- БАҚ-да этникалық кіші топтардың арасындағы қақтығыстарды көрсету қажет пе? [4, 187-193 бб.].

Бәрімізге белгілі, соңғы уақытта, БАҚ «шиеленіс нүктелеріндегі» ақпаратты таратуға көп көңіл бөлуде. Посткеңестік кеңістіктегі қақтығыстар БАҚ қызметінде өзгерістер мен жаңарулардың қажеттілігінің туып отырғанын көрсетіп отыр. Осы орайда ресейлік ғалымдар саяси қақтығыстарды көрсетудің мынадай үш жолын атап көрсетті:

1. «Натуралисттік концепция» қақтығыстардың көрсетілуі ешқандай шектеусіз, объективті, қақтығыстың барлық қиындықтарымен болуы қажет.
2. «Конъюнктурлық позиция» қақтығыстар БАҚ-да әлемдік саяси арена мен мемлекеттің ішкі саяси жағдайына байланысты берілуі қажет.
3. «Зерттелген аналитикалық позиция» қақтығыстардың өту барысын және ерекшелігін сараптамалық зерттеу жүргізу арқылы БАҚ-та беру. Бұл орайда БАҚ қақтығыста өздерін бақылаушы ретінде көрсетпейді, керісінше сол қақтығыстардың шешілуіне ат салысатын субъекттер ретінде көрсетеді.

Осыған байланысты, біздің ойымызша журналисттер қақтығыстарды көрсету, баяндау барысында:

- Тексерілмеген ақпаратты баспа бетіне жібермеу, себебі осының нәтижесінде белгілі әлеуметтік топтардың немесе ұлттардың жау келбеті қалыптасуы мүмкін.
- Қақтығыстық аймақтағы жағдайды реттеп отырған заңнамалық құжаттарды көпшілік қауымға, қоғамға толық және уақытылы жеткізу.
- Қақтығыстарды бейнелейтін ақпараттарда, этникалық және конфессионалдық қиындықтар мен түсініспеушіліктерге әкелетін үгіт насихат материалдарын қолданудан бастарту.
- Журналисттердің ар-намысқа кір келтіретін және провакациялық терминдарды қолданудан бастартуы қажет.

Сонымен қатар, журналисттер қоғамда туындап отырған қақтығыс жайлы объективті ақпаратпен бірге аналитикалық сараптамадан өткен ақпарат беру тиіс. Қақтығысқа түсіп жатқан топтардың қатысуымен диалогтық түрдегі бағдарламалар басылымдар, «дөңгелек үстелдер», кездесулер өткізу қажет. Бірақ осы шараларды ұйымдастыру барысында БАҚ қызметі «БАҚ туралы заңға» сәйкес жүзеге асу қажет. Сонымен қақтығыстарды шешу немесе оның алдын алу оперативті конструктивті технологияларды қолданбай шешу мүмкін емес. Саяси ғылымының докторы Г.Ө. Насимова қақтығыстарды шешуде келесі конструктивті технологияларды ұсынады:

Бірінші процедура- қақтығыстың себебін, шиеленісу моменттерін және қақтығыстың өзгеру мүмкіндіктерін зерттеп, білу қажет. Зерттеп отырған қақтығыс жайлы БАҚ берілген ақпараттарға сараптама беруі қажет. Бұл операциялар саяси шешім қабылдау үшін қажет, себебі қақтығыс өршіп кету қауіптілігі бар болса, оның алдын алу қажет.

Екінші процедура- қақтығыстың радикалды көшбасшыларына көңіл бөлу және олармен қарым-қатынас орнату қажет, солармен бірге ақылдасып деструктивті қақтығыстың алдын алатын немесе шешетін шешімдер қабылдау.

Үшінші процедура- қақтығысқа қатысушылардың зорлық-зомбылық іс-әрекеттерге қаншалықты дайын екенін анықтау. Қақтығысқа қатысушылардың санын анықтау.

Төртінші процедура- қақтығыстық жағдайдың мүмкін болатын варианттарын анықтап оларды шешу жолдарын табу [3, 231 б.].

Бүгінгі күні БАҚ тіршілігі оның тек қана таралым санына ғана байланысты емес, сонымен қатар демеушінің қаржылық мүмкіндіктеріне де тікелей байланысты. Сондықтан да БАҚ объективті ақпаратты таратуға қарағанда, сенсациялық ақпарат пен

демеушілерінің әлеуметтік және саяси тапсырыстарын орындауға мүдделі болып отыр. Бұл орайда БАҚ қаржылық көздеріне тәуелділігі, ұсынылатын ақпараттың мазмұны мен объективтілігіне өте үлкен ықпал етеді. Сондықтан да БАҚ қызметінің құрылымын қалыптастыруда қаржы көздері мен демеушілердің рөлі мен ықпалын ескергеніміз жөн. Көптеген Қазақстандық БАҚ еліміздің Ата заңында көрсетілген азаматтардың ақпарат алу құқықтарының жүзеге асуын қамтамасыз ету үшін де қызмет етіп жүргендерін мойындауымыз қажет. Қоғамда болып жатқан саяси оқиғалардың қоғам санасында дұрыс қабылданбауы да қақтығыстық жағдай немесе белгілі бір әлеуметтік топтар мен билік арасында қақтығыс тудыруы мүмкін. Сондықтан қазіргі таңда журналисттер қақтығыстарды бейнелеу мен жеткізуде объективтілік пен жауапкершілікпен бірге ақыл-парасаттылық қажет. Бұл орайда, журналисттер «БАҚ туралы заңды» басымдылыққа ала отырып қызмет атқаруы тиіс. Себебі қоғамда консенсусқа жетудің негіздерін қалыптастыруда осы заңның маңыздылығы өте үлкен.

Әрине журналист өзінің субъективті көзқарасын білдіруге құқығы бар. Бірақ, журналисттердің азаматтық және мамандық парызы- зорлық-зомбылық әкелетін қақтығыстардың алдын алу, қоғамның саяси тұрақтылығын күшейту болып табылады.

Осыған орай, қазақстандық БАҚ еліміздің, қоғамның динамикалық дамуы мен саяси тұрақтылығын, мемлекеттің экономикалық, мәдени дамуы мен әлеуметтік жағдайының өсуін, саяси реформалардың толық және дұрыс жүзеге асуын қамтамасыз етуі үшін, БАҚ-тағы қақтығыстардың алдын алуға бағытталған жаңа әлеуметтік-саяси технологияларды қалыптастырып, ұлттық мүдде мен ұлттық қауіпсіздік ұғымдарын басымдылыққа алып, ұлтаралық келісім, саяси тұрақтылық, қоғамдық келісім және қазақстандық патриотизм құндылықтарына негізделі отырып, мемлекеттік биліктің легитимділігін көрсете қызмет атқаруы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Почепцов Г. Психологические войны. - М., 1999. - 46 б.
2. Дугин А. Основы геополитики. - М., 1999. - 89-90 б.
3. Насимова Г.О. Технологии предотвращения и урегулирования политических конфликтов (на примере Республики Казахстан). Дисс. д-ра. полит. наук. – 2007. – Б. 228.
4. Ибраева Г.Ж. Региональные конфликты и СМИ. - Алматы: Қазақ университеті, 2001. - 187-193 б.

Резюме

В данной статье освещается роль СМИ в предотвращении деструктивных политических конфликтов.

Summary

This article deals with the role of mass media in prevention of destructive political conflicts.

*Әбдірахманова Г. Ә., магистр,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

УДК 323

ОРЫНБОР ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛЫҒЫ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ЖАҢА БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНЕ ҚАРСЫ КӨТЕРІЛІСІ (XIX ғ. 60-ШЫ ЖЖ.)

Капиталистік Ресей ұлттық аудандардың, соның ішінде, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуына барған сайын өсе түскен ықпалын

жасамай отыра алмады. Әрине, қазақ ауылының экономикасына капиталистік қатынастар енуінің өзі де прогрессивтік құбылыс болды. Дегенмен, бұл кең байтақ өлкенің жаңа әлеуметтік-экономикалық үрдістер жүйесіне біртіндеп тартылуына байланысты отаршылдық езгінің күшеюіне әкеп соқты.

Қазақ өлкесіне енгізілген 1867 және 1868 жылдардағы әкімшілік реформалар Ресей капитализмінің қазақ жерін меңгеруі негізінде кеңінен дамуына жағдай жасады. Бұл реформалар Қазақстанның империяның экономикалық даму өрісіне енуін жеңілдетіп, тауарлық өрістің кеңеюіне, капиталистік қатынастардың өрістеуіне мүмкіндік берер еді.

Сонымен бірге, ел басқарудың жаңа жүйесінің орнатылуы Қазақстанда патша өкіметі билігінің нығаюының негізінде де орталық езгіні күшейтер еді. Реформалар қазақ жерін тартып алуға заңдық негіз болды, кейбір қазақ ақсүйектерінің патша үкіметінің чиновниктік-басқару аппаратымен жымдасып кетуіне жағдай жасады.

Әкімшілік реформалар орыс буржуазиясы мен помещиктері мүдделерін көздеп жүргізілді. Осы реформалар негізінде өлкенің Ресей империясының түпкілікті отары ретінде жағдайы заң жүзінде бекітілді.

Негізіне соған дейін қазақ қоғамының өмірінде берік сақталып қалған рулық қатынастардың орнына территориялық принцип алынған «Уақытша ереже» жергілікті халық өміріне рыноктық элементтердің енуін жеделдетумен бірге, 1868-1870 жылдардағы көтерілісті туғызған өткір қайшылықтарды да тереңдетті.

Алайда, Жетісу және Сырдария облыстарында ресейлік басқару жүйесіне қарсы бас көтеру болған жоқ, бұл облыстардың көп бөлігі XIX ғасырдың 60-шы жылдарына дейін Қоқан феодалдарының қарамағында болған жоқ.

Орта жүзде, яғни Ақмола және Семей облыстарында да «Ереженің» енгізілуіне қарсылық жасалған жоқ. Мұның себебі, Орта жүз қазақтары мекендеген территорияларда бұл сияқты әкімшілік басқару тәртібі бұрын, 1822 жылы жарияланған «Сібір қазақтары жөніндегі Жарғы» бойынша ішінара енгізілген болатын. Зерттеуші В.Ф.Шахметов та мұны Орта жүзде осындай әкімшілік басқарудың хан билігі жойылған 20-40-шы жылдардың өзінде-ақ негізінен жүзеге асырылғанымен түсіндірді. [1]. Сондықтан да, «Уақытша ереженің» енгізілуі Орта жүз тарапынан қарсылыққа ұшырамады, сөйтіп көтеріліс негізінен Кіші жүзді қамтыды.

Зерттеуші Н.А.Середа Орал облысындағы ашу-ызаның себебі «халық пен реформаларда емес», қазақтарды сұлтандар арқылы басқару әдісінде деп білді. Ол «Уақытша ережені» дайындау үрдісінің өзін сынға алды. Тарихшы «Барлық жұмыстар әуелі Петербургте, стас-хатшы Бутковтың комиссиясында, ықпалды және бізге адал қазақтардың өмірді жаңа жолға қайта құрмақшы болған халықтың депутаты түрінде болса да, қайсы біреулерінің бұл жұмыстарға қандай да болсын қатысуынсыз, тыныш кабинеттерде жүргізілді...» [2] деп жазды. Осылайша, қазақ халқының болашақ дамуын түбегейлі өзгерткен реформаның жасақталуы барысында сол халықтың мүддесі мен мұң-мұқтажы мүлдем ескерілген жоқ.

Алайда, қазақтар өміріне арналған реформаның әзірленуі барысында аса көрнекті ғұлама ғалымның ой-пікірлері қабылданбай тасталды. Тұтас алғанда, жаңа ережелер үкіметтік шенеуніктердің ұсыныстары негізінде ғана дайындалды.

«Уақытша ережені» күшіне енгізу кезінде Кіші жүзде қалыптасқан жағдайдың өзіне тән еркшеліктері болды. Реформаны халықтың барлық өкілдері ризашылықпен қарсы алған жоқ. Өйткені, жер пайдаланудың бұрынғы жүйесін күйретіп, түтін салығының көбеюін туғызған «Уақытша ереженің» негізгі баптары осы реформа нысанаға алған қазақ қоғамының барлық өкілдерін назарынан тыс қалдыра алмады.

Көшпелі шаруалар наразы болды, өйткені, реформа дәстүрлі рулық құрылысты, елді ру жігіне қарай басқару тәртібін бұзатын болды, ғасырлар бойы қалыптасқан көптеген көптеген салт-дәстүрлерге тежеу салды, үйреншікті тұрмыс салтына қайшы

келді. Реформаның орталық езгіні, патша чиновниктерінің билігін күшейте түсетіндігі, салықтарды көбейтіп, қазақты жерінен айыратындығы бұхараға айқын болды.

Реформаға сұлтандар мен молдалар да наразылық білдірді, олар қазақ қоғамындағы бұрынғы жағдайларын қалпына келтіру үшін күреске әзірленді. 1869 жылы Петерборға жіберілген құпия хабарламаның бірінде: «Ережеге» бүкіл қазақ халқының ең ықпалды адамдары, сұлтан тұқымдары наразы, жаңа «Ереже» бойынша олар бұрынғы барлық артықшылықтарынан түпкілікті айырылды. [3] деп көрсетілген.

«Уақытша ереженің» енгізілуіне көптеген ақсақалдар мен ру басылары, ірі билер де наразы болды, өйткені, бұл олардың билігін тежеді. «Ереже» бойынша ру негізінде ел басқару тәртібінің бұзылатындығы көзделіп отырғанына олар наразы болды. «Өзіміздің мақтан ететін тағайынды руымыз бар, атамыз бар біздерге өзге жатақ тағатындары несі?» деді олар. Сұлтандар мен молдалар, қазақ шаруалары патша өкіметінің отарлық езгісіне қарсы наразылығын өздерінің Ресей үстемдігіне қарсы күресіне айналдыруға тырысты.

Патша үкіметінің нұсқауы бойынша 1868 жылдың соңында «Уақытша Ережені» енгізуге әзірлік жұмыстары жүргізілді: жаңа әкімшілік бөліністер бойынша уезд және болыстардың шекаралары белгіленді, ұйымдастыру комиссиялары құрылды. 1869 жылдың басында бұл комиссиялар қырға шықты. Олар жергілікті әкімшіліктің жаңа органдарын құрып, қазақтың дәстүрлі өмір салты тәртібін жоюмен қатар, Ереже бойынша бұрынғыдан екі еседен астам мөлшерде өсірілген жаңа салық нормаларын халыққа хабарлауға міндетті болды. Ұйымдастыру комиссияларының бұл саяси экономикалық бағыттағы қимылдарды батыл түрде жүзеге асыруына кең құқықтық мүмкіндіктер берілді.

Өйткені, реформалар қазақ жерін тартып алуға заңдық негіз болды. Реформаларды дайындау барысында, патшалық әкімшілік қазақ даласын «...қазақ қоныстары арқылы отарлау жүйесі өзіне алғаш жүктелген міндетті табыспен орындалды; ал қазіргі кезде жергілікті жағдайлардың өзгеруіне байланысты, бұл әдіспен отарлауды жалғастыру күткен пайдаға қол жеткізбейді деп есептеп, «қырғыз даласын орыстардың отарлауы қажеттілік екенін, бірақ өлкедегі казак қоныстарының патша үкіметінің отарлау мақсатын қанағаттандыра алмайтынын түсініп, өлке орыстарды қоныстандыру үшін еркін отарлауға жол беру керек» деген пікірге келді. Яғни, әскери бекіністер салу, казак қоныстарын құру – патша үкіметінің қазақ жерін отарлаудың тек бастамасы ғана. Ал түпкілікті отарлаудың сенімді жолы – қазақ даласына орыс шаруаларын мейлінше көбірек қоныстандыру екендігін патшалық жақсы түсінді.

Патша шенеуніктері Қазақстанда жаңа басқару жүйесін енгізіу әжептәуір күш салуды қажет ететінін түсінді. «Уақытша Ережені» дайындау комиссиясының құжаттарына Орынбор өлкесіне, халқының «басқа қырғыздардан гөрі жабайы және жауынгер мінезді болуына байланысты, ерекше көңіл бөлген жөн» [4] деп ескертілді.

Орынбор генерал-губернаторы Крыжановский әскери министр Милютинге (1868ж. 9 қараша): «...әшейін, қалыпты жағдайда, әскер ұстауды керек ететін бұл өлкеге реформа енгізілетінін ескерсек, она тұрақты әскердің қажет екені, сірә, айтпаса да түсінікті шығар» - деп жазып, «Уақытша Ережені» енгізу үшін қосымша әскер күшін жіберуді сұрайды [5].

Үкіметтің көрсетуімен, 1868 жылдың соңында «Уақытша Ережені» Орынбор өлкесінде енгізуге қатысты дайындық жұмыстары жүргізілді: уездер мен болыстардың шекаралары анықталып ұйымдастыру комиссиялары құрылды. Комиссиялар жергілікті әкімшіліктің жаңа органдарын құрумен бірге, халыққа салықтардың жаңа мөлшерін, оларды төлеу мерзімін түсіндіріп, түтін салығын жаңа мөлшерімен жинап қайтулары тиіс болды.

Жаңа басқару жүйесінің ұлыдержавалық отарлық мәні қазақ халқының оны қабылдамауынан, оған қарсы наразылығынан көрінді. Ұйымдастыру комиссияларына қарсы бағынбаушылықтар ақпан-наурыз айларында комиссиялар далаға ішкерілеп енген сайын күшейе түсті. Бұл наразылықтар 1869 жылдың жазында Торғай облысының оңтүстік, батыс бөліктерін және Орал облысының территориясын түгел қамтыған көтеріліске ұласты.

Калмыков уезін ұйымдастыру комиссиясының төрағасы әскери старшина Голованов қаңтардың 14-ші және 19-шы жұлдыздарында Қаракөл шатқалында беріш және ысық рулары өкілдерінің Ережені қабылдаудан бас тартқандарын мәлімдеді. [6]. Бұған қатысты әскери губернатор Веревкин генерал-губернаторға, өз кезегінде, «далада жаңа басқару жүйесін енгізуге қарсылық күннен-күнге күшейіп келеді және олардың дәрекілігі ашық қарсылыққа ұласып, үлкен қатер төндіріп отыр, соның салдарынан комиссиялар өз жұмыстарын тоқтатты» [7] деп жазды.

Генерал-мойор Веревкин генерал-губернаторға жазған өзінің құпия хатында (1869ж. 28 қаңтар): «...қырғыздарға, жалпы азиаттарға қатысты істерде сөзбен сендіру, келіссөз жүргізу дегендерден пайда шамалы». Мұндай жүйе бізді олардың алдында әлсіз, дәрменсіз, тіпті қорқақ етіп көрсетеді, ал өздері одан сайын қыңыр, дәрекі бола түседі. Өздерінің қулығы мен зұлымдығының арқасында олар келіссөздерді тек уақыт ұту үшін ғана пайдаланады. Олардың алдында тек қараудың күшімен ғана ықпал мен бедел иеленуге болады, сондықтан, біздің билігімізге құрмет туғызу үшін және ордалықтардың бассыздығын тоқтату үшін оларды қатал жазалау қажет» [8] деп, комиссиялардың жанына 25 адамдық қарулы командалар қосуды сұрады.

Осы өтініш құпталып, ұйымдастыру комиссиялары 25 казактан тұратын отрядтармен күшейтіліп және бұранғы аға сұлтандарды ертіп, ақпан айының басында қырға қайта шықты. Алайда, бұл жолы да комиссиялар халық тарапынан қатты қарсылықтарға ұшырады. Орыс чиновниктерінің хабарламалары бойынша, қазақтар жаңа салықтар мен орыс басшылардан «құтылу», көшіп қону еркіндігін сақтау талабын қойды. Тіпті, шеп бойындағы казак-орыстардың малдарын айдап кетіп, әскериотрядтарға тікелей шабуылдар жасап отырды. Сондықтан ақпан айының ортасында Орал, Калмыков уездерін ұйымдастыру комиссиялары екінші рет Орал қаласына қайтып оралуға мәжбүр болды.

Генерал-губернатор Н.А.Крыжановский «ізгі ойдағы халық жыртқыштарға мүлде тілектес емес» деген пайымдауы өзі рапорт жазып отырған әскери министрге жаңа реформаның жүргізілу барысы туралы жақсы әсер туғызуға деген тілегінен туды. Оның әскери министрге 1869 жылдың 17 сәуірінде жолдаған келесі рапортына көтерілістің шектес жерлерге таралу фактісі айтылады. 1869 жылдың 8 мамырында Елек уездік басқармасының бастығы Орынбор генерал-губернаторына Орал облысы Жиренқопа болысының биі, ауыл старшыны Түндетбай Көпекбаевтың 150 шамасындағы қарулы адамдардан тұратын жасағымен «Уақытша ережені» қабылдаған Түзтөбе болысының қазақтарына шабуыл жасағаны [9] туралы хабарлаған.

Қарулы бой көрсетулердің шектес екі облыстың бірқатар аудандарында бір мезгілде дерлік болуына орай, казактардың тұрақты бөлімдері аз болған кезде қазақтардың нақты күштерін ұтымды түрде бөлу отарлаушыларға қиын болды. Оның үстіне көтерілісшілер өздерінің бытыраңқы жасақтарын үкіметтің өзін-өзі қорғайтын күштерімен жеткілікті қамтамасыз етілген ірі әскери тірек бекеттеріне қарсы емес, қайта қазақ ауылдарында казак отрядтарының қорғауымен жасырынып жүрген жеккөрінішті старшындарға, болыстарға қарсы бағыттады.

Мысалы, 6-шы Бөрте болысының ауыл старшыны отаршылдық әкімшілікке Ханғали Арыстановтың «арам ниетті қазақтары» жасағының Қызылбұлақ өзені ауданында үкіметке қарсы іс-әрекеттер жасағаны туралы хабарлаған. Шамамен 100

адамға жететін жасақ барлық пошта үйлерін қиратып, әр түрлі мүлікті тонаған және 174 жылқыны, 36 құлынды, 24 түйені айдап әкеткен, мұның бүкіл сомасы 1556 рубль 93 тиынды құраған. Құрбандар да болған: «жыртқыштар» Жұман Өтеғұловты, Құды Сүтемгеновті өлтіріп, Мертановты ауыр, Тұрантай Жанбасовты, Түркебай Қазыбайды және басқаларын жеңіл жаралаған [10].

Көтеріліс Орал облысының солтүстік-батыс аудандарын, атап айтқанда, бұрынғы халық көтерілістері бойынша да отаршылдыққа қарсы қозғалыстарға белсене қатысқан табын, шекті руларының қоныстарын кең қамтыған. Бұл жолы да табындар реформадан кейінгі кезеңдегі отаршылдыққа қарсы күреске елеулі үлес қосты. 1869 жылдың мамырында жылқышы табын руының өкілдері Күдебай Жанашы, Шынбай Мендалин, Ұрпақ Битшеков, Қарабүркіт Бербосынов, Қарабек Тәжиев, Бектан Қылышбаев және басқалар – барлығы құрамында 50 адам Көшкінсу өзені бойында жер жырттып жүрген қазақтар ауылдарына шабуыл жасап, «жылқыларын айдап әкеткен» [11].

Шынында да, жаңа өкіметке наразылық танытқандардың бір бөлігі Жемнің арғы бетіне, Үстіртке, одан әрі Хиуаға өтіп, қалған бөлігі, Крыжановскийдің, егер «қайтып оралмаса, олардың қоныс жерлері басқа руларға берілді» деген қоқан-лоққы іске асып, кеткен қазақтар бұрынғы қоныстарына қайтып келе бастады. Ал, көтеріліс басшылары түгелге жуық Хиуаға өтіп кетті.

Отаршылдыққа қарсы азаттық көтерілісінің қозғаушы күштері көшпелі қазақ қоғамының барлық өкілдері болды. Шын мәнінде, бұл күреске XIX ғасырдың соңғы ширегіндегі ұлт-азаттық күрестердің барлығына тән құбылыс қазақ қоғамының барлық әлеуметтік топтары тартылды.

1869 жылғы Орал, Торғай аймағындағы отаршылдық жүйеге қарсы шыққан қазақтар көтерілісі ұлт-азаттық сипат алды. Бұл күрес – жерінің азаттығы, елінің тәуелсіздігі мен теңдігі үшін білектің күшімен, найзаның ұшымен «басынан бақайына дейін» қаруланған патша әскеріне қарсы шыққан қазақ халқының өжеттігінің үлгісі. Ол шағын «бүлікшіл» топтардың толқуына ғана басталып, 20-30 мың адам қатысып, өлкені толық қамтыған үлкен көтеріліске ұласты. Қазақ қоғамының барлық өкілдері «Уақытша Ереженің» туған жерін түпкілікті отарға айналдыруға бағытталғанын түсініп, оның енгізілуіне қарсы шыға білді.

Бұл күрес тарихынан біз ата-бабамыздың ғасырлар бойы отаршылдық тәртіпке қарсы аянбай күрескенін көреміз. Қазіргі таңда империялық Ресейдің отарлық тәртіптеріне қарсы күрестің нәтижесінде Қазақстан халқы тәуелсіздікке қол жеткізіп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Шахматов В.К вопросу о характере восстания 1869 года в Тургайской и Уральской областях //Вестник АН КазССР. -№1. – 1953. – С.92.
2. Середа Н. Из истории волнений киргиз в Оренбургском крае //Русская мысль. - №7. -1891. –С.33.
3. ҚР ОМА. 4-қор. 1-т., 490-іс. 45-п.
4. ҚР ОМА. 4-қор. 1-т., 490-іс. 10-п.
5. Якунин А. Восстание казахов на Мангышлаке в 1870-1873г.г.//Большевик Казахстана. -1941. №5. –С.37-38
6. ОрОМА.6-қор. 10-т., 8239-іс. 1-п.
7. ОрОМА.6-қор. 10-т., 8239-іс. 21-п.

8. ОрОМА.6-қор. 10-т., 8239-іс. 32-п.
9. ОрОМА.6-қор. 15-т., 1290-іс. 91-п.
- 10.ҚР ОМА.25-қор. 1-т., 2181-іс. 29-п.
- 11.ҚР ОМА.25-қор. 1-т., 2181-іс. 23-п.

Резюме

В данной статье описываются причины возникновения восстания казахов против новых реформ Оренбургского генерал-губернатора.

Sammury

This article describes the causes of the rebellion against the Kazakhs new reforms Orenburg governor general.

*Курганбекова Г. Т., магистр, старший преподаватель,
Актюбинский университет имени С.Баишева,
Казахстан, г.Актобе*

УДК 339.1

ВОПРОСЫ ПРАВОВОЙ КВАЛИФИКАЦИИ ИНСТИТУТА ПРЯМОЙ ПРОДАЖИ.

Необходимо отметить, что в связи с развитием рыночной экономики в Республике Казахстан большое развитие получили новации в сфере предпринимательства, одной из которых являются прямые продажи. Развитие различных способов торговли часто опережает их правовое регулирование, в связи с этим вопросы определения юридической природы института прямых продаж имеют важное практическое значение .(1)

Вопрос определения юридической природы позволит более четко определить место данного института в системе гражданско-правовых договоров.

В целом законодательство Республики Казахстан позволяет существовать системе прямых продаж(2).

Следующие положения Гражданского кодекса Республики Казахстан (ГК РК), направленные на обеспечение свободы предпринимательства, защите прав предпринимателей и потребителей (ст.10-11 Общей части ГК РК) и принцип свободы договора, предусматривающий возможность заключения любых договоров, не противоречащих законодательству(ст.2 и ст.380 ГК РК) регулируют прямые продажи. « Принцип свободы договора заключается в том, что стороны вправе избрать для себя любой вид договора, даже такой, который прямо не упомянут в законе или ином правовом акте («непоименованный договор»). Также стороны могут заключить между собой и сложный договор, в котором будут смешаны элементы различных договоров(«смешанный договор») (3).

Специальным законодательным актом в данной сфере является Закон РК от 12 апреля 2004 года № 544- 2 «О регулировании торговой деятельности», где устанавливается, что розничная торговля вне торговых мест путем сетевого маркетинга, общественных распространителей, продажи по почте и другими способами регулируется в порядке, установленном Правительством(п.4 ст.27). На основе данной нормы постановлением Правительства РК от 14 сентября 2005 года № 918 были утверждены Правила розничной торговли вне торговых мест путем сетевого маркетинга, общественных распространителей, продажи по почте и другими

способами. Сложность заключается в том, что гибкая форма продвижения товара на рынке прямых продаж предполагает использование различных бизнес-моделей, что затрудняет правовую характеристику данного института.

В то же время сам термин «прямые продажи» не предусмотрен законодательством, несмотря на то, что данная форма ведения бизнеса широко распространена в коммерческом обороте.

Что касается юридической природы института прямой продажи, ряд авторов относят его к особой разновидности договора купли продажи товаров (4). Другие рассматривают его в рамках договора об оказании возмездных услуг. В частности, Е.В. Порохов отмечает, что «рынок прямых продаж характеризуется использованием специфических услуг, способов продвижения продукции и стимулирования потребительского спроса» (1).

В соответствии со ст.406 ГК РК по договору купли-продажи продавец обязуется передать имущество(товар) в собственность, хозяйственное ведение или оперативное управление покупателю, а покупатель обязуется принять это имущество(товар) и уплатить за него определенную денежную сумму. Таким образом, предметом договора является товар, который находится в собственности продавца. В результате исполнения обязательств покупателем к нему переходит право собственности на товар.

При осуществлении прямых продаж продукция фирмы, осуществляющей деятельность на рынке прямых продаж, переходит от фирмы к торговому представителю. Торговый представитель в свою очередь может использовать продукцию для собственных нужд либо предложить ее другим лицам, при этом торговый представитель преследует цель извлечения прибыли. В то же время, при заключении соглашений, регулирующих прямые продажи, предметом соглашения являются не только продукция фирмы-производителя, но и сами действия дистрибьютора по продвижению товара. Таким образом, можно рассматривать прямые продажи в рамках договора возмездного оказания услуг. Так, по договору возмездного оказания услуг исполнитель обязуется по заданию заказчика оказать услуги(совершить определенные действия или осуществить определенную деятельность), а заказчик обязуется оплатить эти услуги(ст.883 ГК РК).

Тем не менее, если квалифицировать прямые продажи с точки зрения объекта (имущество, выполнение работ и оказание услуг), то становится невозможным рассматривать данные правовые отношения в рамках договора возмездного оказания услуг. При осуществлении прямых продаж имеет место комбинация обоих составляющих, так как в качестве предмета договора выступают как товар-продукция, так и действия дистрибьютора по продвижению данного товара. Таким образом, это позволяет выделить данный институт как из состава договора купли-продажи, так и из состава договора по оказанию возмездных услуг.

Также при рассмотрении вопросов института прямой продажи необходимо рассмотреть договора комиссии, поручения и отсутствующий в национальном законодательстве агентский договор. Становится очевидным, что в данных договорах имеют место отношения представительства, а именно коммерческого представительства.

В соответствии со ст. 166 ГК РК, лицо, постоянно и самостоятельно представительствующее от имени предпринимателя при заключении ими договоров(коммерческий представитель) действует на основе письменного договора, содержащего указания на полномочия представителя, а при отсутствии таких указаний также доверенности. Таким образом, отношения представительства представлены такими основополагающими положениями, как договор поручения, затем, действиями в чужом интересе без поручения и комиссией. Также необходимо отметить, что новацией

гражданского права, регулирующей данные отношения является агентский договор, который имеет англо-американское происхождение .

По договору поручения одна сторона (поверенный) обязуется совершить от своего имени и за счет другой стороны(доверителя) определенные юридические действия. По сделке, совершенной поверенным, права и обязанности возникают непосредственно у доверителя(ст.846 ГК РК).(4)

По договору комиссии одна сторона (комиссионер) обязуется по поручению другой стороны (комитента) за вознаграждение совершить одну или несколько сделок от своего имени за счет комитента (ст. 865 ГК РК).

«Договор комиссии во многом близок договору поручения. В основе лежат отношения представительства: сделка в интересах и за счет одного лица совершается по его поручению другим лицом. Однако по договору поручения речь идет о прямом представительстве, поскольку поверенный действует от имени поручителя, комиссия же осуществляется на основе косвенного представительства, так как комиссионер выступает в гражданском обороте от своего имени.».

При заключении данных видов договоров предметом является, прежде всего, совершение юридических действий, при этом предметом договора комиссии является совершение именно сделок, что значительно сужает сферу действия данного договора. Таким образом, решающее значение приобретает

вопрос о характере действий торгового представителя по продвижению товара-действует ли он от имени фирмы-изготовителя или от своего имени, что предусматривает обязательства агента по поручению и от имени компании осуществлять действия по продвижению продукции. Таким образом, данные отношения относятся к институту прямого представительства, рассчитанные на предпринимательские отношения(коммерческое представительство).

В то же время действия агента заключаются не только в совершении сделок, а включают в себя рекламирование товара, ознакомление клиентов с образцами той или иной продукции и другие виды маркетинговых услуг.

Кроме того, агент может заниматься поиском и привлечением потенциальных покупателей. Совершение данных действий не позволяет рассматривать институт прямой продажи в рамках договора как поручения, так и комиссии. Таким образом, по характеру совершаемых действий отношения в сфере прямых продаж ближе всего подходят к институту агентирования.

Данный договор, известный праву Англии, США и других стран общего права, предназначен для регулирования отношений, регулируемых в европейском «континентальном праве» двумя договорами- поручения и комиссии.

В соответствии со ст.1005 главы 52 «Агентирование» ГК РФ по агентскому договору одна сторона (агент) обязуется за вознаграждение совершить по поручению другой стороны (принципала) юридические и иные действия от своего имени, но за счет принципала либо от имени и за счет принципала. Таким образом, «агентский договор может строиться как по модели договора поручения, или по модели договора комиссии». «Агентским именуется рассчитанный на предпринимательские отношения договор, охватывающий в равной мере совершение соответствующей стороной как юридических, так и любых иных действий за счет принципала.»(5).

В этом принципиальное отличие агентского договора от договоров комиссии и поручения, поскольку предметом агентского договора является совершение как юридических, так и фактических действий.

«Предметом агентского договора является оказание посреднических услуг. Предметом агентского договора могут быть и такие действия, которые правовых последствий вообще не вызывают. Такие действия иногда называют фактическими.

Например, агент принимает на себя обязанность по реализации и продвижению товаров на рынке, его рекламирование и т.д.».

Кроме того, агент может совершать действия как от своего собственного имени, так и от имени принципала. В этом гибкость конструкции агентского договора. В этой связи, как отмечают российские ученые, агентский договор представляет собой конгломерат договоров и является разновидностью договора услуг. «Независимо от чьего имени выступает агент, экономический результат совершаемых сделок падает на принципала».

Считаю, что именно в рамках данного вида договора отношения по прямым продажам могут найти свое адекватное отражение. На основании вышеизложенного можно констатировать, что рынок прямых продаж имеет смешанный характер и относится к так называемой категории непоименованных договоров. В соответствии со ст. 381 ГК РК, стороны могут заключать договор, в котором содержатся элементы различных договоров, предусмотренных законодательством (смешанный договор)

К отношениям сторон по смешанному договору применяется в соответствующих частях законодательство о договорах, элементы которых содержатся в смешанном договоре.

Поскольку в законодательстве Казахстана отсутствует агентский договор, можно считать, что договор прямой продажи может быть отнесен к так называемой категории непоименованных договоров.

Таким образом, считаю возможным рассматривать отношения по прямым продажам в качестве самостоятельного вида гражданско-правового договора, в котором сочетаются элементы договора купли-продажи и договора возмездного оказания услуг (договор *suigeneris*).

В этой связи правовые отношения в сфере прямых продаж могут регулироваться нормами как главы 25 (купля-продажа), так и главы 33 (договор возмездного оказания услуг) ГК РК. Все зависит от конкретной схемы отношений, которые весьма разнообразны. Так, в случае, если агент приобретает продукцию для личного пользования (агент выступает в качестве покупателя) либо если агент приобретает продукцию не только для собственного использования, но и для последующей реализации (агент выступает в качестве и покупателя, и продавца), то это договор купли-продажи. В том случае, если агент осуществляет деятельность по поиску и привлечению потенциальных покупателей (наряду с действиями по реализации продукции), то это договор возмездного оказания услуг. Таким образом, специфика отношений в сфере прямых продаж заключается в комбинированном характере предоставляемых услуг.

В европейской науке существует аналогичный подход. В частности, как отмечает О.Ландо, данный договор представляет собой сочетание договора купли-продажи и договора агентирования. Автор обозначает данный договор как дистрибьюторский и считает, что дистрибьюторский договор не должен рассматриваться ни в качестве договора купли-продажи, ни в качестве агентского договора, но в качестве договора *suigeneris*.(6).

Список использованной литературы:

- 1.Порохов Е.В. Маркетинговые услуги в сфере прямых продаж: сущность, специфика, налоговые последствия, 2012, «Налоги и финансы» №8 (57). С.30
- 2.Митрофанская Ю., Кадырова Б. Прямые продажи в Казахстане: правовое регулирование/ Юрист, 2011, №7,с. 49-52.
- 3.Гражданское право в 2х томах.Т.2. Учебник/ Под редакцией Е.А.Суханова.-М.: «Издательство БЕК»,1993. С.358.

- 4.Гражданское право. Учебник. Часть 2, Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого.-М.: «Проспект», 1998. С.576-577.
5. Комментарий к ГК РФ, части второй (постатейный). Изд.3-е, 1998г. с.592.
6. Lando O. Contracts, International Encyclopedia of Comparative Law. Vol. 3 Private International law.-L., 1989.P 345.

Түйін

Бұл мақалада Қазақстанда тіке сату маселелері қарастырылған .

Summary

The article researches the problems of direct sale in Kazakhstan.

*Казманов Н.К., магистр истории, старший преподаватель,
Актюбинский университет имени С.Баишева,
Қазақстан, г.Ақтөбе*

УДК 327

СИРИЯ: ПОЛИТИКА, НЕФТЬ И ОПУХОЛЬ ДЛЯ США

Сирийская Арабская Республика — государство на Ближнем Востоке, граничащее с Ливаном и Израилем на юго-западе, с Иорданией на юге, с Ираком на востоке и с Турцией на севере. Омывается Средиземным морем на западе и с населением 22 миллион человек. Практически все государства Ближнего Востока являются союзниками или государствами-марионетками, находящимися под контролем первой державы, название которого США. Для Сирии ближайшее время должно стать решающим: либо она сумеет выбрать западный путь интеграции в мирохозяйственную систему с сохранением стабильности, либо останется в роли сырьевых придатков транснациональных компаний мировых акторов, кроме США. Однако данная страна остается в поле зрения главного западного игрока, связанного в первую очередь географическим местом расположения, то есть является головной болью или опухолью для США. Сирия – это единственное государство на Ближнем Востоке, которое является противником политики США и других западных стран. Следует отметить, что Сирия и все арабо-мусульманские государства Ближнего Востока богаты нефтью, охватывающие большую плиту углеводорода, что создает неблагоприятные факторы для развития конфликтности в регионе, и вокруг него, в том числе из-за территории, водных и других богатейших природных ресурсов. На днях первая держава планеты объявляет войну, точнее военное вмешательство внутри Сирии, не подчиняясь резолюции Совета Безопасности ООН. Однако следует учесть одобрения конгресса Вашингтона: в случае одобрения резолюции «Нападение на Сирию» конгрессом, то непосредственно будет применяться военная операция с применением безопасного воздушного коридора (сил воздушной обороны). При этом поддержка повстанцам со стороны США, воюющих против действующей власти Башар Асада.

Между тем Президент России Владимир Путин заявил, что санкцию на применение оружия в Сирии может дать только Совет безопасности ООН. Он отметил, что необходимо дождаться заключения инспекторов. «Принципиальная позиция России в том, что применение средств массового уничтожения является преступлением, - считает В. Путин» [1.С.2]. Здесь, конечно же, можно сделать краткий анализ по данной теме – США и Россия являются главными акторами на планете, зависящими в двух причинах:

1. Для США, первую очередь непосредственный контроль в регионе и распоряжение черным золотом;

2. Для России, конечно же, необходимо сохранить единственного союзника на Ближнем Востоке, так как все государства данного региона находятся под шапкой США, где было сказано выше. И вместе с тем, иметь небольшое влияние или иметь свой плацдарм для расширения гегемонии в будущем. В случае войны нефть подорожает, так как Ближний Восток является центром энергетического комплекса всего мирового сообщества. Сегодня нефть дорожает из-за опасений срыва поставок нефти с данного региона в результате войны в Сирии. Экономисты ждут роста цен на нефть до 120 долларов, а некоторые выше 150 долларов за баррель [там же]. Если произойдет скачок цен на углеводороды, то государства, имеющие богатые запасы будут номинальными экспортерами, направленными на доминирование цен. Миллионы людей останутся без главной энергии XXI века, включая торможение промышленности и сельского хозяйства.

Сегодня Сирия находится на грани второй гражданской войны, находящей в нестабильном состоянии. В СМИ часто говорится о применении химического оружия против мирного населения и повстанцев, борющихся за свободу и свержение нынешнего Президента Башара Асада. В других источниках говорится о применении того оружия, но против действующей власти и мирного населения повстанцами. В данное время здесь двоякое отношение к войне со словами: Кто прав? Американцы заинтересованы в поддержке повстанцев, а россияне – в действующей власти. Что касается политики Казахстана в отношении к Сирии, то он всегда остается инициатором мирного урегулирования в стране, включая и других государств.

К счастью, Америка временно отступила от своих позиций, направленной на свержение власти Сирии. Главы российского и американского дипломатических ведомств Сергей Лавров и Джон Керри после трехдневного переговорного марафона смогли согласовать план уничтожения сирийского химического арсенала. Тем не менее, США пока не намерены отказываться от идеи проведения против Сирии военной операции [2.С.2].

Был принят план об уничтожении всех хранилищ химического оружия в Сирии и должен завершиться к ноябрю этого года. К этому же сроку должно быть уничтожено все оборудование для производства химического оружия. Полное уничтожение всего сирийского арсенала химического оружия должно завершиться в течение первой половины 2014 года. Представленный Джоном Керри и Сергеем Лавровым план предполагает следующее:

1. Достижение согласия по поводу количества и типов химического оружия в Сирии и быстрое помещение его под международный контроль.
2. Сирия в течение недели представляет полный список своего химического арсенала.
3. Быстрое уничтожение этого арсенала в соответствии с процедурами, предусмотренными в Конвенции о запрещении химоружия.
4. Сирия предоставляет инспекторам «немедленный и неограниченный» доступ на все объекты.
5. Все химическое оружие должно быть уничтожено. В случае необходимости оно сначала вывозится за пределы сирийской территории.
6. ООН предоставляет логистическое содействие. Выполнение этих условий будет обеспечено методами, предусмотренными в главе VII Устава ООН [3]

Таким образом, Президенты Обама и Путин приветствовали достигнутое в Женеве соглашение, но первое лицо Америки предупредил, что в случае если дипломатические усилия ни к чему не приведут, Соединенные Штаты будут готовы действовать. Сирия остается в худшем положении на Ближнем Востоке в следующем: во-первых, угроза со стороны западных игроков остается в силах; во-вторых, внутренняя нестабильность достигла своего апогея; в-третьих, по данным ООН, с марта

2011 года – начала восстания против правления Башара Асада – в Сирии погибли более 100 тысяч человек. Миллионы сирийцев покинули страну.

Список использованной литературы:

1. Принципиальная позиция России //Казахстанская правда 5 сентября 2013 №266 (27540).
2. Газета RU // www.google.ru
3. Документ США // www.google.ru

Түйін

Бұл мақалада Сириядағы саяси және азаматтық дағдарыс жөніндегі мәселе қарастырылады

Summary

This article deals with political and civil problems in Syria

*Елмағамбетова Г.А., гуманитарлық ғылым магистрі, аға оқытушы,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

УДК 39

ҚАЗАҚТЫҢ ДІНИ-СЕНІМ, ӘДЕТ-ҒҰРЫП ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ РЕТТЕУШІЛІК ФОРМАЛАРЫ

Соңғы уақыттарда ұлттық мәдениетті жаңғырту ғылыми әдебиеттерде өзекті мәселе қатарында көтеріліп келеді. Қазақ мемлекеттілігінің мәдениеті мен тарихы көптеген зерттеушілердің еңбектерінен орын алған. Ұлттық идеяны жаңғырту мәселесіне қалам тартқан қоғамтанушылар, әлеуметтанушылар, мәдениеттанушылардың қатары жыл санап артуда.

Қазақ менталитетін герменевтикалық тұрғыдан талдаудың ерекшелігі, тек таным әдісінің ерекшелігінен туындамайды, сонымен бірге, ол ұлт менталитетінің ерекшелігінен де туындайды. Қазақтың дүниені образдық тұрғыдан бейнелеуге бейім тұратындығын ескерсек, герменевтикалық талдаудың маңыздылығын өте айқын сезіне түсеміз [1, 144 б.].

Қазақ құқығы көшпелі дүниетанымының тереңдігін, кеңдігін өз ерекшелігі тұрғысынан бейнелейді. Дала заңы халықтың ұлттық сипатымен, мәдениеті мен тілімен, әдет-ғұрпы мен дәстүрімен тығыз байланысты. Дала заңы философиялық және этикалық мағыналы сипатта, өйткені ұрпақтан-ұрпаққа берілетін әдет-ғұрып пен дәстүрге негізделген. Ол адамның өмірге деген табиғи құқығымен сәйкестенген. XVIII-XIX ғасырлардағы Германиядағы тарихи мектептің идеологтары Густав Гюго және Карл Савиньи әдет-ғұрып құқығына көптеген зерттеулерін арнаған. Әдет-ғұрып құқығы ұлттық рух өзегінен, ұлттық сана тереңінен нәр алады. Тарихи мектеп өкілдері бойынша құқық – халық рухының жемісі. Тарихи кезеңдегі қазақтардың ұлттық ділі дәстүрлі құқықтық сананы да қамтиды. Дүние де, заман да өзгереді, соған сәйкес қоғамдық құбылыстарға деген көзқарас та өзгереді. Сондықтан, дәстүрлі құқықтық сананы сақтау мәдени мұраның бір бөлігі. Құқық халықпен бірге өседі, халықпен бірге күш алады және ұлт өз жекелігін, өзгешелігін жоғалтқанда жойылады, құқық жалпы халықтық рухта, жалпы ерік жігерде өмір сүреді. Бірақ жеке адам өз ойымен, өз тілегімен еркіндікте. Құқық ұлттың ерекше сипатымен, ұлттық рухымен анықталады.

Әрбір халықтың белгілі-бір дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын тиянақты зерттеу арқылы ғана құқықтың түпкі мазмұнын табуға болады, себебі, әдет-ғұрыптар құқықтың табиғилығын, алғашқы сипатын береді. Қазақ жерінде әдет-ғұрыптар мұрагерлік, некелік, отбасылық қатынастарды, адамдардың өзара қатынасын, олардың қауіпсіздігін, әскери қақтығыстарды, жер дауларын реттеп отырды. Дегенмен, билер сотының пайда болуы мен кодекстер жинағының болуы олардың құқықтық сипатқа ие болуына ықпал етті, олар тұрақты және міндетті болды, оларға дауларды шешуде әрдайым сүйеніп отырды. Қазақ мемлекеттілігінде билер соты әдет-ғұрыпқа құқықтық сипат берді, әдет-ғұрыпты құқықтың бір формасы – құқықтық әдет ғұрыпқа, ал құқықтық әдет-ғұрыптардың жиынтығын әдет-ғұрып құқығына айналдырды. Қазақ халқының әдет-ғұрып құқығы әлемдік құқық тарихының ажырамас бөлігі. Қазақтар секілді, басқа халықтардың да әдет-ғұрып құқықтығы нормаларының даму ерекшелігі халықтар тарихындағы ортақ заңдылықтарының бар екенін көрсетеді.

Қазақтың әдет-ғұрып құқығы туралы айтқанда, әдет-ғұрыпты білдіретін «Әдет» ұғымының мағынасын ашу қажет. Ол әдет-ғұрыпты, әдетті білдіреді, онда құқықтық және құқықтық емес әдет-ғұрыптар ажыратылмайды. Қазақ қоғамында ұзақ уақыт бойы экономикалық және әлеуметтік жағдайларға негізделген әдет-ғұрып құқығының негізгі нормалары қызмет етті. Көптеген қоғамдық қатынастар әдет-ғұрып құқығы нормаларымен реттеліп отырады. Қазақ халқының ғасырлық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары моральдық құқықтар мен міндеттер ретінде болды. Әдет-ғұрып құқығының құрамы біркелкі болған жоқ. Ол әртүрлі сипаттағы нормалар мен институттарды қамтыды, олар бір-бірінен ажырамай, бір-біріне ықпал етіп, өзара әрекет етті. Әдет ғұрып құқығының ерте кездегі нормаларын кейінгілерінен ажырату қиын. Әдет-ғұрып құқықтарының дәл пайда болған уақытын табу мүмкін емес деуге болады.

Қазақ құқығының тарихында Тәуке ханның «Жеті жарғысы» ерекше орын алады. Бұл уақытты халық «тыныштық пен тәртіп, заң мен әділеттілік болған уақыт» деп атаған. «Жеті жарғыдан» басқа «Есім ханның ескі жолы», «Қасым ханның қасқа жолы» секілді нормативті-құқықтық негіздер болды. Қазақтардың әдет-ғұрып құқығын билік тарапынан бекітілмесе де, әдет-ғұрып құқығы нормалары ретінде есептеуге бола ма? Қазіргі көзқарас бойынша, құқықтық нормалар – бұл мемлекетпен, оның өкілді органдарымен бекітілген әрекет ережелері, ал әдет-ғұрып құқығы нормалары билікпен бекітілген әдет-ғұрып нормаларының негізі. Басқаша айтқанда, құқықтық нормалар – мемлекетпен бекітілген, жазба нормалар қатарына жатады, яғни өкілді органдармен бекітілген әрекет ережелері позитивті құқықтың негізі. Осыған сәйкес, ортағасырлық Қазақстан жеріндегі құқық жоғарғы деңгейге жетті ме және оны позитивті құқық ретінде санауға бола ма? Жоғарыда табиғи құқық позитивті құқықтың алғашқы негізі ретінде қарастырылады. Оның жалғасы ретінде әдет- ғұрып құқығы және позитивті құқық ұғымдары назар аударуды қажет етеді, өйткені әдет-ғұрып құқығы жазба құқықтың ауыспалы сатысын білдіреді. Бұған дейін бұл құқықтық ұғымдар заңтану тұрғысынан қарастырылып келді. Бірақ қазіргі көзқарастарда ескі қалыптасқан пікірлер түбірімен өзгерістерге ұшырауда. Осыған байланысты, құқық теориясындағы мәселелер философияның араласуын қажет етеді.

Құқық қоғамдық сана формасы ретінде өркениеттілік институты сипатында қарастырылады, ол адамзаттың қолы жеткен жетістіктерді, рухани құндылықтарды, рухани жетілуді, моральдық тазалықты, мейірімділік пен даналықты, әділеттілік пен адалдықты, қоғамның жетілген жағдайын білдіретін барлық құбылыстарды нормативті түрде бекітуге арналған. Кез-келген құбылысты талдау оның ұғымдық мәнін мен мазмұнын ашып, анықтауды, онымен байланысты сұрақтарды ашуды қажет етеді. Дәлірек айтсақ, құқықтың көшпелі өркениет жетістігі ретіндегі рухани мәдениетке қатысы туралы сұрақты ашу қажет. Бұл сұрақтың қойылуы кездейсоқ емес, құқық

халық рухының бір бөлігі, ол ондағы тарихи, интеллектуалдық әлеуетті, ұлттың шынайы рухын бейнелейді.

Қазіргі күні дүниедегі барлығы да өзгерістерге ұшырауда. Қоғам өміріндегі мұндай құбылыстар қатарына халықтың рухани мәдениеті мен рухани мұралары жатады. Қазіргі жаңа саяси, адамгершілік, этикалық нормаларды, принциптерді қалыптастыру, рухани бастауларды жанарту рухани мұралар мәселелерінің өзекті болып отырғандығының куәсі болып отырмыз. Мұның бәрі қоғамдағы қайшылықтар жағдайында орын алып отыр, одан шығатын жол табу үшін халықтық жетілген құндылықтарын қайта жаңғырту қажет. Мәдени әлемде тарихи тұрғыдан маңызды, бірақ соған қарамастан көпшілік үшін ұмытылған, жеткілікті бағаланбаған, танылмаған көптеген құбылыстар бар. Олар өткен ұрпақ өмірінде қалып қойып, өркениетті даму жолында жаңа заманның танымы үшін тасада қалған. Олардың ішінде халықтар мен мемлекеттер тарихындағы тұтас дәуірлерге созылған тұтас әлеуметтік-мәдени құрылымдар болды. Бастапқы еркіндік пен демократия құндылықтарына, яғни қазір технология мен жаттану жағдайында қалған адамның табиғи құқығына бет бұруда оларға деген қызығушылық артып отыр. Тарих қойнауында қалып қойған осындай мәдени құндылықтардың бірі – қазақ құқығы. Қоғамда дәстүрлі қолдану нәтижесінде қалыптасқан әдет-ғұрыптардың жазылмаған ережелерінің жиынтығы – әдет-ғұрып құқығы.

Әдет-ғұрыпты дәстүрден тыс қарауға болмайды, өйткені дәстүр олардың негізінде қалыптасады. Олар ұрпақтан ұрпаққа берілетін рухани-адамгершілік құндылықтардың маңызды элементін құрайды және жалпы адамзат мәдениетінің бір бөлігі болып табылады. Ұлттық әдет-ғұрып пен дәстүрлер ұлттық болмыс пен ұлттық мәдениеттің маңызды сипаттары мен ерекшеліктерін береді. Әдет-ғұрып құқығынан ерекшелігі, позитивті құқық нормативті реттеуші ретінде болғанымен, бірақ көріну формасы тұрғысынан біршама өзгеше. Позитивті құқық – бұл жазба нормалар ретінде көрінетін жазба құқық. Әрине, өз қалыптасуының алғашқы кезеңдерінде, өз болмысының ерекше формаларында құқық жазылмаған түрінде болды. Бұл түрде ол әлі де бар, бірақ бұл өз қалыптасуының алғашқы сатыларында қалып қойған, жетілмеген құқық.

Әдет ғұрып құқығы мен позитивті құқықтың негізгі ерекшеліктерін сипаттай отырып, олардың ажырамас байланысын, өзара қатыстылығын атап көрсетуге болады. Бұл екі ұғым – әлеуметтік құбылыстар, олардың әрқайсысы өркениеттіліктің белгілі-бір жетістігі, бірақ бір айырмашылық бар, әдет-ғұрып құқығы – дәстүрлі қазақ қоғамының рухани даму шыңы. Ал позитивті құқықтағы күмән тудыратын сұрақ – қазақ жерінде жазылмаған нормалардың жазба нормаларға айналуы. Жазба нормалардың генезисін талдау, зерттеу барысында бірқатар сұрақтар қойылады: біріншіден, қазақ құқығы позитивті құқық деңгейіне жетті деп толық сенімділікпен айтуға бола ма, екіншіден, позитивті құқық ұғымы дәстүрлі қазақ қоғамының құқықтық дамуында орын алды деген сұрақ дұрыс па?

Ұлттық-құқықтық жүйеде позитивті құқыққа қатысты сұрақты тиінақты зерттеу келесі пікірге алып келеді: позитивті құқық – құқық қалыптасуының барынша жоғары деңгейі. Әдет-ғұрып құқығының позитивті құқыққа айналуы біркелкі болған жоқ. «Тәуке ханның Жеті жарғысы» секілді құқықтық жинақтардың болуы позитивті құқықтың болғанына толық кепіл бола алмайды. «Жеті жарғы» жазба құқық жинағы болды. Бұл жинақта ортағасырлық қазақ қоғамының негізгі қағидалары мен нормалары бекітілді [2, 42 б.]. Әрине, жазба құқық өз қалыптасуы алдында, немесе әр түрлі сипаттарында әрдайым жазбалық сипатта бола алмайды. Осы жағдайда ол жетілмеген түрде болады және белгілі-бір деңгейде құқықтық санамен араласа отырып, позитивті құқыққа қана тән артықшылықтарға және нормативті-құндылықты реттеушілік қасиеттерге толықтай ие болмайды. Өкінішке орай, ежелгі дәуірдегі рухани-мәдени мұралар жазба түрінде бізге келіп жетпегенін айта отырып, алайда, сол мұралармен

сабақтасып кейін пайда болған Орхон ескерткіштері, Қорқыт, Оғыз-нама, «Қозы Көрпеш-Баян Сұлу», «Алпамыс», «Қобыланды», М. Қашқаридің «Диуани лұғат ат-түрік», Ж. Баласағұнның «Құтты білігін», Яссауидің «Диуани хикметін» атап өтуге болады. Бұл еңбектерде қағида-ережелер, құқық үлгілері көптеп кездеседі. Қорқыт ата туралы белгілі әдебиетші Ә. Қоңыратбаев іргелі зерттеулер жүргізді [3]. Қорқыт еңбектерінде әдет-ғұрып, салт-дәстүр, тәлім-тәрбие үлкен орын алады. Қорқытқа байланысты сөз айтар болсақ, онда философиялық-эстетикалық тұрғыдан терең толғаныстарға келеміз. Адам баласы білім кәусарын бойына сіңіру қажеттілігін, білімді адам күшті, тәртіпті болатынын, тек білім ғана адамды бақытқа жеткізерін Ж. Баласағұн бабамыз ерекше айтып кеткен [4, 123 б.]. М. Қашқари өз сөздігінде халқымыздың әдет-ғұрып, салт-дәстүрі жайлы көптеген мағлұматтар қалдырған. Сондай-ақ, халқымыздың біртуар ойшылдары: Ахмет Иүгінеки, Қожа Ахмет Яссауи, Шалкиіз, Асан Қайғы, Жиренше, Бұқар, соңы Абайлар өз шығармаларында ата-баба жолын марапаттап, одан ауытқымауға, олар қалдырған қағида-тәртіптерін үнемі сақтауға, сонда ғана елдіктен кетпейтіндіктерін жан-жақты ескерткен. Бұл қағидалар тұрмыс-тіршілікпен, шаруашылықпен тікелей қатысты екені даусыз.

Жалпы көшпелілердің әдет-ғұрып құқығы нормалары қоғамдық дамудың ұзақ процесінде ұрпақтан ұрпаққа беріле отырып, заманға сай өзгерістерге түсе отырып, біртіндеп қалыптасты. Еуразия аймағында көшіп-қонған сан-алуан тайпалар сапырылысында өз ру-тайпа мүдделерін қорғау, қоғамдық қатынастарды реттеу барысында әдет-ғұрып нормалары шыңдала түсті. Яғни, өмірдің өзі, тұрмыс-тіршілік қажеттілігі әдет-ғұрып құқығының мазмұнын толықтырып, рөлін күшейтті, жетілдіріп дамытып отырды. Жан-жақты дамыған институттарын өмірге әкелді. Сөйтіп, өзіндік болмысы мен кейпі бар, адамгершілікке нұқсан келтірмейтін дала заңдары қалыптасты. Түркі тайпалары өздеріне лайықты әдет-ғұрып заңдарын жасады. Бұл заңдар мемлекеттің орнығуына, әлеуметтік жағдайларды бейбіттендіруге, экономикасын көтеруге, мәдениетін дамытуға әсер етті. Көшпелі қоғам заңсыз өмір сүруге болмайтынын түсінді. Заңдарды күнделікті тұрмыс-тіршіліктерінде таныстырып, ақын-жыраулар тыңбай еңбек етіпті. Тіпті, күн сайынғы айтыс, өлең-жыр сайыстарындағы басты тақырыптар осы әдет-ғұрып заңдарынан туындайтын мәселелер болды. Соның нәтижесінде қоғам мүшелерінің құқықтық санасы көтерілді, құқықтық мәдениеті артты. Оның үстіне әрбір отбасы өз балаларын бесіктен тәрбиелеп, құқықтық тәлім-тәрбиелер молынан насихатталды. Осылардың нәтижесінде көшпелілер қоғамындағы құқықтық сана биік деңгейге көтерілді.

Өз уақытында алғашқылардың бірі болып Шоқан Уәлиханов қазақтың әдет-ғұрып құқығының демократизміне және гуманизміне назар аударды. Құқықтық институттарды зерттей отырып, қазақтардың көшпелі қоғамының саяси-құқықтық құрылымын зерттеушілерге теориялық маңызды пікір айтады. «Қырғыздардың әдет-ғұрып құқығы мұсылман, қытай, орыс заңдарына қарағанда мейлінше гуманды сипаттарға ие. Қырғыз заңдарында жаңа еуропалық кодекстерде толы ескертуші және үрейлендіруші шаралар жоқ. Қырғыздарда тәнді жазалау ешқашан болмаған. Ал ру мүшелері өз руластары үшін жауап беретін құқықтық заңдар көптеген практикалық пайда әкеледі» [5, 141 б.].

Өмірдің нақты жағдайларында құқық нормаларының қолданылғаны туралы көрнекті қазақ қайраткерлері Бұқар жырау мен Қабан жырау шығармаларынан көруге болады. Бұл оның күнделікті жағдайда қолданылғанының айқын дәлелі. Көшпелі өркениеттің моральдық ұстанымдарының жүйесі туралы айта отырып, үлкенге құрмет, қонақжайлық секілді жалпы адамзаттық әмбебап құндылықтарды атауға болады. Олар әр түрлі халықтардың қарым-қатынасы сипатын анықтайды, бірақ мәселе бұл моральдық ұстанымдардың мүлтіксіз сақталғанында және қазақ әдет-ғұрып құқығының нормаларында берілгендігінде болып отыр.

Руханилықты жеке адамдар іс-әрекетінің тарихи пайда болған және ерекше формасы ретінде зерттеу халықтық ерте кезден қазіргі уақытқа дейінгі дамуының тарихи жағдайларының эволюциясын талдауды талап етеді. Руханилық өзінің ішкі жабық формаларында халықтың дербестігін, ерекшелігін, өзіндік болмысын жинақтады. Көшпелі мәдениет қарым-қатынасының қарапайым формалары өзіндік сипатқа ие, бірақ мәдениеттің бір бөлігі ретіндегі қазақ құқығының түсініксіз құбылысы болып табылады. Сондықтан, қазақ құқығының құндылықтық мазмұнын зерттеу салыстырмалы жаңа құбылыс.

Халық руханилығы әрекет құндылығы мен формаларына, нормалар мен әдет-ғұрып салаларына жақын. Қазақ халқының өмірі қалыптасқан ережелерге мүлтіксіз бағыну негізінде, адамдар арасында қарым-қатынастың қатаң сақталуы, ата-баба дәстүрін сақтау, әдет-ғұрыптарды орындау негізінде құрылды. Олардың көпшілігі қазақ қоғамының әлеуметтік шынайылығының нақты сипатын бейнелей отырып, ерекше адамгершілігімен ерекшеленеді. Қазақтың әдет-ғұрып құқығының кейбір институттарына тоқталайық.

Қазақтың әдет-ғұрып құқығы рулық экзогамия принципін қатаң сақтауды бекітеді, яғни қандас туысқандардың некелік қатынаста болуына тиым салады. Бұл талап дені сау ұрпақ пен деннің саулығы мәселесімен тікелей байланысты. Осы талапқа сәйкес руластар арасында жеті атаға дейін некеге отыруға тиым салынып, көп жағдайда әйелді бөлек рудан алуға тырысқан. Экзогамиялық тиымды бұзғандар қатаң жазаланған, жеңіл жаза қолданғанның өзінде елден қуылған [6, 31 б.]. Ағайынгершілік институты қазақ қоғамының сан ғасырлық даму тәжірибесінің жетістігі болып табылады. Ағайынгершілік институты қоғам дамуының бірнеше кезеңінде түрленіп, толығы дамыған жүйеге айналған күрделі құрылым. Ағайынгершілік институты өзінің ішінде бірнеше түрлерге бөлінеді. Ағайынгершілік институтын құрайтын құрылымдық жүйелер тұтастай осы институттың бейнесін көрсетеді. Ағайынгершілік институтының ішкі құрылымы өзара байланыста, тарихи тәжірибеге негізделген, жеке-жеке құрылымдық бөліктердің жиынтығынан құралады. Ағайынгершілік институтының құрылым жүйесіне мына төмендегілер кіреді: аманат мал, жылу, жұртшылық, асар, қызыл көтеру, ағайынгершілік, қонақжайлылық, шүлен тарату т.б.

Қазақ халқының некелік, отбасылық қатынастарында ерекше орын алатын институттардың бірі – «Әмеңгерлік». Кеңестік кезеңде әмеңгерлік қазақ әйелінің еріксіздігінің, бас бостандығы жоқтығының көрінісі ретінде айтылып келді. Бірақ, егер тереңірек үңілетін болсақ, әмеңгерліктің сол кездегі жаугершілік жағдайындағы қазақ қоғамының қажетті нормаларының бірі болғанын түсінуге болады. «Әмеңгерлік» - күйеуі өлген әйелді күйеуінің бауырына немесе жақынына қосу. Ол әйелді жесірліктен, балаларын жетімдіктен құтқарудың бірден-бір жолы болды. Сондықтан, «Әмеңгерлік» институты әйелге деген адамгершілік қатынастың, қиын жағдайда да тағдыр тәлкегіне қалдырмаудың, қолдаудың, қамқорлықтың айқын көрінісі. Қазақтың отбасылық құқықтық қатынастарында ерекше атап өтетін мәселелердің бірі – отбасы мүшелерінің әрқайсысының тек өзіне міндеттелген құқықтық еркіндігінің бекітілгендігі, атап айтсақ, отбасындағы әкенің, шешенің, үлкен ұл мен кіші ұлдың әрқайсысының отбасында өзіндік орны мен рөлі айқындалған. Бұл да отбасылық қатынастарда қайшылықтардың болмауының маңызды алғышарттарының бірі. Некелік қатынаста ері мен әйелінің некелік міндетті бұзып, ажырасуы қазақ қоғамында болмаған құбылыс деп толық айтуға болады. себебі, қазақ дәстүрінің әрбір элементі белгілі-бір жауапкершілікті қамтиды. Отбасы құрудың өзінде де «қарғы бау», «құйрық-бауыр» жеу, «қалың мал» секілді әдет-ғұрып жоралғылары бар. Бұл жоралғылардың өзіндік міндеті мен құны дәстүрлі түрде құқықтық санада қабылданған. Егер өзара келісім бұзылған жағдайда, «екі жағы құйрық-бауыр жегендерін мойындаса, билер бата бұзған жағына дереу айып кесетін» [7, 185 б.]. Сондықтан, некелік қатынастарды бұзғандығы үшін төленетін айып

отбасыны сақтаудың маңызды шарттарының бірі, өйткені Ж. Ақбаевтың айтуынша «қарғы бау» арқылы байланысқан шартты бұзған жақ әдетте «қарғы бау» сыйлығының құнының үш есе мөлшерінде айып төлейді» [8, 151 б.].

Ежелден-ақ, қазақ елінде қылмыс ұғымының орнына жаман іс, жаман қылық, күнә, қаскүнемдік және тағы басқа түсініктер қолданылды. Яғни, құқық бұзушылықты басқаша қарап, оны обал мен сауап, ақ пен қара, шындық пен өтірік, адал мен арам, рұқсат етілген және тыйым салынған және тағы басқа әрекеттерге бөлді. Сондықтан, қылмыс жасаған адамдарды қылмыскер деп танымай, оларды «құдай атқан», «күнәһар» деген ұғымдармен алмастырып қарайды. Осыған байланысты «Жеті Жарғыда» қылмыстың түрлерін адамның жеке басына қарсы қылмыстар, неке және отбасы тәртібіне қарсы қылмыстар, меншікке қарсы қылмыстар, қалыптасқан қоғамдық тәртіпке қарсы жасалған қылмыстар және құдай тағала алдында күнәһар болу деп бөліп, талдап көрсетеді [9, 71 б.].

«Жеті Жарғынның» және жалпы қазақтың әдет-ғұрпының негізгі талаптарының бірі – жасалған қылмыстық әрекетке сай жазаға тарту болды. Қылмысы үшін ең көп таралған және анықталған жазаның түрі – бұл жәбірленушіге материалдық және моральдық келтірілген зияны үшін айып төлеу. Өйткені, «Жеті Жарғыда» таллион принципі айтылғанымен, бұл ережелер тек қана ежелгі заңнамаға құрмет ретінде сақталды және ол қағида қазақ қоғамында өз дамуын таппады. Ал, жаратылысынан кешірімшіл қазақ халқы кісі өлтіру немесе әдет-ғұрып нормаларының басқа да бұзушылық түрлеріне жауапкершілік мәселелерін жекеше тәртіпте, өзара келісім жолымен шешіп отырған. Сондықтан, кісі өлтіру, мүшені жарақаттау жазалары үшін құн төлеу дәстүрі қолданылды.

Ғылыми әдебиеттерде айтылмай жүрген қазақтың құқықтық жүйесінің бір нормасы «Аманат». «Аманат» қазақ халқы дәстүрінде екі мағынада қолданылады. Біріншісі, аманат ету, яғни бір адамның өтінішін немесе сәлемдемесін екінші адам орындауды өзіне парыз ретінде мойнына алады және оны орындау үшін қолына келгенін жасайды. Осыған байланысты қазақта «Аманатқа қиянат жүрмейді» деген сөз бар. Яғни аманат қазақ қоғамындағы ар тазалығының ең жоғарғы орында тұрғандығының бір айғағы. Екінші, аманатқа алу – бұл дауды шешу барысында айыпты жақтың өз айыбын өтеуін қамтамасыз ету үшін өзінің жақын адамын кепілге қалдыруы. Бұл үрдіс қазақ қоғамында сирек болса да қолданылған. Дегенмен, аманатқа қалған адамға қиянат жасау, зорлық қылу үлкен айып саналып, оны құрметтеуге, оған жақсы қарауға тырысқан.

Сонымен, қазақ халқының құқықтық санасының формалары болып табылатын әдет-ғұрып нормалары қазақ қоғамы тарихында ұзақ уақыт жинақталып, жазылмаған заңдар жүйесіне айналған, қазақ қоғамының барлық қабаттарына бірдей ыңғайлы, үйлесімді нормаларға айналған. Әдет-ғұрып құқығының мемлекет тарапынан бекітілген нормалары билер билігінің сүйенетін негізі болды. Жоғарыда аталған әдет-ғұрып құқығы нормалары қазақ халқы құқықтық санасының реттеушілік қызметі саяси, некелік-отбасылық, мемлекеттік, экономикалық, әлеуметтік қатынастарды реттеуді толық қанағаттандырып, жеткілікті деңгейде өз міндетін атқарғанын айғақтайды. Осыған сәйкес, қазақ дүниетанымындағы құқықтық сананың өзіндік жоғары деңгейде қалыптасқаны туралы сенімді түрде айтуға болады. Сондықтан, әдет-ғұрып құқығының осы нормаларын талдай отырып, елімізде зайырлы құқықтық мемлекет қалыптастыру барысында құқықтық реформаларды өз діліміз бен санамызға сәйкестендіріп жүргізу қажет деп тұжырымдаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бурбаев Т.Қ. Қазақ менталитетін герменевтикалық тұрғыдан талдаудың ерекшелігі // ҚазҰУ Хабаршысы. – 2003. – №2(20). – 143-146 бб.
2. Сартаев С.С. Теория государства и права. – Алматы: Ғалым, 1960. – 199 с.
3. Қоңыратбаев Ә. Қорқыт Ата кітабы. – Алматы: Жазушы, 1986. – 220 б.
4. Жарықбаев Қ. Қалив С. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. – Алматы: Рауан, 1994. – 158 б.
5. Өсерұлы Н. Тәуке хан және оның билік құрған кезеңі // Қазақтың ата заңдары: 10 т. – Алматы: Жеті Жарғы, 2005. – 4 т. – 360-382 бб.
6. Өзбекұлы С. Тәуке хан. Жеті Жарғы. – Алматы: Санат. 1994. – 320 б.
7. Арғынбаев Х.А. Қазақ халқындағы семья мен неке. – Алматы: Ғылым, 1979. – 327 б.
8. Құл-Мұхаммед М. Алаш ардагері. – Алматы: Жеті Жарғы, 1996. – 224 б.
9. Артықбаев Ж.О. Жеті Жарғы. – Алматы: Заң әдебиеті, 2005. – 148 б.

Резюме

Испокон веков жизнь казахского общества регулировалась правовыми нормами, основанными на обычаях и традициях казахского народа. Вековые традиции и нравственно-этические правила жизни казахского народа были основой степного права.

Summary

From time immemorial life of the Kazakh society was regulated by the rules of law based on customs and traditions of the Kazakh people. Century traditions and moral and ethical rules of life of the Kazakh people were a basis of the steppe right.

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

*Жанпеисова Н.М., д. фил.н, профессор,
Актюбинский университет имени С.Баишева,
Казахстан, г.Актобе*

УДК 81

ЛИНГВОКОНЦЕПТОЛОГИЯ: К ВОПРОСУ О НАУЧНЫХ ПОДХОДАХ

Ключевые слова: *лингвоконцептология, концепт, антология концептов, концептуарий*

Термин *лингвоконцептология*, предложенный представителями семантико-когнитивного подхода для исследования концепта как важнейшей единицы когнитивной лингвистики (В.И.Карасик, З.Д.Попова, И.А.Стернин, Г.Г.Слышкин, С.Г.Воркачев, М.В.Пименова и др.), на наш взгляд, наиболее точно отражает характер большинства русскоязычных работ в области когнитивной лингвистики.

Эпистемологию концептуального анализа в 90-е годы подробно рассматривала Р.М. Фрумкина. По утверждению Р.М.Фрумкиной, «чтение работ разных авторов, ... показывает, что концептуальный анализ – это отнюдь не четко определенный метод или техника, набор процедур. Более уместно было бы сказать, что они имеют некоторую общую цель, но не более» [1, 96].

Прошло немного времени, и сейчас мы с достаточным основанием можем говорить о сложившихся традициях и процедурах этого типа анализа.

З.Д. Попова и И.А.Стернин, подводя итог анализу теоретических подходов к исследованию концептов, считают, что можно говорить, по крайней мере, о следующих направлениях в когнитивной лингвистике, которые определились на сегодняшний день:

- культурологическое — исследование концептов как элементов культуры в опоре на данные разных наук (Ю. С. Степанов).
- лингвокультурологическое — исследование названных языковыми единицами концептов как элементов национальной лингвокультуры в их связи с национальными ценностями и национальными особенностями этой культуры: направление «от языка к культуре» (В. И. Карасик, С. Г. Воркачев, Г. Г. Слышкин, Г. В. Токарев);
- логическое — анализ концептов логическими методами вне прямой зависимости от их языковой формы (Н. Д. Арутюнова, Р. И. Павилёнис);
- семантико-когнитивное — исследование лексической и грамматической семантики языка как средства доступа к содержанию концептов, как средства их моделирования от семантики языка к концептосфере (Е. С. Кубрякова, Н. Н. Болдырев, Е. В. Рахилина, Е. В. Лукашевич, А. П. Бабушкин, З.Д. Попова, И. А. Стернин, Г. В. Быкова);
- философско-семиотическое — исследуются когнитивные основы знаковости (А. В. Кравченко).

Разумеется, пишут ученые, предлагаемые разграничения направлений, как и отнесение отдельных ученых к тем или иным направлениям, достаточно условны (многие ученые на разных этапах своей научной деятельности работали в рамках разных концепций), но подобная классификация, с их точки зрения, отражает

основные тенденции, действующие в современной отечественной когнитивной лингвистике. Кроме того, ученые указывают на наличие достаточно большого числа работ, которые объединяет фактическое отождествление понятий концепт и значение слова: традиционный анализ семантики слова называется при этом анализом концепта, а семантические исследования - когнитивными. Существование таких работ, по справедливому мнению З.Д.Поповой, И.А.Стернина, лишний раз объясняет необходимость системного изложения постулатов когнитивной лингвистики с четким определением ее категорий и установлением однозначных отношений с категориями традиционной семасиологии [2, 18].

Учитывая большое разнообразие подходов к концептуальному анализу и принцип неединственности описания, провозглашаемый многими учеными-лингвистами, мы считаем необходимым осветить наиболее плодотворные и интересные теории в области концептуального анализа.

Наиболее ярким, наглядным примером анализа концептов в русле лингвистической философии (или культурологического подхода, по З.Д.Поповой, И.А.Стернину) является фундаментальный труд Ю.С. Степанова «Константы. Словарь русской культуры» [3].

Отмечая предельное количество концептов, значимых для русской культуры, автор выбирает концепты, наиболее существенные для духовной жизни общества (Культура, Концепт, Константа, Русь, Россия, Цивилизация, Человек и т.д.). В список базовых концептов попадают и их производные, определяющие духовную жизнь современного российского общества. Ю.С.Степанов очерчивает композицию каждой словарной статьи: 1) этимология; 2) ранняя европейская история; 3) русская история (в той или иной степени); 4) сегодняшний день; т.е. концепт анализируется в динамике.

Словарь Ю.С.Степанова, по его собственному определению, не словарь слов, а словарь концептов. Ю.С. Степанов считает, что концептуальный анализ, осуществляемый при подготовке словаря, выходит за пределы общепринятых подходов, вырабатываемых в лингвистической философии. Поскольку в Словаре говорится о концептах, представляющих собой «коллективное бессознательное» современного общества, то цитаты-тексты, считает автор, являются доказательством реальности существования того или иного концепта. Концептуальный анализ, осуществляемый Ю.С. Степановым, направлен на максимальную экспликацию знаний неязыкового характера, аккумулярованных важнейшими концептами культуры. Языковые же знания эксплицируются только в рамках выявления «внутренней формы», весьма важной для осмысления концепта в целом. При анализе концептов ученый опирается на собственную интерпретацию, толкование, что подчеркивается автором в предисловии. «Словарь» представляет собой своеобразный «свод малых монографий о концепте».

Принципиально отличается от описанного метод «расчлененного определения» (С.Е. Никитина), предпринятый в рамках логического анализа языка. Авторами сборника «Логический анализ языка. Культурные концепты» (1991) в той или иной степени проясняются различные аспекты концептуального анализа. Е.С. Кубрякова, анализируя слово *память*, предлагает рассматривать «когнитивную карту слова» как «отражение наиболее употребительных контекстов слова»; как «констатацию всех направлений, по которым идут семантические преобразования слова», как «рекомендацию к более полному лексикографическому представлению значений слова» [4, 89]. Для Н.К. Рябцевой концепт имеет «логично организованную динамичную структуру, состоящую из исходно-базисного элемента и связанных с ним через прототипическое значение производных элементов» [5, 77]. Н.Д. Арутюнова говорит о концептуальном фоне, на котором формируется понятие.

С.Е. Никитина, обращаясь к концептам народной культуры (на материале фольклорных текстов), предлагает производить анализ концепта в виде предъявления словарной статьи, позволяющей «эксплицировать разные значения слов, порождающие разные тезаурусные описания» [6, 120]. Если дефиниция слова ограничивается дифференциальными признаками, то семантические описания концептов, по Никитиной, должны дать по возможности полное знание о понятии, существующее в сознании носителей культуры и выраженное в определенных языковых стереотипах.

Этот тип анализа концептов С.Е. Никитина называет *расчлененным определением* и указывает, что подобное описание Е. Бартминский называет *когнитивной дефиницией* [6, 120-121].

Самостоятельным течением в рамках так называемого логико-семантического направления являются осуществляемые в течение длительного времени поиски «семантических примитивов». Установление «семантических примитивов» - это «описание первичных, исходящих значений, к которым сводимы остальные» (А.Вежбицкая). Многие идеи, подходы, а также исследовательские приемы А. Вежбицкой (Wierzbicka) интересны и перспективны с точки зрения контрастивно-когнитивных исследований. А. Вежбицкая, исходя из того, что каждый язык образует свою «семантическую вселенную», утверждает, что системы видения мира, предлагаемые разными языками, сопоставимы настолько, насколько национально специфические концепты переводимы на язык семантических примитивов. Главным способом обнаружения, экспликации знаний А. Вежбицкая считает толкование, хотя и признает, апеллируя к Армстронгу, что «теорию толкований трудно разработать с требуемой степенью детальности. Никто еще не преуспел в обнаружении элементарных скрытых категорий (признаков)». Утверждая необходимость обращения к «прототипам», Вежбицкая считает, что «они могут помочь нам построить лучшие, более глубокие определения, ориентированные на человеческую концептуализацию реальности, которая отражена и воплощена в языке» [7, 226].

По А. Вежбицкой, важно различать молчаливое знание, которое спрятано в «глубинах» человеческого сознания, но которое можно вытащить на поверхность, и научное знание, которого наивные носители могут просто не иметь и которое не могут обнаружить самые настойчивые поиски. Семантика же, считает А. Вежбицкая, это «поиски смысла, а не поиски научного или энциклопедического знания, но это не значит, что она имеет дело только с фактами, лежащими в сознании говорящих на поверхности. Если мы будем смешивать «психологическую реальность» с «сознанием», то мы никогда не узнаем, что происходит у нас в голове и какие концептуализации отражаются в человеческих языках» [7, 244]. «В трактовке Вежбицкой заниматься концептуальным анализом значит буквально следующее: используя интроспекцию, анализировать языки, которыми ученый владеет в совершенстве сам, а также как можно полнее использовать все данные культурно-антропологического характера» [1, 91].

Ученые считают, что лингвокультурный (лингвокультурологический) подход предполагает изучение специфики национальной концептосферы от культуры к сознанию. В.А. Маслова представляет лингвокультурное описание концепта следующим образом: различаются ядро и периферия концепта. Ядро – это словарные значения той или иной лексемы. Именно материалы словарей (толковых, этимологических, энциклопедических) предлагают исследователю большие возможности в плане раскрытия содержания концепта, в выявлении специфики его языкового выражения. Периферия же – субъективный опыт, различные прагматические составляющие ядерной лексемы, коннотации и ассоциации [8, 65-66].

В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин к числу базовых характеристик лингвокультурных концептов относят следующие признаки:

1. Комплексность бытования.
2. Ментальную природу.
3. Ценностность.
4. Условность и размытость.
5. Изменчивость.
6. Ограниченность сознанием носителя.
7. Трехкомпонентность (ценностный, образный и понятийный компоненты).
8. Полиапеллируемость. К одному и тому же концепту можно апеллировать при помощи языковых единиц различных уровней, а также невербальных средств
9. Многомерность.
10. Методологическая открытость и поликлассифицируемость.

Лингвокультурные концепты могут классифицироваться по различным основаниям, например, по тематике, по носителям, по типам дискурса, по типам транслируемости[9,13-15].

Именно поэтому лингвокультурологический подход к анализу концептов способствовал широкому привлечению различных комплексных методик анализа и появлению разнообразных лингвокультурологических словарей, ориентированных, в первую очередь, на учебную практику. Так лингвокультурологический словарь «Концепты русской культуры в межкультурной коммуникации» [10] был разработан в составе учебно-методического комплекса, включающего, помимо словаря, учебное пособие «Русский язык в диалоге культур» и «Методическое руководство для учителя» (авторы - В.В.Воробьев, Л.Г.Саяхова и Л.К.Муллағалиева)

В словаре описаны около 100 концептов русской культуры, которые объединены в тематические блоки «Человек», «Общество», «Природа». В словаре концепт понимается «как интегрированная лингвокультурологическая единица, включающая лингвистический и энциклопедический аспекты семантики, соединяющая лексическое значение и лексический фон» [10,4]. Источником для отбора концептов и иллюстративного материала послужили филологические и энциклопедические словари, научная и специальная литература по истории и культуре русского народа, художественные произведения русских писателей и поэтов.

Особого внимания заслуживает разработанный казахстанскими учеными «Словарь евразийской лингвокультуры Казахстана» [11], который представляет собой учебный словарь концептов евразийской лингвокультуры, вербализованных в русском языке Казахстана. В словаре описываются концепты, выражающие доминанты казахстанской национальной идеи; делается попытка выявить формы и способы взаимодействия языка, культуры, ментальности как составляющих евразийской концептосферы. Авторы перечисляют следующие приемы анализа и описания евразийских концептов, вербализованных в русском языке Казахстана: 1) выбор ключевого слова для исследования, обычно совпадающего с именем концепта; 2) его лексико-семантический анализ; 3) этимологический анализ; 4) привлечение энциклопедической, историко-культурной информации; 5) анализ текстов СМИ; 6) анализ художественных текстов казахстанских писателей, поэтов; 7) анализ фразеологизмов, паремий, объективирующих концепт; 8) экспериментальная методика: свободный ассоциативный эксперимент [11, 19].

Разработанная российскими учеными Антология концептов [9] представляет собой словарь нового типа – концептуарий культурно значимых смыслов, закрепленных в языковом сознании и коммуникативном поведении. В основу Антологии концептов положены диссертационные исследования, посвященные концептам, воплощенным в различных языковых единицах на материале русского, английского, немецкого, французского и китайского языков. Для Антологии концептов были избраны те исследования, в которых содержится итоговое описание исследуемого

концепта как целостной ментальной единицы, описывается используемая методика исследования либо содержатся отсылки к той или иной известной методике. Антология представляет собой исследование лингвокультурных концептов.

В описанную выше Антологию концептов включены исследования, осуществленные на базе нескольких языков, и это неудивительно, так как, по справедливому замечанию З.Д.Поповой и И.А.Стернина, «анализ репрезентации одного и того же концепта в разных языках позволяет выявить национальную специфику языковых систем, проявляющуюся в разных способах вербализации одного и того же концепта, в степени подробности или обобщенности его репрезентации, в количестве и наборе лексем, фразеосочетаний, номинирующих концепт, в уровне абстракции, на котором концепт представлен в том или ином языке. Таким образом, может быть выявлена национальная специфика репрезентации концепта в разных языках» [2, 90].

Эти же ученые пишут, что отсутствие стабильного языкового выражения для какого-либо концепта еще не свидетельствует о его отсутствии, так как концепты:

- могут быть личными или принадлежать малой группе людей (тогда они будут иметь только личные или групповые названия, но не общеязыковые);
- могут быть коммуникативно нерелевантными, то есть могут не нуждаться в силу тех или иных причин в обсуждении, хотя при этом остаются структурными единицами мышления.

Невербализованные концепты довольно трудно обнаружить, и наиболее надежный способ выявления невербализованных концептов— контрастивные исследования, позволяющие обнаружить единицы, не имеющие переводных соответствий, в одном из языков [2, 80].

Когнитивная система билингва сформирована на базе двух языков. Поэтому в картине мира билингва в разной конфигурации, обусловленной индивидуальными особенностями двуязычия, представлена разница в организации лексики двух языков на уровне семемы, слова, семантической группы, значимостей, выраженная, в частности:

- в различном семантическом объеме слов (наличие-отсутствие тех или иных сем, семем);
- в различной функционально-стилистической характеристике;
- в разнице внутренней формы слов и словосочетаний;
- в наличии межъязыковых лакун, связанных с различным членением окружающего мира и разницей предметного содержания;
- в разнице парадигматических и синтагматических связей слов и т.д.

Кроме того, мы полагаем, что динамика языковых знаний в сознании билингва несколько отличается от подобных процессов в сознании монолингва: высока вероятность «взаимной» проницаемости лексики двух языков с частичной ассимиляцией; своеобразен характер приобретения или утраты сем (в структуре слов одного языка под влиянием второго языка). Разница внутренней формы слов и фразеологизмов обуславливает и специфику соотношения наивных картин мира двух народов, сохраняющих элементы прототипического (архетипического) сознания, с общей картиной мира. В когнитивную систему включается и весь комплекс знаний о мире: «энциклопедические» знания, или «внеязыковые» знания.

Контрастивное описание фрагментов двух национальных концептосфер, входящих в соприкосновение в процессе межкультурной коммуникации, во-первых, позволяет прогнозировать лексико-семантическую и лингвокультурологическую интерференцию в языковом сознании билингва; во-вторых, дает возможность выявить «свойства национального характера, вычитывая их из национально-специфического в соответствующих языках» [7, 17]; в-третьих, может способствовать выявлению и

объяснению некоторых этнических стереотипов, формирующихся в процессе межкультурных контактов.

Разница в природе описываемых концептов обуславливает и некоторую вариативность процедуры анализа. Так, если при контрастивном описании частотных концептов внимание должно быть сосредоточено на сопоставлениях в рамках лексико-семантических систем (уровень семемы, слова, лексико-семантических объединений), а также когнитивного анализа, то исследование культурных концептов философского характера требует более высокого уровня осмысления на основе работы с энциклопедическими материалами, философской, художественной литературой.

Таким образом, мы полагаем, что исследованию подлежат любые «простые» концепты, а не только культурно значимые, так как в содержании концепта всегда может быть специфическая, культурно маркированная часть, хотя бы на уровне ассоциаций, коннотаций. Поэтому даже при семантико-когнитивном подходе к анализу концептов обязательно будет выявлена культурно обусловленная составляющая.

Список использованной литературы:

1. Фрумкина Р.М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? // Язык и наука конца 20 века: Сб.ст. М., 1995. С.74-117.
2. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ:Восток-Запад, 2007. 314с.
3. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Школа « Языки русской культуры», 1997. 824с.
4. Кубрякова Е.С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова *память* // Логический анализ языка. Культурные концепты. М.: Наука, 1991. С.85-91.
5. Рябцева Н.К. «Вопрос»: прототипическое значение концепта // Логический анализ языка. Культурные концепты. М.: Наука, 1991. С.72-77.
6. Никитина С.Е. О концептуальном анализе в народной культуре // Логический анализ языка. Культурные концепты. М.: Наука, 1991. С.117-123.
7. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. /Отв. ред. М.А.Кронгауз, вступит . ст. Е.В.Падучевой. М.: Русские словари, 1996. 416с.
8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В.А.Маслова. 3-е изд., перераб. и доп. Минск: ТетраСистемс, 2008. 272с.
9. Антология концептов/ Под ред. В.И.Карасика, И.А.Стернина. Том 1. Волгоград: Парадигма, 2005. 352с.
10. Муллағалиева Л.К. Концепты русской культуры в межкультурной коммуникации: Словарь / Элективный курс для 10-11 классов школ гуманитарного профиля. М.: Ладомир, 2006. 234с.
11. Сабитова З.К., Жанкидирова Г.Т., Склярченко К.С., Шантаева Д.С., Шетиева А.Т. Словарь евразийской лингвокультуры Казахстана: Учебный словарь. Алматы, Қазақ университеті, 2011. 189 с.
12. Герасимов В.И., Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23. М.: Прогресс, 1988. С.5-11.

Түйін

Мақалада антропоцентризм (антропоцентристік) бағыттағы тіл білімі тармағының бірі ретіндегі лингвоконцептология мәселелері қарастырылады. Мақала авторы концептерді зерттеудің түрлі қырларын талдайды.

Summary

In the article of anthropocentric nature of linguistics linguoconceptological topics are discussed .

Ергазина А.А., к.п.н., доцент,
Маратова Д.М магистрант,
Актюбинский университет имени С.Баишева,
Казахстан, г.Актобе

УДК 811.111

ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Английский язык имеет тысячелетнюю историю. За это время в нем накопилось большое количество выражений, которые люди нашли удачными, меткими и красивыми. Так и возник особый слой языка – фразеология, совокупность устойчивых выражений, имеющих самостоятельное значение. Изучение английского языка широко распространено в нашей стране. Хорошее знание языка, в том числе и английского, невозможно без знания его фразеологии. Знание фразеологии чрезвычайно облегчает чтение как публицистической, так и художественной литературы. Разумное использование фразеологизмов делает речь более идиоматичной. С помощью фразеологических выражений, которые не переводятся дословно, а воспринимаются переосмысленно, усиливается эстетический аспект языка. "С помощью идиом, как с помощью различных оттенков цветов, информационный аспект языка дополняется чувственно-интуитивным описанием нашего мира, нашей жизни". [1; 301]

Мир фразеологии современного английского языка велик и многообразен, и каждый аспект его исследования, безусловно, заслуживает должного внимания. Английская фразеология отличается богатством функционально-стилевых и эмоционально-экспрессивных синонимов.

Стилистическая окраска фразеологизмов, как и слов, обуславливает закрепление их в определенном стиле речи. При этом в составе фразеологии выделяется две группы фразеологизмов:

общеупотребительные фразеологизмы, не имеющие постоянной связи с тем или иным функциональным стилем и *функционально закрепленные фразеологические единицы*. [2; 228]

К первым можно отнести, например, такие:

Fromtimetotime- время от времени

Farandaway- намного, значительно, гораздо

Они находят применение как в книжной, так и в разговорной речи.

В отличие от общеупотребительной лексики, представляющей весьма значительную часть английского языка и словаря, общеупотребительная фразеология по количеству единиц занимает скромное место во всей массе английских фразеологизмов. Функционально закрепленные фразеологизмы стилистически неоднородны: их парадигмы отличаются степенью экспрессивности, выразительностью эмоциональных свойств.

Самый большой стилистический пласт фразеологии составляет разговорная фразеология, которая используется преимущественно в устной форме общения, а в письменной речи – в художественной литературе:

Uponesleeves спустя рукава

Toliveinclover как сыр в масле кататься

Принадлежащие к ней фразеологизмы часто даются в толковых словарях без стилистических помет, однако все же выделяются на фоне общеупотребительных фразеологизмов яркой разговорной окраской, чуть сниженным, фамильярным оттенком в звучании.

Разговорные фразеологизмы, как правило, образны, что придает им особую экспрессию, живость, яркость. Просторечная фразеология, в целом близкая к разговорной, отличается большей сниженностью.

To peek up one's nose задирать нос

Еще резче звучит грубо-просторечная фразеология. В ее состав входят бранные устойчивые сочетания, представляющие грубое нарушение языковой нормы. [3;149]

Другой стилистический пласт образует книжная фразеология. Она употребляется в книжных функциональных стилях, преимущественно в письменной речи. В составе книжной фразеологии выделяется научная, представляющая собой составные термины:

center of gravity центр тяжести

thyroid gland щитовидная железа

school-leaving certificate аттестат зрелости

публицистическая

people of good will люди доброй воли

официально-деловая

take place иметь место

presumption of innocence презумпция невиновности

put into operation ввести в эксплуатацию

Книжных фразеологизмов в английском языке гораздо меньше, чем разговорных (из 5000 фразеологизмов, приведенных в "Фразеологическом словаре английского языка" под редакцией Джона Блэкмора, только 60 имеют пометку "книжное"). [4;258] В их числе не только собственно фразеологизмы, но и фразеологизированные выражения из научно-терминологических и профессиональных систем, употребляемые в переносном значении:

Bring to naught/nothing- сводить к нулю

Lay it on thick -сгущать краски

Книжную окраску имеют и фразеологизмы, пришедшие в язык из общественно-политической, публицистической и художественной литературы: Spirit of the law-дух закона

Особого внимания заслуживает стилистическая характеристика фразеологических средств с точки зрения эмоционально-экспрессивной.

Вся фразеология делится на две группы:

нейтральная и экспрессивно-окрашенная

Нейтральных фразеологизмов немного:

Open meeting- открытое собрание

New Year- новый год

Each other- друг друга

Они входят в состав общеупотребительной фразеологии, функционально не закрепленной. Кроме того, специальные фразеологизмы (научные, официально-деловые), имеющие четкую функциональную прикреплённость, также лишены дополнительных коннотативных значений:

Adam's apple- Адамово яблоко

Punctuation marks -знаки препинания

Length of service- трудовой стаж

Метафорическое употребление многих терминологических сочетаний, которое сопровождается их детерминологизацией, изменяет их стилистическое качество: они становятся экспрессивными, как и всякие образные выражения:

If speaking about success in this region it is not a proper time to draw a line.

Большой стилистический пласт составляют фразеологизмы с яркой эмоционально-экспрессивной окраской, которая обусловлена их метафоричностью, использованием в

них разнообразных выразительных средств.[5;362] Фразеологизмы разговорного стиля окрашены в фамильярные, шутливые, ироничные, презрительные тона:

Like a bolt from the blue -как снег на голову

Chicken-heart -мокрая курица

Книжным фразеологизмам присуще возвышенное, торжественное звучание:

To live this world- уйти из жизни

покинуть бренный мир

Toblowupthebridge -сжечь мосты

Таким образом можно сделать вывод, что особенность фразеологизмов английского языка заключается в том, что они разнообразны и количество их велико. Английская фразеология отличается богатством функционально-стилевых и эмоционально-экспрессивных синонимов. С помощью фразеологических выражений английского языка, которые не переводятся дословно, а воспринимаются переосмысленно, усиливается эстетический аспект языка. "С помощью идиом, как с помощью различных оттенков цветов, информационный аспект языка дополняется чувственно-интуитивным описанием нашего мира, нашей жизни".

Список использованной литературы:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – Л.: Просвещение, 1988. – 301 с.
2. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990.- 228 с
3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высш.шк., 1990. – 148- 150с.
4. Виноградов В.С."Перевод. Общие и лексические вопросы", Книжный дом "Университет" 2004- 258 с .
5. Золотова Л.М. К проблеме регулярности в сфере фразеологической номинации//Фразеологическая система английского языков. М.: Лингвист, 2000.- 362 с
6. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Русский язык, 1999
7. Савицкий В.М. Английская фразеология: Проблемы моделирования. Самара, 1993.- 123
8. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1989.

Түйін

Ағылшын тілі фразеологизмдерге бай болуымен ерекшеленеді. Басқа тілдерге қарағанда фразеологизмдердің санының көп болуы және әртүрлі болуы ағылшын тілінің ерекшелігі болып табылады. Фразеологизмдер ағылшын тілін жарқын және жанды етеді.

Summary

This article is devoted to a subject of feature of phraseological units of English. English language is rich and various of phraseological units. These phraseological units open and show us all features of language. Using of phraselogizm does speech beautiful and competent.

Есказина А.Б., магистр, аға оқытушысы,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан

УДК 80

ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІ МӘТІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ СТИЛИСТИКАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Фразеологиялық стилистика тілдің жалпы стилистикасы бөлімінде қарастырылады. Фразеологизмдер сөздерді жандандырып, тілімізге өткірлік сипат, ұлттық ажар беретін стильдік мәні айрықша құрал болып саналады. Тұрақты сөз тіркестері аз сөзбен көп мағынаны білдіреді, тілдің стильдік сапасын арттырады. Фразеологиялық сөздіктің ішкі жасалу жүйесінде басқа сөздіктерде бөлек өзіндік ерекшелігі әсіресе, осы тұста аңғарылады. Мысқыл-кекесін болсын, налу-жабырқау болсын, алғыс-қарғыс т.б. болсын – бәрі де фразеологизмдерді шебер қолданудан келіп шығатын құбылыстар.

Кеңесбаев І: «Стиль өлгенді тірілтіп, өшкенді жандыратын дүние десе де болады», - дейді [1, 43]. Фразеологизмдердің функционалдық-стильдік мағынасы олардың фразеологиялық мағынасынан, тіркестердің эмоционалдығынан, фразеологизмдердің экспрессивтілігінен, образдылық пен бағалауыштық қызметтерінен туады.

Фразеологизмдердің мәтінде қолданылу аясы жөнінде сөз қозғағаннан кейін олардың стильдік қабаттарын айқындауда бұлардан басқа олардың тілдік бірлік ретінде көптеген ерекшеліктерін ескеру керек. Мәселен, фразеологиялық тұлғалардың қолданылу аясы, олардың синтаксистік-құрылым белгілері, компоненттер арасындағы өзара әрекеттестік, тірек сөздердің стильдік немесе тақырыптық жағы, тұлғалардың жалпы ішкі формасы.

Бұл ерекшеліктерді санамалап сөз етуімізге дәлел – фразеологиялық қордағы фразеологиялық материалдардың фактілеріне талдау жасау арқылы көз жеткізгендігіміз.

Мағыналас фразеологизм, олардың синонимдік қатарларының «мәтін ішіндегі мәтін» ретінде өзіне тән қолданыс аясы болады. Қазақ тіліндегі фразеологизмдердің мағыналас болып келетін қарапайым лексикалық бірліктермен тең жағдайда өзіндік қолданылу аспектісі болады. Біріншіден, фразеологизмдердің қазақ тіліндегі жұмсалуды, қолданылу өрісі сияқты аспектілері әр түрлі. Мұны Г. Смағұлова төмендегідей үш жағдайда қарастырды [2, 58]:

- 1) Тілдегі ең негізгі, өнімді жұмсалатын фразеологизмдер
- 2) Көнерген фразеологизмдер
- 3) Пассив фразеологизмдер

Бұлар кейде көнерген фразеологизмдер қатарынан да толығып отырады. Соңғы екі түрлі көнерген және көнеруге жақын фразеологизмдер стилистикалық интерпретация арқылы өз мүмкіндіктерін қолданыс аясында ғана көрсете алады. Пассив фразеологизмдер мен көнерген фразеологизмдер арасына өткел шек қоюға болмайды, дегенмен де тілдік қолданыс аясында ғана нақтылы қолданыс кезінде бір-бірінен айырмашылықтары айқындалады.

Екіншіден, сөйлеуші, ой иесі өзіне әсер еткен іс-әрекетіне, жағдайға қатысты, байланысты боп тұрады. Соған орай, айтушы жақтырмау, жақтау, қоштау, әзіл-оспақ, кемсіту, мазақтау, сүйсіну, жек көру, кекесін т.б. сияқты түрлі сезімнің ықпалында экспрессияның реңкін, бояуын айқын аңғартып, байкатады. Мысалы, өте сақ адам туралы «*екі шошып, бір қарап*» деген тіркес бар. Бірақ тым қорқақ адам туралы да

қолданылатын кездері бар, немесе «бәйек болу, құрдай жорғалау, құрақ ұшу» – сыйлау, құрмет көрсетумен қатар, жағымпаздану мағынасында да қолданылатын кездері бар, немесе «бәйек болу, құрдай жорғалау, құрақ ұшу» – сыйлау, құрмет көрсетумен қатар, жағымпаздану мағынасында да қолданылатын мысалдар жеткілікті. Бұлардың бәрі айтушының жеке көзқарасына байланысты.

Қазақ тілінде фразеологизмдердің стильдік аспектісі, яғни жанрлық-стильдік дәрежеленуі бар. Фразеологиялық қорды бұлай жүйелеу, лексикологиядағы сөздердің қолдану аясына қарай о баста қалыптасқан принципке сай жүзеге асырылады.

Көркем шығармаға қарағанда, ғылыми еңбектер мен ресми құжаттарда фразеологизмдер мәнерлілік қызмет атқармайды. Өйткені, олар көбінесе, терминдік сипатта болып келеді де белгілі бір заттың не ұғымның аты ретінде ғана жұмсалады.

Бірақ бұл стильдерде фразеологизмдердің қолданылу тәсілі бірдей емес. Стильдің бір түрінде тұрақты сөз тіркестері жалпы халықтық формада пайдаланылса, ал екінші бір түрінде олар кейбір өзгеріспен жаңа экспрессивті стильдік сипатта қолданылады. Мәселен, сөйлеу тілінде көбінесе жалпы халықтық форма өзгертілмей сақталады. Көркем шығарма мен публицистикадан фразеологизмдерді қолданудың екі тәсілін де кездестіруге болады.

Фразеологизмдер экспрессивті стильдік қасиетіне қарай үш топқа бөлінеді:

- 1) бейтарап қолданылатын фразеологизмдер;
- 2) сөйлеу тілі фразеологиясы;
- 3) кітаби сипаттағы фразеологизмдер.

Бейтарап сөзі жалпылама деген мағынаны білдіреді. *Бейтарап фразеологизмдер* дегеніміз – сөйлеу стилінде болсын, кітаби – жазба стильдерінде болсын жалпылама қолданылатын тұрақты сөз тіркестері. Өйткені, бұл топтағы сөз тіркестерінің, стильдік сипаты болмайды (сөзінде тұру, сенімді ақтау, қарсы алу, дауыс беру, шын жүректен т. б.) [2, 28].

Сондай-ақ бейтарап қолданылатын фразеологизмдердің эмоционалды-экспрессивті бояуы да болмайды, зат пен құбылысты тек қана атап қояды. Мысалы, *ит арба, ит аяқ, ит көйлек* сияқты сөз тіркестерін алатын болсақ, бұлар тек заттың аты болғандықтан, олардың экспрессивті бояуы да, бейнелегіштік қасиеті де жоқ.

Осы тұрғыдан алып қарағанда, бейтарап фразеологизмдер тобына тұрақты ұғым болып қалыптасқан жер-су аттары және кейбір терминдік сипаттағы сөз тіркестері де енеді (Қара теңіз, Ақ теңіз, көз әйнек, ауыр өндіріс, ақ өлең т.б.).

Стильаралық сипаттағы тұрақты сөз тіркестерінің жалпы саны бейтарап лексикамен салыстырғанда өте аз. Олай болатын себебі, қазақ тілінде фразеологизмдердің көпшілігі образды қызмет атқарып не жағымды, не жағымсыз ыңғайда жұмсалады. Газеттерде кейде бейтарап фразеологизмдердің бұл қасиеті сақтала да бермейді. Мысалы, сенімді ақтау сөз тіркесінің қолданылуы төмендегідей: *Өткен жылы әрбір жүз басан 162-ден қозы алып, сеніммен шықты, «Бұл жұмыста Мұса абыройсыз болған жоқ, ұжым сеніммен шықты» немесе ... ішкі мүмкіндіктер мен резервтерді тиімді пайдаланудың сенімді пайдаланудың негізгі жолдарын атап көрсеткен олар сенімінен шығып келеді* [3].

Фразеологизмдер алғашында сөйлеу тілінде не жазба тілінде пайда болып, жалпыға танылады. Қазақ тілі фразеологизмдерінің дені жазба тілі дамымай тұрып, сөйлеу тілінің негізінде қалыптасқан.

Бұл топқа қазақ тіліндегі идиома, мақал-мәтелдер және нақыл сөздер жатады. Сөйлеу тілінде жұмсалатын тұрақты сөз тіркестерінің құрамына қарапайым, тұрпайы сөздер және кәсіби фразеологизмдерді жатқызуға болады. Кәсіби сипаттағы фразеология *шопанның әке таяғын ұстауы, студенттердің құлап қалуы, оқытушылардың ашық сабақ беруі* сияқты тіркестерді атап өтуге болады. Ескі қоғамға тән жаугершілік, барымта, саудагерлік, пайдакүнемдікпен байланысты туған

тіркестер жатады: барымтаға қарымта, сауда сақал сипағанша, құрғақ қасық ауыз жыртады, алтын көріп, періште жолдан тайыпты, есепсіз дүние жоқ т.б.

Сөйлеу тілінің фразеологизмдері тек қана бір стильде қолданылатындықтан, оның экспрессивті бояуы басым келеді. (Қоздыру – жел беру, шаршау- сілесі қату, ақымақ – көк ми). Сонымен бірге бұл оның стильаралық фразеологизмдерге қарағанда қолданылу аясының тарлығын көрсетеді. Бұл сөйлеу тілі фразеологизмдерінің экспрессивті стильдік бояуы құбылмалы болып келеді. Мысалы:

1) *Әуелгі байлық – денсаулық*

Екінші байлық – он саулық

Үшінші байлық – ақ жаулық.

2) *Бір шүйке басқа жету үшін мен не істемедім дейсің!*

Мұндағы ақ жаулық пен шүйке бас «әйел» деген мағынаны білдіреді. Сөйлеу тілінің фразеологиясы осындай образдылығымен бірге қарапайым да болып келеді. *Жел беру, көзге түрткі болу, ит қорлық, басты қатыру, құлағының етін жеу, құлағын сасыту, сымсыз телефон, қызыл ауыз, жел өкпе, көк езу, көк айыл* т.б.

Сөйлеу тілі фразеологиясының жеке сөздері, яғни эквиваленті (қыздыру – жел беру, тоғаю – жылы қайту) өзара мағыналас келеді де, бір-біріне синоним болады (мазалау – құлағының құр етін жеу, миын ашыту; жылдам кетіп қалу, тайып отыру, тайып тұрды, табанын жалтыратты, жонын бір-ақ көрсетті, шаңына ілестірмеді).

Сөйлеу тілінің фразеологиясы басқса стильдерге қарағанда варианттар мен синонимдерге өте бай келетіні байқалады. Сөйлеу тіліндегі фразеологиялық синонимдер образдылығы және экспрессивті бояуы жағынан сан қырлы, құбылмалы келеді. Бұл құбылыс сөйлеу мәтінінде айрықша бір эмоционалды рең береді.

Көркем әдебиет стилистикасы көркем шығарма тілінің барлық сапалық ерекшеліктерін кең ауқымда, жан-жақты алып қарастырады. Көркем сөз стилистикасы өнертану, эстетика, поэтика ғылым салаларымен тығыз байланыста.

Стилистиканың бұл салалары, әрине, бір-бірімен тығыз байланысты. Көркем әдебиет стилистикасы көркемсөз стилистикасының деректеріне сүйенеді. Байқап отырғанымыздай, көркем әдебиетіміз басқа ғылым салаларымен байланысуда да фразеологиялық тіркестер арқылы ұштасу қабілетіне ие.

Тұрақты тіркестердің аз сөзбен терең мағына тудыра алатын қасиеті көркем шығарма кейіпкердің бүкіл бітім-болмысын айқындауға мүмкіндік береді. Шығармашылық негізде дүниеге келген фразеологизмдер автордың шеберлігін ғана танытып қоймайды, оның халық тілінің байлығын қандай дәрежеде игергендердің де куәсі болады.

Фразеологизмдердің қалыптасуындағы ұлттық сипат туралы айтқанда ұлттық дүниетаныммен өзін қоршаған әлемге көзқарасы ретінде туып дамыған салты мен дәстүрінің де рөлі болғанын айта кеткен орынды деп санаймыз. Ал, шығарма авторы белгілі бір ұлт өкілі ретінде халықтың ғасырлар бойы ұлттық санасында жинақталған, сақталған тұрақты сөз орамдарын еркін игереді. Сол еркін игерілген дүниеден жазушының жеке тұлғасының дүниетанымынан, психологиялық санасына сай, тілдегі сөздерді ойната алу мәнеріне сай, тіпті өзіндік қалыптастырған стиліне сай авторлық фразеологизмдер туады.

Мәселен, қазақ тіліндегі «тырнақтыға жем, азулыға ас болу» тіркесін жазушы авторлық қолданысқа түсіріп, дамыта түседі:

Қарымсыз қасқыр қашып қайда бармақ, байлаулы барыс кімге айбар жасамақ, тырнақтының жемі, азулының асы емес пе [4, 147]? Берілген сөйлемдегі *тырнақтының жемі, азулының асы болу* фразеологизмін авторлық өзгеріске түсіре шешендік сөз үлгісінде құрып, компонент саны жағынан көбейткен. Автордың тұрақты тіркесті өзгеріске түсіруі фразеологизмнің экспрессивтілік бояуын қалыңдатады. Сондай-ақ, авторлық өзгеріске компонент арасындағы дыбыстардың үйлесімділігі

сақталып, фразеологизмдердің соңғы компоненттері мағыналық жағынан толығып, дамыған.

Фразеологизмдердің қолдану тиынақтылығы – сөйлеуде, айтылуда бұрыннан қалыптасқан даяр қалпында жұмсалатынын еркін сөз тіркесімен салыстырғанда айқын байқалады. Әдетте синтаксистік сөз тіркесі белгілі бір үлгілер, тіл заңдылықтары бойынша сөйлеу кезінде жасалады. Мысалы:

1) Аузымен орақ орған, өңшең қыртың. 2) Сендер... сен екеуің-ақ, бетмоншақтарың үзіліп, оңнан солдан ұяла беріңдер. 3) Ит арқасы қияннан мұхиттардың арғы жағынан ата жұртын аңсап, сағына сарғайып, жеткен қарындастарымызға шапан жауып, құрмет көрсетті [2]. Осындағы асты сызылған «аузымен орақ орған», «бет моншақтарың үзіліп», «ит арқасы қияннан» дегендердің барлығы тұрақты тіркестерге жатады. Келтірілген мысалдардың «ит арқасы қияннан», «мұхиттардың арғы жағынан »... деген тіркестерге тоқталайық. Бірі идиомалық тіркес «өте алыс» деген мағынаны білдірсе, екіншісі сөздердің еркін тіркесуі арқылы білдіріп тұр. Бірінші тіркестегі *алыс* деген түсінік бір-біріне мағыналық ешбір байланысы жоқ, *ит, арқа, қиян* сөздерінің бірігіуінен пайда болған. Құрамындағы сөздердің орнығып, қалыптасып қалғандығы соншалық, оларды тұрған орнынан басқа сөздермен ауыстыруға болмайды. Мәселен, «ит басы қиянда» деп көріңіз! Сөйтіп тура мағынасында сөз шындық болмыспен тікелей байланысты, ал *фразалық байлаулы мағынадағы сөздер* әрдайым контекстке тәуелді, бағынышты болып тұрады.

Осы орайда тұрақты сөз тіркестерінің тіліміздегі екі түрлі қызметіне тоқталайық. Бірінші, фразеологиялық единицалардың негізгі қызметі – заттың не құбылыстың атын білдіріп (қызыл алаң, құрмет тақтасы, қырғи қабақ соғыс т.б.), сөйлем түрінде келіп, пікір алысу құралы болатын тілдің элементі бола алады (Көзім ашылды. Белім бүгіліп еді. Аузын ашып қалыпты. Жақсыдан жаман туған). Екінші, фразеологиялық единицалар тілімізге образды, бейнелі және мәнерлі рең беруде, тіліміздің эмоционалды-экспрессивті бояуын арттыруда зор мәні бар. Тұрақты сөз тіркестерінің осы қызметінің стилистика үшін мәні ерекше зор. Сондықтан бұл мәселелр әлі де зерттеуді қажет етеді.

Фразеологиялық единицалар тілімізде көркем, бейнелі етіп, одан айрықша өң береді. Ол сөйлеу және жазу тілімізде ауыс мағыналы метафоралы сөз тіркестерін және басқа да бейнелі сөз орамдарын орнын тауып, нақтылы дәл қолданумен байланысты.

Тіл арқылы барлық құбылыс, яғни әлемнің тілдегі барлық көрінісі тілдік единицаларға тән болғанымен, кумулятивтік қызмет фразеологизмдерде ғана ерекше байқалады. Оның себебі сол ұлттың топырағында тамырланып, нәр алған халық тіліндегі сөздер мен фразеологиялық тіркесқана ұлт ерекшелігін, менталитетін анықтап бере алады. Сондықтан, фразеологизмдердің ұлт болмысында, көркем мәтінде маңыздылығына сай оның қолданылу аясын кеңейтіп отыру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кеңесбаев І., Мұсабаев Ғ. Қазіргі қазақ тілі. Лексика. Фонетика. – Алматы, 1992. – 271 б.
2. Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. – Алматы: «Ғылым», 1998. – 196 б.
3. «Қазақ әдебиеті» газеті № 1; 12. 01. 2003ж.
4. Мағауин М. «*Көк мұнар*»: повестер мен әңгімелер жинағы, – Алматы: «Ана тілі», 1993. – 358 б.

Резюме

В данной статье рассматриваются особенности употребления фразеологизмов в текстах и их роль в формировании стилевой окраски языка. В статье представлены примеры фразеологизмов с эмотивно-стилистической окраской.

Summary

In the article is considered peculiarities of use of phraseologies in texts and their role in language style formation. Also in the article is presented examples of emotional-stylistic phraseologies.

*Нурфайзова Г.У., магистр, аға оқытушысы,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

УДК 811.161.1

ОРЫС ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ ҚЫСҚАРҒАН СӨЗДЕРДІҢ ЗЕРТТЕЛУ ЖАЙЫ

Аббревиатура дегеніміз энциклопедиялық анықтама бойынша (итальянша abbreviatura, латынның abbrevio – қысқартамын деген сөз) существительное, состоящее из усеченных слов, входящих в исходное словосочетание, или из усечённых компонентов исходного сложного слова. Аббревиатураны жасау күрделі сөз немесе сөз тіркесінің бастапқы құрылымының қысқа түрін жасау сөзжасамның ерекше әдістерінің бірі болып табылады. Бұл әдіс еуропа тілдерінде XX ғасырда, ал орыс тілінде 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін пайда бола бастады. Аббревиатуралардың типтері әртүрлі. Орыс тілінде аббревиатуралардың келесідей құрылымдық типтері бар:

- Инициалды аббревиатуралар. Олардың өзі үш түрге бөлінеді:

а) әріптік аббревиатуралар, құрамындағы әр сөздің бірінші әріптерінен құралған аббревиатуралар: СССР (эс-эс-эс-эр) - Союз Советских Социалистических Республик;

б) дыбыстық аббревиатуралар, қарапайым түсінікті сөз ретінде оқылатын құрамындағы әр сөздің алғашқы дыбыстарынан құралған аббревиатуралар: вуз

- высшее учебное заведение;

в) әріптік-дыбыстық аббревиатуралар, құрамындағы әр сөздің алғашқы әріптерінен әрі алғашқы дыбыстарынан тұрады: ЦДСА (цэ-дэ-са) - Центральный дом Советской Армии;

- Құрамындағы сөздердің алғашқы буындарынан құралған аббревиатуралар, яғни буындық: партком - партийный комитет;

- Құрамындағы сөздердің алғашқы бөлшектерінен және дыбыстарынан құралған аббревиатуралар, яғни аралас түрдегі аббревиатуралар: гороно - городской отдел народного образования;

- Құрамындағы бірінші сөздің алғашқы бөлігі мен екінші сөздің бірігуі арқылы жасалған аббревиатуралар: запчасти - запасные части;

- Құрамындағы бірінші сөздің алғашқы бөлігі мен екінші сөздің үндесуі арқылы жасалған аббревиатуралар: завкафедрой - заведующий кафедрой;

- Құрамындағы бірінші сөздің алғашқы буыны мен екінші сөздің соңғы буынының бірігуі арқылы жасалған аббревиатуралар: мопед - мотоцикл-велосипед.

Қазіргі тіл білімінде аббревиатуралардың сөздің ерекше бір түрі ретінде ерекшеліктері және уәждемелік сипаттары теориялық тұрғыдан анықталған [1].

Қысқарған сөздер - орыс тіл білімінде жан-жақты зерттелген мәселелердің бірі. Ол көптеген теориялық еңбектермен қатар монографияларда, ғылыми-көпшілік мазмұндағы мақалалар мен оқулықтарда және оқу құралдарында тілдің сөздік құрамы, грамматикалық жүйесі мәселелеріне, тіл мәдениеті, әдеби норма, терминология мәселелеріне қатысты әр тарапта сөз болады.

Қысқарған сөздер орыс тіл білімінде 1920 жылдың өзінде-ақ теориялық тұрғыдан мәселе ретінде қозғалып, сөзді қысқарту – сөз тудырудың өнімді тәсілі және дербес тілдік құбылыс деп танылып, ол жөнінде алғаш Л.И.Щерба, А.М.Сухотин, Е.Д.Поливанов, М.Селищев т.б пікір айтты. Сонымен бірге Д.И.Алексеев «Графические сокращения являются специфическим фактом письма. Они не являются самостоятельными словами; не имеют своего фонемного состава: при чтении графическое сокращение заменяется тем словом, сокращением которого оно является. Так, графическое сокращение *Спб.* читается как *Санкт-Петербург, Пб.* - как *Петербург, Пг.* - как *Петроград, об-во* - как *общество, р.* - как *рубль, г.* - как *год* и т.д.» деген пікір айтты [2].

Лингвист ғалымдар сөз қысқарту үлгісінің орыс тіл білімінде сонау X-IV ғасырлардан бастау алып, осы күнге дейін сақталып келгендігін тұжырымдайды. Олардың зерттеулеріне қарағанда көне славян және байырғы орыс тіл білімінде күрделі атауларды, сонымен бірге жеке сөздерді де қысқартудың түрлері болғандығын дәлелдейді. Оларды ғылыми тілде *титулдық аббревиация* және *сөзтитулдық аббревиация* деп атайды.

Сөз қысқартудың бұндай түрлері ертеректе, әсіресе діни кітаптарда, жылнамаларда және қолжазбаларда кездескен. Ал XV ғасырға дейін орыс мәдениетінде елтаңбаларда, мөрлерде, тұрмыс жабдықтарында, әскери құралдарда және киім-кешектерде қолданылған [3].

Сөйтіп, ұзақ уақыт бойы қалыптасып келген өзіндік тарихы бар күрделі атаулардың ықшамдалған үлгілері XX ғасырда жазу тәжірибесіне толығымен енгізілді. Бұл орыс әдеби тілінің грамматикалық жүйесіне тән құбылыс ретінде орныққан.

Ал, Н.М.Шанский шартты графикалық қысқартулардың пайда болып, жазу үдерісіне енгізіліп қолданысқа енуін XVII ғасырға жатқызады.

«Аббревиатура» терминін алғаш рет қолданғандардың бірі А.М.Селищев, сөз қысқарту тәсілін, яғни аббревиатураларды белгілі бір сөзді телеграф арқылы жеткізуде және хатқа жазуда бірден-бір үнемді әрі ұтымды әдіс деп көрсетеді [4].

Қысқарған сөздердің пайда болуы жайында алғаш пікір айтып, тұжырымдаған ғалымдардың бірі Е.Д.Поливанов болды. Ол да қысқарған сөздердің тілдегі тиімді жолдардың бірі екендігін айтады. Бұл пікірді ауызекі сөйлеу тіліміздегі сөз қысқарту әдістерінің пайда болуын зерттеген ғалым А.М.Сухотин де қолдайды. Оның айтуынша, аббревиатураның дамуына екі үлкен экстралингвистикалық фактор әсер етті:

- телеграфиялық байланыстың кең көлемде қолданылуы, түрлі жарнамалардың және басылымдардың шығуы;
- өндірістердің тез қарқынмен дамуы және көптеген акционерлік қоғамдар мен өндіріс орындарының пайда болуы.

Ұзақ мәтіндердің ықшамдалған түрін талап ететін механикалық және техникалық байланыс құралдарын кең көлемде жиі қолдану аббревиатуралардың пайда болуына бірден-бір септігін тигізді. Соңғы кезде компьютерлер, электрондық пошта, ғаламтор, ұялы телефондар және басқа да байланыс құралдарын пайдалану аббревиатура құрауға себепкер болды деп айту дәстүрге айналды [5].

Орыс ғалымдары қысқарған сөздердің пайда болуы мен дамуын ішкі және сыртқы факторлардың әсеріне байланыстырады да, славян жазуынан бастап осы күнге дейінгі жазу аралығында графикалық және лексикалық қысқартулардың болғандығын дәлелдейді.

Аббревиация – сөзжасамның жаңа тәсілдерінің бірі ретінде, яғни аббревиатура жаңа тектегі сөз, яғни оның өзіндік грамматикалық құрылысы және семантикалық ерекшелігі бар деп тұжырымдалады. Орыс тіл білімін зерттеушілердің бірқатары орыс әдеби тіліндегі сөздерді қысқарту – тілдің даму тенденциясына тән сипат, әсіресе бас әріптік қысқартулар өнімді тәсілдердің бірі деп есептейді. Бұған қоғам өзгерісіне орай

мемлекеттің, партиялардың, мекемелер мен ұйымдардың күрделі атауларын үнемді тәсілдермен беруге ұмтылу себепкер болғандығын айтады.

Орыс тілінің қарым-қатынас құралы ретінде де, қоғамдағы ролінің де халықаралық деңгейде дамып тұрған кезінде, яғни 1960-1970 жылдары орыс тіл білімінде қысқарған сөздер жайы ғалымдардың назарына ілігіп жеке-дара зерттеле бастады. Бұл жылдары орыс тіл білімінде шешімін таппаған мәселелерді шешу басты орынға қойылды. Әлемдік көлемде де, бұрынғы КСРО шеңберінде де маңызды рөлі бар орыс тіл білімінің салалары жайында орыс тілші ғалымдарының тарапынан көптеген жұмыстар атқарылды. Олар терминология жүйесі, әдеби тіл нормасы, тіл мәдениеті және т.б. салаларды қамтиды. Бұл аталған мәселелер теориялық және практикалық жағынан зерттеліп, тұжырымдалды. Сол зерттелген мәселелердің бірі қысқарымдар жайында.

Орыс тіл білімінде қысқарған сөздердің пайда болуы, оларға әсер ететін факторлар, олардың жасалу тәсілдері мен жолдары жан-жақты қарастырылып, зерттелді. Бұл мәселе көптеген ғылыми зерттеу еңбектерінде дербес қарастырылды және жаңа сөзжасам түрлерін қамтитын сөздіктер жарық көрді. Мәселен, 1963 жылы Д.И.Алексеевтің басшылығымен орыс тілінде 12500 қысқарған сөзден тұратын, 1977 жылы 15000 қысқарған сөзден тұратын «Сокращенные слова в русском языке» секілді бірнеше сөздіктер жарық көрді. Бұл сөздіктер қысқарған сөздердің орыс тілі үшін соншалықты маңызды екендігін көрсетеді. Мұндай сөздіктерде күрделі атауларды қысқартудың барлық үлгілері мен түрлері қамтылған. Жалпы лексикографиялық еңбектер қысқарған сөздердің түрлерін, олардың қолданысын толықтай танып-білуге нақты мүмкіндік береді. Күрделі сөздерді қысқартып жұмсаудың дұрыс немесе бұрыстығы жайында бірізді пікір жоқ. Әркім өз білгенінше қысқартады. Бұл жайында, яғни қысқарымдардың тілдік жүйеге қаншалықты әсер ететіндігі жөнінде сонау 1920-1930 жылдары қызу айтыс-тартыстардың болғандығы белгілі.

Белгілі тілші, ғалым Т.О.Винокур: «Мне самым решительным образом приходится протестовать против заявлений, что сокращения эти «коверкают» якобы русский язык, являются совершенно ненужными и бесполезными» деген түйінін, қарсылығын білдіреді [6].

Жалпы, қазіргі орыс тіл білімінде аббревиатура турасында тікелей немесе жанама пікір айтқан ғылыми, ғылыми-теориялық көпшілікке арналған мақалалардың, зерттеулердің, монографиялардың жалпы саны - 200-ге жуық, осылардың ішінде теориялық түйіні жағынан ең құндысы – Д.И.Алексеевтің «Сокращенные слова в русском языке» атты еңбегі. Оның соңғы еңбегінде мәселені қараудың диахрондық және синхрондық аспектілері ұштас-тырылған; аббревиация құбылысының қазіргі жүйесі, жағдайы тарихи негіздермен орайластыра қарастырылған. Д.И.Алексеев өз жұмысында:

- сөз қысқартудың орыс әдеби тіліндегі сабақтастығын, оның алғашқы үлгілерінің Х ғасырдан көрініс табатындығын;

- сөз қысқартудың кездейсоқ құбылыс еместігін, ол тіл дамуында үздіксіз жүріп отыратындығын;

- сөз қысқартудың ең алдымен орыс әдеби тілінде пайда болғандығын, содан кейін бұл жаңалықтың еуропалық өзге тілдерге (ағылшын, неміс, француз т.б.) ықпал еткендігін;

- сөз қысқартудың өз механизмі бар екендігін, яғни қандай тіркестер мен сөздердің қысқаратындығын;

- сөз қысқарту орыс әдеби тілінің сөзжасам жүйесіндегі жаңа тәсіл екендігін;

- қысқарған сөздің жаңа типтегі жаңа сөз екендігін, олардың өзіне тән грамматикалық, семантикалық ерекшеліктері бар екендігін, сөздік құрамды байытуға үлес қоса алатын лексемалар екендігін дәлелдейді.

Ғалымдардың көзқарастарының ішіндегі, сөз жоқ, ең аса маңыздысы – қысқарған сөздерді жеке сөз, дербес лексикалық единица деп тану мәселесі. Бұл тұрғыда да пікірлер сан алуан.

«Аббревиация – тілдің қарым-қатынас қызметінің тиімділігін арттырады. Аббревиация – тілдің дамуына септігін тигізетін тілдегі жаңа көрініс» деп жазады [5, 2].

Күрделі сөздерді толық түрінде қолданудың аясы, шеңбері тарыла бастады. Ал бұған сөз жоқ, тілден тыс факторлар елеулі ықпал етті, бұндай факторлар А.А.Реформатский, Д.И.Алексеев және т.б. ғалымдардың көрсетуі бойынша мыналар:

- қоғамның өте қарқынды дамуы, жазба әдебиеттің күшті қарқын алуы;
- математика, астрономия, химия және т.б. ғылымдардың қарыштап өркендеуіне орай туған күрделі атауларды, таңбаларды символикалық түрде көрсету қажеттігінің пайда болуы;
- шартты белгілер, яғни өндіріс орындарында қысқартыла қолданылатын белгілерге мұқтаждықтың артуы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. -Москва: Советская энциклопедия, 1990 –С.685.
2. Алексеев Д.И. Графические сокращения и слова-аббревиатуры. Развитие современного русского языка. Москва, 1963, 167с.
3. Алексеев Д.И. Сокращенные слова в русском языке. Саратов, Саратов университетінің баспасы, 1979
4. Селищев А. М., Русский язык революционной эпохи, Москва, 1928
5. Опыт построения общей теории аббревиации. Теория языка. Диссертация. Теория аббревиации в лингвистике. Ростов-на-Дону. Глава 7. 2004, 22с.
6. Винокур Г.О. Культура языка. Москва, 1929, 137с.

Резюме

В статье широко рассматриваются и исследуются методы и пути образования сокращенных слов в русском языке и факторы их появления. А также рассматриваются структурные типы аббревиатур в русском языке.

Summary

In article is widely considered and is researched methods and ways of the forming the shortened words in russian language and factors of their appearance. Also structured types of the abbreviations in russian language is considered.

*Агисова Н.Н., магистр гуманитарных наук, старший преподаватель,
Актюбинский университет имени С.Башиева,
Казахстан, г.Актобе*

УДК 821.512.122

ЗООМОРФНАЯ МЕТАФОРА КАК СПОСОБ ОПИСАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА

Сокровищницей духовной культуры народа, и выразителем национального самосознания является язык, поскольку именно в языке отражены общие знания людей о традициях, которые сложились в той или иной культуре, в нем опосредованно

материализуется историческая память. В тоже время, язык выступает живым выражением характера народа, энергичной связью с мировой культурой [1,79].

Отражая действительность, создавая уникальную и неповторимую картину мира, фиксируя традиции, ценности, сложившиеся в определенной культуре, язык формирует человека через реализацию своих функций, определяет его поведение, образ жизни, мировоззрение, национальный характер.

Поскольку основным занятием казахов было скотоводство, названия домашних животных являлись наиболее притягательными для образной характеристики человека, что нашло непосредственное отражение в языке. Б.Х.Хасанов указывает: «Опираясь на фактический материал, мы сделали вывод о том, что среди прочих в казахском языке наиболее часто встречаются метафоры, связанные с названиями животных... Метафоры с названиями животных чаще, чем в других языках, встречаются в тюркских языках, издавна тюркские предводители требовали, чтобы великие и уважаемые полководцы имели десять различных качеств, свойственных животным. Таковыми являлись смелость петуха, ловкость в спорах, свойственная курице, сердце льва, энергия дикого кабана, хитрость лисы, выносливость пса, высота полета сокола, осторожность журавля, ненасытность волка, упитанность, свойственная нугаиру, способному поправляться, невзирая ни на какие трудности» [2,81].

Отличительной особенностью метафор казахского языка является то, что наиболее распространена группа *төрт түлік*, в состав которой входят такие животные, как лошадь, верблюд, баран (коза), корова, в функции же зооморфизма данные названия животных имеют широкий спектр положительных коннотативных признаков [3,20].

Так, самым ценным среди домашних животных для казахов является *конь*, олицетворяющий скорость, силу, красоту. В сравнении *жүрегі аттай тұлады* описывается внутреннее состояние человека, когда сильное биение сердца сравнивается с бегом коня. В этом же значении употребляется компаративная конструкция *жүрегі тайдай тұлады* [4,267]. Находим следующие политические ЗМ у А.П. Чудинова [5,200]:

Коней на переправе не меняют, но выборы могут послужить спасительным берегом, где можно обсохнуть, поставить в упряжь более сильного коренного и более выносливых пристяжных (Е. Старикова);

На сегодняшний день вслед за Чернецким выстраивается та самая тройка горячих скакунов, которая должна привести хозяина конюшни Росселя к полному завоеванию уральского Карфагена (передовая газеты «Точка отсчета»);

Вторым животным, входящим в состав *төрт түлік* является *верблюд*. Для носителей русского языка - это эталон грубости, неуклюжести, невоспитанности (ср.: *плевать как верблюд*), большого роста. По представлению казахов, метафора *верблюд* характеризует сильного, большого, выносливого человека. С данной метафорой связан также ряд фразеологизмов, значение которых обусловлено национально-культурной спецификой казахского языка и связано с бытовой традицией казахского народа. Так, фразеологизм *түйенің қарны жарылды* является специфичным для казахского языка и не всегда понятен носителям другой культуры. Этим фразеологизмом (букв.: 'у белого верблюда лопнул живот') называется счастливая пора, изобилие, достаток, радостное событие. Выражение *нар тәуекел* употребляется по случаю, когда, несмотря на временные трудности, человек набирается смелости для какого-либо начинания. Метафора *бота*, как указывалось выше, служит для характеристики красивого ребенка, девушки. Красивые глаза девушки описываются при помощи сравнения *бота көз*, крепкая дружба характеризуется при помощи сравнения *ботадай тату*. Устойчивые сравнения, образованные на основе сходства человека с верблюжонком, - *ботадай нәзік, сүйкімді* (букв.: 'нежный, милый как верблюжонок'); *ботаның көзіндеі мәлдіреу*

(букв.: ‘чистые, прозрачные глаза как у верблюжонка’); *ботадай ерке* (букв.: ‘баловень и неженка, словно верблюжонок’); *жаңа аяқтанған ботадай* (‘как новорожденный верблюжонок’) - показатель того, что зооморфизм бота эксплицирует в основном, положительные признаки [6,96].

Зооморфизм *қой*, также входящий в группу төрт түлік, наделен в казахском языке положительными коннотациями. Особо выделяются пословицы казахского языка, подчеркивающие значение этого животного в хозяйственном укладе казахского народа: *қойы көптің - тойы көп*; *қой - байлық*, и др. Значительное место в метафоризации данного вида животных занимает зооморфизм козы, характеризующий внешние данные ребенка *домалаған қозыдай сүйкімді* (букв.: ‘симпатичный, словно маленький, кругленький ягненок’), а также крепкую дружбу двух людей - *егіз қозыдай* (букв.: ‘какая-то близнецы’).

Немного меньше симпатии вызывает у казахов образ *козы*, подвижного и беспокойного животного, доставлявшего много хлопот чабанам. Признак ‘беспокойный’ лег в основу выражения *ит көрген ешкі көзденді* (букв.: ‘взгляд козы, увидевшей собаку’), означающее испуганный, тревожный, беспокойный взгляд. Зооморфизм *серке* имеет положительные коннотации, являясь характеристикой человека - предводителя, поступкам которого следуют окружающие. Здесь проявляется отождествление поведения домашнего животного, идущего во главе отары смиренных овец, с поведением человека.

Наименование животного *сиыр* является единственной метафорой отрицательной оценочностью из числа входящих в состав төрт түлік (ср.: *сиырдай*; *егінге түскен сиырдай жайлау*; *сиырдай мүйізді* и др.) и является ЗФ, поскольку имеет сходство с коннотативными признаками русского зооморфизма корова. Лишь зооморфизм *бұзау* имеет положительную коннотацию в определении к глазам *жаңа туған бұзаудың көзіндей* в значении ‘большие, удивленные глаза’.

Особого внимания в сопоставляемых языках заслуживает метафора *собака*. Наименование данного животного стало компонентом большого количества фразеологизмов, пословиц, поговорок, сказок, загадок, легенд и прочно вошло в язык. Метафорическое значение киноморфизма собака нашло описание в трудах многих исследователей (Б.А. Успенского, В.А. Масловой, Н.Д. Арутюновой, А.Е. Бельдяна, З.В. Белкиной, К.М. Гюлумянц, О.Н. Трубачева, Ф.Р. Ахметжановой и др.). Поскольку образное употреблениеназвания животного собака нашло широкое отражение в сопоставляемых языках, образуя наиболее крупную семантическую группу зооморфизмов, целесообразно рассмотреть данную метафору подробнее.

Следует отметить, что зооморфизм собака в большей степени является воплощением негативных коннотаций в описываемых языках. В русском языке широко распространены коннотации ‘злой’, ‘грубый’, ‘сварливый’, ‘хищный’, ‘презренный’ и др. Также известны так называемые «собачьи» метафоры, основанные на сходстве поведения собаки и человека - *собачиться*, *грызться*, *выть*, *огрызаться*, *ощетиниваться*, *тявкать*, *рычать*, *скулить* и др. в русском языке, *арпылдау*, *ұлу*, *қыңсылау*, *талау*, *жағыну*, *салпақтау* и др. в казахском.

Итак, *собака*, на основе представлении русского и казахского народов, - это подлый, грязный, грубый, злой, хищный, негодный, презренный, мерзкий человек. *Приставать к кому-либо как собака* означает донимать, беспокоить вопросами, упреками, нравоучениями; *жить как собака* - в крайней бедности, лишениях, в одиночестве, мытарствах и гонении; *лаять как собака* - грубо разговаривать, ругаться; *грызться как собаки* - ссориться, драться; смотреть на кого-либо как на собаку - с оскорбительным презрением и высокомерием и т.д. Идентичны зообразы *пес* и *кобель*, они также являются воплощением аффективных признаков и употребляются, как правило, в грубо-просторечной форме. В русском языке известны различные

фразеологизмы, связанные с ЗФ собака и имеющие негативную оценку: *собака на сене, гонять собак, вилять хвостом, собачий голод, собачий холод, как собаке пятая нога, бросать собаке под хвост, собачья жизнь, собачья жара*.

В казахском языке также встречается значительное количество фразеологизмов, пословиц, поговорок, где лексема *собака* выступает с отрицательной коннотацией, например: *аузына ақит кіріп, қара ит шықты* в значении 'браниться непристойными словами', *ит айтақтау* в значении 'рассорить кого-либо', *ит болу* - 'потерять все положительные свойства' (букв.: 'превратиться в собаку'), *ит жаңды* - 'живучий', *ит жыны ұстау* - 'разозлиться', *итке сүйек қарыздар* - 'попрошайка', (букв.: 'и собаке кость должен'), *итқор адам* - 'человек, испытавший трудности и лишения', *ит тартыс* - 'ссора', *иттен де көп* в значении 'много', аналогично русскому фразеологизму как *собак нерезанных, ит мінез* - 'плохой, вспыльчивый, неуживчивый характер', *иттен жаралған, иттің баласы* - 'собачий сын' и др.

В русском языке с собакой связано также доброе начало, что нашло отражение в языке: *собачья преданность, собачья верность, собачья привязанность, собачья покорность* (о верном, преданном человеке); *собаку съест* (об опытном человеке); *собачий нюх* (об обостренном чутье); *собачьи глаза* (выражающие преданность, покорность, понимающие, безмолвные); *ходить как собака за кем-либо* (преданно следовать всюду) и др.

В казахском языке киноморфизм собака имеет положительную коннотацию в пословицах: *ит - ырыс* (собака - счастье); *ауылға жақындағанда ит озады* (приближаясь к аулу, собака обгоняет путника); *ит аулақта доңыз төбегешығады* (если собака далеко, свинья лезет на крышу); *ит те иесіне тартады, ит те иесін қорғайды* (собака похожа на хозяина; собака защищает); *ит - жеті қазынаның бірі* (собака - одно из семи сокровищ) и др. [2,739].

Таким образом, следует отметить, что ЗМ *собака* в исследуемых языках является символом различных, порой противоречивых, признаков: отрицательных - жадный, прожорливый, глупый, вероломный, неблагодарный, навязчивый, наглый, бесцеремонный, трусливый, коварный, грязный, неряшливый и др., положительных - верный, преданный, заступник, хранитель, ловкий, искусный, знающий толк в чем-либо и др.

В казахском языке киноморфизм *күшік* может употребляться не только в бранной форме, но и по отношению к ребенку, которого боятся сглазить, кроме того, *ит* - это безобидное обращение друг к другу сверстников или к младшим по возрасту.

По мнению Г.Д.Гачева, в национальных картинах мира следует отличать «два основных этажа: нижний - так сказать, этно-географический, и верхний, созданный культурой и традицией» [7,28]. Механизм возникновения специфических для каждой культуры и языка значений и коннотаций связывается с различными факторами. Довольно часто в основе коннотационности лежит оценочность, основанная на проявлении национальной спецификисопоставляемых языков и способная создавать картину мира.

Такие языковые единицы как кошка/мысық, выдра/күндыз, енот/ жанат, баран/қой и др., имеющие в основе своих коннотаций расхождения в описываемых языках, и создают, по сути, ту культурно-национальную картину мира, в которой отражаются быт и нравы, обычаи и поведение людей, их отношение к окружающей действительности и являются уникалиями.

ЗМ играет важную роль при описании внешних данных человека, его характера и типа поведения, образа жизни и социального положения. Таким образом, анализ национальной картины мира любого этноса способствует пониманию различий национальных культур или их общих проявлений.

Список использованной литературы:

1. Кокшаров Н. Нация и культура (социально-философский анализ). – Новгород, 1997. – 140с.
2. Хасанов Б. Қазақ тілінде сөздердің метафоралы қолданылуы. - Алматы: Мектеп, 1996. – 203б.
3. Гутман Е.А., Литвин Ф.А., Черемисина М.И. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик // Национально-культурная специфика речевого поведения. - М.: Наука, 1977. -149 с.
4. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) // Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. - М.: Яз.рус. культуры. - 1998. С. 346-370.
5. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000). - Екатеринбург, 2001. - 238 с.
6. Қоңыров Т. Қазақ тілінің тұрақты теңеулер сөздігі.- Алматы. -1990. – 320 б.
7. Гачев Г.Д. О национальных картинах мира // Народы Азии и Африки.- М- 1967. - №1. – С. 26-36.

Түйін

Бұл мақалада қазіргі заманғы зооморфтық метафораны қолдану ерекшелігі және ұлттық өзгешелекті сипаттау тәсілі сияқты оның рөлі қарастырылады. Автор қазақ және орыс тілдерінде қызмет ететін «Жануарлар әлемінің» негізгі саласының кейбір метафорлық модельдерінің салыстырмалы талдауын көрсетеді.

Summary

The article describes peculiarities of formation and usage of the contemporary zoomorphic metaphor. The author presents some metaphorical models of the conceptual sphere “The world of animals” used in the Kazakh and Russian languages. There is a focus on prototypical characteristics of some zoomorphic metaphors. Zoomorphic metaphors in the languages mentioned above have some positive as well as negative connotational characteristics.

*Алдашева Г.Б., старший преподаватель,
Западно-Казахстанский государственный медицинский университет
имени Марата Оспанова,
Казахстан, г.Актобе*

УДК 070.41

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ЯЗЫКА СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

В современном обществе средства массовой информации во многом определяют языковую, социально-психологическую и культурную ситуации. Нет сомнения в том, что, прочно войдя в жизнь человеческого общества, СМИ оказывают влияние на строй мышления и стиль мировосприятия людей, на тип современной культуры.

Известно, что язык СМИ относят к одной из основных форм языкового существования. Именно анализ текстов массовой коммуникации позволяет делать выводы относительно языковой компетенции говорящих и тех тенденций в развитии литературных языков, которые наблюдаются в данный период.

Обладая высоким престижем исамымисовременными средствами распространения, язык СМИ выполняет в «информационном обществе» роль своеобразной модели национального языка, он активно воздействует на литературную норму, языковые вкусы и предпочтения.

С одной стороны, язык массовой коммуникации по-своему обогащает литературный язык, насыщая его оценочными оборотами, формируя отточенную, нередко афористическую речь. С другой стороны, нельзя не видеть негативной роли языка некоторых СМИ, изобилующего многообразными отступлениями от нормы, наводняющего речь жаргонизмами и иноязычными словами. Именно в СМИ происходят активные процессы изменения языковой нормы русского языка. К общим чертам, характерным для языка массовой коммуникации в современном обществе, можно отнести количественное и качественное усложнение конкретных сфер речевой коммуникации (устная публичная речь, газетно-публицистический стиль, специфика языка радио, телевидения, Интернета); социокультурное разнообразие норм речевого поведения отдельных социальных групп, свойственное современной речевой коммуникации, которое находит отражение в языковой действительности масс-медиа; демократизацию публицистического стиля и расширение нормативных границ языка массовой коммуникации; «американизацию» языка СМИ; следование речевой моде; сознательный отход от литературно-языковой нормы. В связи с этим особенно остро встает вопрос о формировании высокой информационно-языковой культуры в обществе, о сохранении языковых традиций и культуры речи.

Язык СМИ играет важную роль, как в распространении русского языка, так и в повышении грамотности населения. Нельзя отрицать уважительное отношение к русскому языку в средствах массовой информации, но вместе с тем в газетах нередко мы наблюдаем большое количество ошибок, а с экранов телевизора часто звучит далеко не образцовый русский язык. Учитывая отношение молодежи к телевидению и Интернету, средства массовой информации должны бережно обращаться с русским языком. Фонетические изменения ярко характеризуют речь в эфире и на экране. Повысился темп речи. Усилилась звуковая редукция, то есть количественное и качественное изменение безударных звуков. Пришли в электронные СМИ такие фонетические явления, которые ранее характеризовали только те или иные диалекты, а не публичную, не литературную речь. При произнесении слов и фраз "выбрасываются" звуки и целые слоги.

В речи электронных СМИ многочисленны отклонения от акцентной схемы русского слова, а также русской литературной интонации. В интонационных манерах СМИ прослеживается стандарт английской и англо-американской речи. В современной речевой практике также имеют место грамматические и лексико-грамматические изменения. Под влиянием социально-политических факторов изменилось морфологическое значение числа у ряда слов социально-политического обихода, с соответствующим изменением предметного содержания. Слова типа *партия*, *банк*, *бюджет*, *правительство*, практически не употреблявшиеся ранее во множественном числе, ныне перешли к обычному числовому распределению.

Ещё одной особенностью языка СМИ является использование заимствований из иностранных языков. Известно, что в 80-е годы XX века с развитием экономики нового типа появилось огромное количество иностранных слов, в основном англо-американского происхождения. Среди них: а) экономические термины (маркетинг, менеджмент, брокер, дилер, бартер); б) политические термины (рейтинг, импичмент, электорат, консенсус);

в) названия понятий из бытовой сферы (сникерс, херши, кола; бермуды, гетры, лосины);

г) речевые формулы (о'кей, ноу-проблем, фифти-фифти, вау!). В настоящее время общеупотребительными стали такие слова, как *эксклюзивный*, *прайс-лист*; популярны названия наших магазинов: *шопы*, *бутики*, *литтл-бар*, *супермаркет*, *мини-маркет*.

Названия отдельных телевизионных передач звучат на иностранном языке: «Телемикс», «Бомонд», «Ревю», «Шоу», «Анилаг». Можно привести в пример рекламы: «Сникерсни

всвоемформате!», «*Чупсуйтесь вместе с нами!*» или надписи в гостиницах: «Орел на себя», «Ключи на ресепш».

Высокий уровень речевой культуры — неотъемлемая черта современного человека, не следует допускать ошибок в произношении, в употреблении форм слов, в построении предложений, однако добиться этого достаточно сложно в нынешней ситуации, когда СМИ, оказывающие значительное влияние на культуру речи общества, столь далеки от норм.

В средствах массовой информации, к сожалению, нередко встречаются нарушения языковой нормы. Так, к лексико-стилистическим погрешностям относится незнание особенностей лексической сочетаемости слов в русском языке. Например: «Ухудшаетсяуровень жизни народа» (правильно: «Снижается уровень жизни народа») . Неверно составлено и предложение: «Чтобы улучшить криминогенную обстановку в городе, правоохранительные органы работают в усиленном режиме» (криминогенный - способствующий совершению преступления). Правильно: «Чтобы изменить криминогенную обстановку в городе...» или «Чтобы улучшить общую обстановку в городе...».

Наблюдается тенденция к ослаблению падежных функций. Например, случаи неправильного выбора падежа: *подтвердил о своём намерении, стратегия об уничтожении* (Ср.: *подтвердил своё намерение, стратегия уничтожения*).

Предлоги «благодаря», «вопреки», «согласно» требуют после себя имени существительного или местоимения в дательном падеже. Однако наблюдаются неоднократные нарушения этой нормы в СМИ. Например, «Согласно указапрезидентамероприятие переносится на более поздние сроки...» (правильно: согласно указу); «Вопреки предостережения ребенок пошел к воде...» (правильно: вопреки предостережению). Подобная ситуация складывается в результате незнания элементарных правил грамматики.

Самое большое количество речевых погрешностей встречается при употреблении имени числительного. В приведенных далее примерах ошибки объясняются именно незнанием особенностей склонения слов этой части речи: «Вчера еще в области было около триста камер» (правильно: «около трёхсот»). «Операции будут проводиться пятидесятью процентами акций холдинга» (правильно: "с пятьюдесятью процентами") . «Более восемьсот тысяч пенсионеров могут жить теперь достойно» (правильно: «более восьмисот тысяч пенсионеров...»).

Несклонение или неполное склонение сложных и составных числительных является нарушением литературной нормы. В спонтанной речи редко правильно склоняется числительное "полтора": " В течение полтора суток город опустел" (правильно: "полутора суток") .

Встречаются ошибки и в выборе падежной формы составного числительного, оканчивающегося на "два", "три", "четыре" в сочетании с одушевленным существительным. В таких конструкциях независимо от категории одушевленности винительный падеж сохраняет форму именительного, например: "Всего за этот месяц в госпиталь доставили тридцать два раненых" (а не «тридцать двух раненых»). Не соответствует литературной норме и такое предложение: «Строительство комплекса должно быть завершено к двум тысячам третьему году» (правильно: «. . . к две тысячи третьему году», так как в составном порядковом числительном склоняется только последнее слово. Нередки ошибки и такого рода: «Правительство обещает выплатить пенсии к пятому ноябрю» (правильно: «... к пятому ноябрю»).

Нередки погрешности и при употреблении собирательных числительных. Их использование в сочетании с существительными, относящимися к официально-деловой лексике, в литературном языке не рекомендуется (тем более в информационных

программах) . Например: «Не случайно оказались в этом регионе сразу *двое сенаторов*»

(правильно: «... два сенатора».

Не всегда верно употребляются СМИ и числительные «оба» (муж.р.) и «обе» (жен. р.). Например: «Введение другой валюты (кроме рубля) пагубно для *обоих стран*» (правильно: « для обеих стран»).

В качестве синтаксической ошибки следует назвать нарушение норм управления, например: *закон предусматривает о том...* (правильно: закон предусматривает, что. . .); утверждает о том...(правильно: утверждает, что...) и т.п.

Речь может исказиться неправильным выбором того или иного слова. Это говорит о наличии лексических ошибок. Лексические ошибки связаны с незнанием значений слов и устойчивых выражений. Это и обусловлено неправильным их употреблением в речи. Например: слово *представляется* (правильно: предоставляется); *познакомьтесь* с приказом (правильно: ознакомьтесь); *играет* значение (правильно: имеет значение); *имеет* роль (правильно: играет роль).

Часто обращает на себя внимание неправильное расположение слов. Например, предложение начинается со слов «в этой связи» («*В этой связи* хочется вспомнить и о недавних событиях») . Чаще всего это словосочетание употребляется, когда в тексте не указано ни на какую связь предыдущего с последующим. Правильно: «В связи с этим...». Благодаря такому сочетанию слов и устанавливается связь между уже сказанным и тем, о чем будет идти речь в дальнейшем.

Бывает так, что с точки зрения лексики и грамматики предложение построено правильно, но расположение слов таково, что смысл высказывания искажен. Это так называемые логические ошибки. Например: «Артисту приходилось многое объяснять» (артист объясняет или ему объясняют?); «Упустил мяч вратарь, но добить его было некому» (добить мяч или вратаря?); «Город обеспечивает молочными продуктами комбинат в Костанае» (город даёт продукты для комбината или наоборот?).

Искажают речь орфоэпические ошибки. Например: средства□ (правильно: сре□□□дства), языко́вый вуз (правильно: языко́вóй) и др.

Итак, в средствах массовой информации имеют место многие негативные явления, связанные с нарушениями норм говорения. В их числе: чрезмерное, неуместное употребление заимствований; неправильное словоупотребление; использование слов-«паразитов», сокращений, орфоэпические ошибки.

Журналисты, авторы программ, ведущие и дикторы, вступая в широкое общение с огромной невидимой ими аудиторией, волей или неволей воспитывают её, укрепляя в ней определённые тенденции, взгляды, вкус, и заставляют усваивать предлагаемые ими произносительные нормы языка

Между тем, хотелось бы безукоризненно грамотной художественной речи. Ибо культура русской речи в средствах массовой информации – одна из главных характеристик, определяющих профессиональный уровень телевизионных и радиопередач, их публицистическую и художественную полноценность. Средства массовой информации в значительной степени определяют нормы языка и общения, и тем более велика их ответственность за то, чтобы эти нормы отвечали лучшим культурным традициям.

Список использованной литературы:

1. Гаузенблас К. Культура языковой коммуникации. – М.: 2002.
2. Новинская Н. И. Орфоэпический словарь русского языка. М. ,2004 г.
3. Медведева С. Ю. Специфика языка печати как средства массовой коммуникации // Роль языка в средствах массовой коммуникации. – М.: 1996.

4. Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации. – М., 2004.
5. Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды. – М., 2002.
6. Материалы газетных публикаций - 2012г.

Түйін

Тіл мәдениетінің жоғары деңгейі- қазіргі замандағы адамның негізгі қыры, сөйлеу барысында қатесіз дұрыс, сөз құрлымын толық, сөйлемнің дұрыс қолданылуына, алайда қол жеткізу оңай емес, өйткені қоғамның тіл мәдениетіне мейлінше әсер ететін бұқаралық ақпарат құралдары көбіне нормадан ашақ емес.

Summary

High level of speech culture — the integral line of the modern person, it isn't necessary to make mistakes in a pronunciation, in the use of forms of words, in creation of offers, however to achieve it rather difficult as mass media having considerable impact on the standard of speech of society, are quite often far from norm.

*Байтакова М.К., преподаватель,
Западно-Казахстанский государственный медицинский университет
имени Марата Оспанова,
Казахстан, г.Актобе*

УДК 81

НАУЧНЫЕ ПРИНЦИПЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Состояние любой науки в каждый момент ее истории определяется теми задачами, которые ставит перед ней общество, ее собственным уровнем и предшествующей историей, а также и состоянием других наук, как смежных, так и не смежных с ней. Развитие науки происходит по двум противоположным и в то же время взаимосвязанным направлениям: по пути внутренней дифференциации и по пути интеграции с другими науками. Оба процесса могут происходить одновременно. Характер современной науки, в том числе лингвистики, определяют две основные черты – полипарадигмальность и интегративность [1.с. 4].

Полипарадигмальность означает, что лингвистические теории сосуществуют не в рамках одной парадигмы, а группируются внутри трех основных парадигм - функциональной, антропоцентрической и когнитивной [2.с. 149].

Научная парадигма — совокупность фундаментальных достижений в данной области науки, задающих общепризнанные образцы, примеры научного знания, проблем и методов их исследования и признающихся в течение определенного времени научным сообществом как основа его дальнейшей деятельности. Когда создается новая парадигма, прежние школы постепенно исчезают[3.с.10]. Часто при создании новой парадигмы возникают новые журналы, требования о новых курсах в университетах, и новая парадигма укрепляется, если лучше, чем старые, разрешает вопросы науки.

Интегративность диктует изучение языка в единстве его статики и динамики, языковой системы и языковой деятельности, исследование языка в синхронии и диахронии на основе объединения семасиолого-ономасиологического, синхронно-диахронического и когнитивного подходов. Интегративность лингвистического знания является следствием действия научных принципов экспансионизма, антропоцентризма, экспланаторности, функционализма, когнитивизма.

Е.С.Кубрякова выделяет следующие четыре принципиальные установки для всех школ и направлений, относимых к современной лингвистической парадигме: - *экспансионизм*, проявляющийся в выходе лингвистики на связи с другими науками, а также в интеграции нескольких смежных наук и укрупнении отдельной большой науки. Понятие экспансионизма как определенного периода в становлении научной дисциплины – в противовес редукционизму – было впервые выдвинуто на XIV Международном лингвистическом конгрессе в Берлине в 1987 г. применительно к лингвистике текста. *Принцип экспансионизма* проявляется в виде синтеза различных наук, активного диалога лингвистики с другими науками – философией, логикой, семиотикой, психологией, историей, культурологией, нейрофизиологией и др. *Экспансионизм* в лингвистике – это влияние наук на лингвистику, а с другой – влияние лингвистики на другие науки. Данный принцип определяется как "вторжение в лингвистическую отрасль знаний других наук". Экспансионизм - это противопоставление господствующему в *гlossематике* стремлению к изоляции лингвистики от других наук, кроме семиотики и математики. Сегодня без экспансионизма в виде интеграции лингвистики и других отраслей знания невозможна никакая новая лингвистическая теория;

- *антропоцентризм*, в соответствии с которым научные объекты изучаются с позиций их роли для человека, при этом антропоцентризм может принимать в различных лингвистических направлениях не тождественные формы. *Принцип антропоцентризма* - позиция, согласно которой основные функции языка как семиологической системы формируются в элементарном виде в непосредственном акте высказывания и общения двух людей – партнеров по диалогу. Термин *антропоцентризм* означает, что функции представляют собой в исходной точке отвлечение, абстракцию некоторых сторон или качеств человека как активного, познающего и преобразующего объективный мир субъекта. Его основными свойствами являются важность современных научных исследований для человека и трактовка их с позиций человека. В настоящее время сформулированы две глобальные проблемы исследования человеческого фактора в языке. Одна из них формулировалась как круг вопросов о том, какое воздействие оказывает сложившийся естественный язык на поведение и мышление человека, и что дает в этом отношении существование у человека определенной картины мира. Другая же формулировалась, как круг вопросов о том, как человек воздействует на используемый им язык, какова мера его возможного влияния на него, какие участки открыты для его лингвокреативной деятельности и вообще зависят от "человеческого фактора" (дейксис, модальность, экспрессивные аспекты языка, словообразование и т. п.). Человек, выросший в той или иной языковой среде, воспринимает последнюю как часть самой природы вещей, всегда остающихся на уровне фоновых явлений. Такой антропоцентризм языка исходит из самого языка и тем самым является обобщенным, абстрактным, будь то влияние культурного кода или языковых стереотипов. По всей видимости, антропоцентризм языка следует выводить не только из языка или его продуктов, но и из наличия субъектов - пользователей языком, их состояния - ментального или физического;

- *функционализм* (или *неофункционализм*), при котором центральной проблемой науки становится изучение функций объекта исследования, его назначения. *Принцип функционализма* диктует, во-первых, рассмотрение языка по выполняемым им функциям, во-вторых, его исследование как функционирующего механизма, т.е как речевой деятельности и как текста-дискурса. Данный принцип породил различные теории, объединенные в рамках функциональной лингвистики, которой ознаменован переход от структурализма к функционализму. В процессе лингвистических исследований должны быть «детально изучены и полностью раскрыты все законы и

механизмы функционирования языка в его взаимодействии с познающим мир человеком»;

- *экспланаторность*, трактуемая как тенденция современной лингвистики найти определенное объяснение внутренней организации языка, его отдельным модулям и т. д. *Принцип экспланаторности* – это принцип объяснительности, который реализуется благодаря действию двух предыдущих принципов экспансионизма и антропоцентризма. Данный принцип определил тенденцию перехода от «как-лингвистики» к «почему-лингвистике». Принципом экспланаторности обеспечивается адекватность знаний как о формальной, так и о содержательной стороне языка.

Таким образом, лингвистический экспансионизм тесно связан с «экспланаторностью как стремлением найти каждому языковому явлению разумное объяснение и антропоцентризмом и функционализмом как тенденциями искать подобные объяснения в роли человеческого фактора в языке и выполнением языком определенных функций» [4. 14].

К рассмотренным принципам современного языкознания, по мнению ряда ученых, можно добавить еще два - *текстоцентризм* и *семантикоцентризм*.

Семантикоцентризм основан на представлении о доминировании содержательной стороны языка, которая раскрывает коммуникативную сущность последнего и непосредственно связана с познавательной деятельностью человека. Семантикоцентрические идеи - идеи о господстве содержательной стороны языка - нашли отражение в работах Э. Сепира, А. Вежбицкой, представителей Московской семантической школы. Ю.Д. Апресян, анализируя особенности развития семантических теорий в конце XX века, указывает на расширение объекта семантики, отмечая, что им «являются ... любые языковые значения, т.е. значения лексем, граммем, дериватем, синтаксических конструкций. В период господства системоцентрического подхода семантика не достигла значительных успехов и «лишь обращение к антропоцентризму на новой, более высокой основе дало возможность продвинуться в ее изучении» [5.с.20]. Проблемы семантики оказываются в центре исследовательского внимания современной лингвистики потому, что через этот аспект раскрывается коммуникативная сущность языка, а также потому, что «содержательная сторона языка непосредственно связана с познавательной деятельностью человека и представляет собой поле деятельности многих наук, изучающих процессы формирования и передачи знания в языковой системе» [6.с.261].

Текстоцентризм - необходимое условие достижения нового качества образования, главным содержанием которого является развитие интеллектуальных умений и навыков. Наиболее ярко особенности антропоцентрической лингвистики проявляются в исследованиях текста, поскольку «все языковые реалии приобретают истинный смысл только в тексте. Без указания на то, как та или иная языковая единица или категория участвует в создании определенного типа текста, представление о языке будет неполным» [7.с. 73]. Текст невозможно изучать вне человека, являющегося его создателем и адресатом. Текст отражает образ мира, запечатлевает в себе динамику мысли и способы ее представления с помощью языковых средств. Кроме того, ученые говорят о принципе *когнитивизма* – научном принципе, диктующем изучение мыслительных структур, которые несут языковые единицы, и того ментального пространства, которое стоит за языком, отражается и формируется в речевой деятельности.

В работах В.З.Демьянкова рассматривается *интерпретационный принцип в описании языка как системы*. *Интерпретационизм* – это тот взгляд, согласно которому в основе владения языком и использования его лежит один и тот же интерпретирующий механизм, обслуживающий различные сферы языковой

деятельности и при этом использующий различные виды знаний. Среди этих сфер – *говорение, понимание, редактирование, комментирование, перефразирование, рассуждение, аргументация, обучение, перевод* и др. Сама же интерпретация, через которую и определяются указанные сферы, представляет собой получение на основе одного исходного объекта (называемого интерпретируемым объектом) другого, отличного объекта, предлагаемого интерпретатором в качестве равносильного исходному на конкретном фоне ситуации, набора презумпций, знаний [8 с. 44]. Таким образом, основными принципами новой лингвистической парадигмы являются антропоцентризм, экспансионизм, функционализм, экспланаторность, семантикоцентризм, текстоцентризм, когнитивизм, интерпретационизм. В рамках названной парадигмы и в соответствии с ее принципами плодотворно развивается несколько научных направлений, наиболее значимыми из которых являются когнитивная лингвистика и лингвокультурология.

Список использованной литературы:

1. Жанпеисова Н.М. Актуальные проблемы русского языкознания: Учеб. пособие для магистр. филол. спец-тей. Ақтөбе: АУ им. С.Байшева, 2012. – 189 стр.
2. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца XX века / под ред. Ю.С. Степанова. – М.: Российский гос. ун-т, 1995. – С. 149–238.
3. Кун Т. Структура научных революций. – М.: Прогресс, 1977. – 288 с.
4. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С. 3–15.
5. Алпатов В.М. Об антропоцентрическом и семантикоцентрическом подходе к языку // Вопросы языкознания. – 1993. – №3. – С. 15–26.
6. Кравченко А.В. Вопросы когнитивной лингвистики // Языковая картина мира: лингвистический и культурологический аспекты. – Бийск: БГУ, 1998. – т. 1. – С. 260–263.
7. Попова Е.А. Человек как основополагающая величина современного языкознания // Филологические науки. 2002. №3. С. 69–77
8. Демьянков В.З. Основы теории интерпретации и ее приложения в вычислительной лингвистике. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 76 с.

Резюме.

В данной статье рассматриваются принципы новой лингвистической парадигмы: антропоцентризм, экспансионизм, функционализм, экспланаторность, семантикоцентризм, текстоцентризм, когнитивизм, интерпретационизм.

Resume.

In this article following principles of new linguistic paradigm are discussed anthropocentrism, expansionism, functionalism, explanatory, semantic centrism, textocentrism, cogninivism, interpretatsionism.

Мухтарова С.К., магистрант,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан

УДК 811.512.122

СЫН ЕСІМ КОМПОНЕНТТІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ АССОЦИАЦИЯЛЫҚ СИПАТЫ

Психолінгвистикалық бағыт бойынша адамның белгілі бір ұғымды қалай қабылдайтынын, сол ұғымды танытуда санадағы ақпараттарын қалай қолданатынын

анықтауға болады. Адам сыртқы дүниені, сырттан қабылданған дүниені өзінің ассоциативтік қабылдау қабілеттері арқылы (сезім мүшелері арқылы) таныта алады және автоматты түрде жиі қайталанудан дағдылы түсінікке айналған стереотиптер арқылы таныта алады. Ал әрбір халықтың немесе ұлттың, әлеуметтік топтың не болмаса әрбір адамның өзіндік таныту ассоциациясы, стереотиптері болады. Психолінгвистикада сонымен қатар салғастырмалы әдіске сүйене отырып, әрбір ұлттың аффективті тіл бірліктерін, эмоционалды ұғымдарын, тіліндегі экспрессивтік ерекшеліктерін нақтылап көрсетуге болады. Әрбір ұлттың өзіне сөйлеу мәдениетіндегі, жалпы қарым-қатынасындағы адам психикасының деңгейін, адамның психикалық қабілеттерін, мінез-құлық ерекшеліктерін (ұстамдылық, күйгелектік, намысқойлық, қызуқандылық) т.б. айқын көрсетуге болады.

Ассоциация латынның «*associatio* – біріктіру» деген сөзін білдіреді. *Ассоциация* – екі түрлі танымның өзара байланысы (сезіну, түсіну, ойлау, елестету қабілеттері арқылы жүзеге асады). Бұл ұғым Платон мен Аристотель заманында пайда болғанмен, *ассоциация* деген ғылыми атауды ХУІ ғасырда Дж. Локк енгізген болатын.

Ассоциация – жеке субъективті тәжірибеге негізделген белгілі объекті немесе құбылыс арасындағы байланыс. Бұл тәжірибеден субъектінің нәр алған мәдениеті мен өмірлік тәжірибесі байқалады. Осы ассоциация ұғымымен тығыз байланысты *ассоциациялық өріс* ұғымы да бар. *Ассоциациялық өріс* – тілдік бірліктердің жиынтығы, мазмұн ортақтығына қарай біріккен белгілеуші құбылыстардың ұғымдық, заттық және функционалдық ұқсастығы. Ол ассоциатив сөздердің, өзекті сөздердің төңірегінде бірігуі ретінде түсініледі. [1;с.183]. Ассоциатив сөздердің түрлі ақпарат берушіде жиналуы ассоциациялық өрістің орталық өзегін көрсетеді. Мысалы, Еуропа мәдениетінде қара түсті киім кию, қара орамал тарту – жағымсыз, өлімді білдіретін түс деп танылады. Ал Жапон, Индия мәдениетінде өлімді білдіретін қаралы түс – ақ түс. Қытайда ақ түс – өлім мен тазалықтың символы.

Сын есім қатысқан фразеологизмдердің ерекшелігі: олардың номинативтік мағынасынан көрі, ауыспалы (метафоралық, матонимиялық) мағынада, яғни заттық, абстрактылық мағынада көбірек қолданылады. Мәселен, «*ақ-қарасын ажырату*» - осы мәндес фразеологиялық тіркес. Ал енді «*көздің ағы мен қарасындай*» деген фразеологизм де көздің түсін айтып тұрған жоқ, мәселе бұл жерде бірінен бірін бөліп қарауға әсте болмайды, ең жақын екі адам жайында болып отыр. Сондай-ақ, тіліміздегі «көз» деген сөзді алып, оған қара, қызыл, көк түстерді теліп, *қара көз, ақ көз, көк көз, қызыл көз* сияқты тіркестерді жасап көрейік. Бір қарағанда осындағы түр-түс атаулары көздің түрлі реңін анықтап тұған сияқты. Қара көз, көк көздердің өмірде бары рас. Бірақ ақ көз бен қызыл көз жайында дәл осылай деп айта алмаймыз. Дегенмен көздің осы төрт түрі де қазақ тілінде тұрақты тіркестер санатына жатады. Талдап көрейік мәселен, *қара көз* тіркесі көзі қара адамдарға айтылып, қазақ ұғымында, әсіресе әйелдер қауымына байланысты, сұлулықтың нышанын білдіреді. Осы тіркесті енді *өзіміздің қара көз ғой* деп қолдансақ, ол адамның басқа ұлттарға емес, қазаққа тәндігі, өз ұлтымыздың атауы екендігін аңғартады. Дәл осы сияқты *көк көз*, қазақ арасында да көк көздер бола тұрса да, орыс халқының өкілін меңзейді. Ал қазақтар әдетте көзін ақ шел басқан адамдарды айтуы мүмкін. Бірақ бұл арадағы *ақ көз* көбіне фразеологиялық мәнде қолданылады да, ол «ұрымтал, нар тәуекел, қайтпас қайсар» адамдарды білдіреді. Көзі аурудан қызарып жүретін адамдарды ел арасында «*қызыл көз бәленше*» деп айтуы ықтимал. Бірақ бұл тіркес фразеологиялық мәнде жиі қолданады: қызыл көз немесе қызыл көзді пәле дегенді біз «ылғи тырнақ астынан кір іздеп біреудің үстінен арыз айтып, жамандап жүретін пәлеқор адамды» көз алдымызға елестетеміз. Сонымен төрт түрлі түстің көздің ауыс мағынасы арқылы фразеология дәрежесіне көтерлуі мен осындай семантикалық процестерге тікелей байланысты. Ал енді көзге қатысты осы төрт тіркесті түр – түс бояулары арқылы қимыл, әрекетке келтіріп көрейік *көз қараю, көзі көгеру, көзі ағару көзі қызару*. Бұл тіркестердің жалпы ұқсастығы

болмаса, жоғарда кетірілген қара көз, көк көз, ақ көз және қызыл көздермен мағыналық сәйкестігі, қатыстығы жоқ олай дейтін себебіміз көздің қараюы, көгеруі, ағаруы, қызаруы көздің түсіне байланысты емес бұл өзгерістер кез-келген (қой көзден де, бота көзден де) көзденде байқауға болады. Бұл мәселенің бір жағы. Екінші жағы: түр-түстен жасалған етістіктер көз қатысқан фразеологиялық тіркеске қандай ауыс мағыналар үстеп түр – соны анықтау. Бұл арада көздің қарасы екі түрлі мағына артады: біріншіден, көз кейде шаршап – шалдығудан көзге ауыртпалығы түсетін бірыңғай майда істен кітап оқудан немесе ашығып жүдеуден қараюы мүмкін де, екіншіден ол адамының бір нәрсеге аңсары қатты ауғанда айла-амалы, тағаты таусылғанда қараюы мүмкі ондай халге душар болған адам әдетте тәуекелге бой ұрады. Бұл мағыналардың екеуі де ауыс мағыналар көзі көгеру, көзін көгерту фразеологизмі де осы тәрізді мұндайда көздің тұсын өзгерту деген ұғым тумайды, көзін көгерту – «көп құтырып, қинау, тәубәсін аузына келтіру, зарықтыру, мүсәпір ету» мұның мәні «көзіне көк шыбын үймелетуге» бір табан жақын. Қазақ тілінде көзін ағарту деген тіркес сиректеу қолданылады. Оның мәні: «ақ» түсінің жақында игі мағынасына қатысты – «күткені келіп, қуанышқа кенелу, бақытты болу» кей жерлерде көзі ағару керісінше, «құдайын танымау» мағынасында жұмсалады. Ал енді көзі қызару, көзін қызарту тіркесіне келсек бұл жерде де негізгі мағынасынан мүлдем алшақ жатқан ауыс мағына байқалады: «бір нәрсеге әуестік сезімін ойатып қызықтыру», қызыққан нәрсесін ала алмай қолына түсіре алмай, іштей талпыну. Байқап қарасақ, түр – түс атауларын етістікке айналдырып та, тіл мүмкіншіліктерін дамытып, қолданыс өрісін кеңейте түсіруге болады екен. Сондықтанда бұл тәрізді фразеологизмдердің сөз шеберлеріміздің бейнелеу тәсілдерінде көркем образ, портрет жасауда, табиғат құбылыстарының алатын орны ерекше зор. Бұл саладағы фразеологизмдердің тағы бір ерекшелігі: олар о баста белгілі бір затқа немесе құбылысқа байланысты қалыптасып дами келе, қолданыс аясын кеңейте түседі тіпті мүлдем қатысы жоқ басқа заттар мен құбылыстарға да ауысып, тілдің керемет икемділік қасиетін паш етіп отырады. Мәселен, қазақ саятшылары мен құс бегілері лексиконда Алтайдың ақ иығы деген тіркес бар қыран бүркіттің қауырсын қанаттарына дейін қалт жібермей қадағалап, оған ерекше мән беріп отыратын саятшы қауым бұл тіркес арқылы алтай өлкесін мекендейтін екі топшысының ұшар басында екі ақ жолағы бар текті бүркітті атап отыр. Бұл - өз алдына мәселе, халықтың даналылығы мен бірлігі осы тіркесті адамға қолдануынан да айқын көрініп тұр. Ақ иық қыранға ендігі жерде өзінің өнерімен, ақындығымен, сал-серілігімен де қазақ даласына әйгілі болған азаматтарын теңейді: арқаның ақ иығы Ақан сері, Біржан салдар.

Ассоциативті тәжірибе – XX ғасырда К.Г. Юнг пен М. Вертгеймердің енгізуі бойынша адамның дүние танудағы уәжілігін зерттеудің ең тиімді тәсілдерінің бірі. Эксперименттің қарапайым түрі: тәжірибеден өтетін адам белгілі бір ақиқат дүниені таныту үшін жиі қолданған сөздерінің жинағын білу. Біртектес ассоциациялардың жиілігін білу, ақиқат дүниеге деген адамның әсері мен ниетін білу.

Ассоциация процесіпсихика феномені ретінде ежелден зерттелген. Кейінгі заманда, жаңа уақытта психологтар мен психиаторлар айналысады. Психологтар ассоциативті байланыстардың қалыптасу және беку процестерін зерттеуді өздерінің басты міндеті деп санаған. Түс жору да адам санасындағы ассоциацияның бір үлгісі болып табылады. Түс жору – алғаш психоанализдің негізін салушы Зигмунд Фрейд қолданған ассоциацияға негізделген. Оның ізбасары Карл Густав Юнг ассоциацияны зерттеуді психоанализдің басты құралы деп есептеген. Осындай пайымдаулар нәтижесінде психикалық норма жайындағы зерттеулердің басы болып есептелетін алғашқы ассоциациялар тізімі жасалынды. Бұл тізімнің авторлары – А.Розанов, Х.Кент. Материал 1910 жылы психикалық ауруларды зерттейтін америкалық журналда жарық көрді.

Психоллингвистикада ассоциативті үрдістер тар шеңберде қарастырылады. Ол тек сөздік ассоциация немесе вербалды ассоциацияны зерттеумен айналысады[2]. Вербалды ассоциацияны анықтау барысында ассоциативті тәжірибе жүргізіледі. Бұл тәжірибе «ойға

оралатын алғашқы сөзбен жауап беру» нұсқау қағидасы арқылы жүзеге асады. Зерттеу барысында адам не айтамын, қалай жауап беремін деп ойланбайтын нәтижелер мен реакциялары бақылау негізі болады.

Адам ақиқат дүниені тани отырып, оның мәнді және жалпылама мәнді белгілерін сол дүниенің бөлшектері арқылы жадыда сақтайды. Осыдан барып ассоциацияның жалпылама және индивидуалды (жеке) түрлері туындайды. Жалпылама ассоциация ассоциациялық өріс арқылы қалыптасқан соның орталық өзегінде мүшелене көп жиналған сөз-стимулы негізінде көрініс табады. Мәселен, *ақ түс* барлық дерлік елде мерекелік, берекелі, жағымды түс ретінде танылады. Еуропада той киімі *ақ түсті* көйлекпен белгіленеді, ал қазақ халқы үшін *ақ түс* *молшылық*, *берекелілік*, яғни малдың сүті, өнімі – байлық деп түсініледі. Сонымен қатар *ақ түс* *адалдық*, *пәктік* ұғымын беруде де қолданылады. АҚШ-та *ақ түс* «*тазалықты*», Францияда *бейтараптықты*, Египетте *қуанышты* білдіреді. Махаббат символы деп танылатын құстың өзі де *аққу* *ақ түсті* құс ретінде елестеледі. Бұл ұғымдардың тілдік көрінісі мынадай тіркестер арқылы дәйектеледі: *Ақ адал жүрегі* (адалдық), *ананың ақсүті* (мейірімділік), *ақ қағаздың бетіндей* (пәктік), *айдындағы аққудай* (сұлулық), *ақ білек*, *ақ тамақ* (көріктілік). Бұл келтірілген дәйектемелер – *ақ түсінің* тек жағымды ассоциациялық мәні. Қазақ халқында *аққа оранды*, *ақ ажал боратты* деген тіркестер қолданылады. Мұндағы *ақ түс* – өлімнің мәнін беруде қолданылып тұр. Себебі, ұлт дәстүріне сай өлген адамды *ақ* матаға орап жерлеу салты бар. Сондағы *ақмата* деталі өлім ассоциациясын тудыратын белгі ретінде халық санасында сақталып қалған. Жалпылама ассоциация жалпыадамзаттық танымға негізделген әсерлер арқылы көрініс табады.

Ассоциативтік теория – ертеден келе жатқан психология саласының ұғымы. Яғни, ассоциацияның пайда болуы адамзат баласының тану, тани білу, яғни танымдық қабілетін зерттей бастағаннан қалыптасқан. Әрбір адамзат баласы өзінің ортасына қарай, туып-өскен жеріне қарай, өмір сүріп отырған еліне қарай, ұлтына қарай, бейімделген менталитетіне қарай, алған білімі мен тәжірибесіне қарай айнала қоршаған заттар мен құбылыстарды (ақиқат дүниеге) әртүрлі қырынан таниды және танытады. Ақиқат дүние адам санасында қалай қабылданса, сол күйінде жадыда сақталып, сол ұлтқа тән тіл арқылы көрініс табады. Кез келген дүниені қарап тани отырып, санаға сарт ете түскен түсінікті (ассоциацияны) немесе сол дүние туралы ұғымды тіл арқылы жеткізу үшін білімі, мәдени, рухани танымына сүйенеді. Ол тілдік қорындағы тіркес арқылы, метафора арқылы немесе фразеологизмдер арқылы көрініс табады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Психологический словарь. – М.: Педагогика – Пресс, 1999. – 440 с.
2. Холодная М.А. Когнитивные стили о природе индивидуального ума. – М.: ПЭРСЭ, 2002. – 304 с.
3. Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік. - Алматы: «Арыс» баспасы, 2007.-800бет.

Резюме

В данной статье рассматривается ассоциативное описание фразеологизмов казахского языка, основанное на имени прилагательном.

Summary

In this article the associative Olescription of phraseological expressions in adjectives in the Kazakh language is examined by the author

УДК 070.41

ГАЗЕТ ТІЛІНІҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

XXI ғасыр әлеуметтік – экономикалық өзгерістер мен ақпараттылық кезеңнің қалыптасып, дамуымен ерекшеленеді. Осыған байланысты ақпаратты ала білу, оны өңдеу мен күнделікті істе пайдалану өркениетті дамудың қажетті шарты болып табылады. Елімізде және дүние жүзінде болып жатқан әлеуметтік – экономикалық өзгерістер, күннен – күнге үдеп келе жатқан ақпараттар ағымдары, еңбек нарығындағы бәсекелестіктің артуы адамдардың алдына қойылатын талаптарды күшейтуде. «Ақпарат кімнің қолында болса, әлем соның уысында» [1], деген сөздің шынайылығы, бүгінгі әлемдік ғаламдану процесі кезінде ақпараттар ағымынан адам баласы өзінің ұдайы дамып отыруына керекті ақпаратты саралап, пайдалана білу арқылы дәлелденуде. Яғни, «... біздің өмір сүріп жатқан қоғамымыздың мазмұнын анықтайтын фактор – ақпарат» - деген тұжырым өте дұрыс айтылған [2].

Қоғамда болып жатқан өзгерістерге сай қазіргі заман мәдениеті басқашалай ақпараттық мәдениет деп те аталады. Өйткені қазірде, ақпарат қоғам өмірінің маңызды элементі болып, адам өмірінің барлық саласына әсер етіп отыр. Ақпараттық мәдениет деген атауға ие болған бүгінгі күннің өзіне сай терминдері пайда болды. Мысалы: техницистік мәдениет, яғни техникалық прогресс пен техниканың маңыздылығына сенетін мәдениет; киберкеңістік – компьютерлік технологиялар жетістігінің арқасында адамда жаңа «өмір сүру» кеңістігі; интермәтін дегеніміз – мәтіндердің өзгеріске түскен нұсқасы, мәтіндердің бір-біріне кірігуі; телекратия – телевизия мен телекоммуникациялық желілердегі, визуалдық құрылғылардағы ақпараттар [2].

Тіл қоғамдық құбылыс болғандықтан тілдің тарихы мен дамуы қоғамның тарихы мен дамуына байланысты болады. Тіл қоғамға қатынас құралы ретінде қызмет етіп, қоғамның дамуымен бірге дамып келеді. Сондай-ақ, адамзат қоғамында болып жатқан алуан түрлі өзгерістер мен жаңарулардан тіл де тыс қалмақ емес. Газет тіліндегі сөз бен сөз тіркесі, сөйлем мен сөздік қор осы мақсатты іске асырудың амалы. Жалпы газет тілі оқырман түсінігіне ауыр, адресант танымына сай емес бірліктерді барынша шектейді. Газет тілінің лексикалық ерекшелігі адресанттың әлеуметтік ерекшелігіне тікелей тәуелді. Әлеуметтік тұрғыдан алғанда газет тілінің лексикалық ерекшелігі бағалауыштық, жалпылама қатысымдық, яғни көпшілік коммуникациялық, мақсатты экспрессиялы тұрғыда болып келеді.

Бірақ, газет тілінің лексикалық қабаттарын нақты анықтау мүмкін жағдай емес. Газет тілінің лексикалық ерекшеліктерін зерттеген Г.Я.Солганиктің тұжырымдары негізінде әдеби тілдегі газет, публицистикалық лексикасының мөлшерін, олардың ара салмағын саралау мүмкін еместігін байқауға болады [3, 96]. Г.Я.Солганик пен басқа да ғалымдардың тұжырымдарынан мынадай қорытынды жасауға болады:

Газет лексикасы үнемі өзгеріп, дамып, жетіліп, жаңғырып отырады. Газет лексикасын бағалауыштық тұрғыдан қарастырғанда да бір қалып, бір деңгейді көрсетпейді, оның кезеңдік сипаты болады. Өйткені, кейбір бағалауыштық бояулы сөздер өзге сөздіктерде бейтарап мән иеленіп, өзгеріп отырады. Сол секілді «жаңа» деп таңбаланған сөздердің бұл белгісі жаңадан жасалынатын сөздіктерде берілмеген.

Тіпті, жекелеген газетизмдер осылайша газет тілі жүйесіне берілмеуінің әлеуметтік, қоғамдық факторлары бар. Ол газет ұстанған позиция, саяси идеологияға негізделген. Осылайша газет лексикасының әлеуметтік сипаты көрінеді. Сонымен

бірге, газет лексикасының қызметі, ақпарат жеткізу, үгіт-насихат тарату қызметіне бағынады [3,102].

Газет лексикасының басым бөлігін құрайтын сөздер тобының белсенді қолданысына қарай емес, бағалауыштық сипатына, көптеген саясиландыруына қарай топтастырылады. Сонымен қатар қолданысы жиі лексикалық бірліктер де (неологизмдер, терминдер, этнолексика, т.б.) тасада қалмайды. Жалпы басылым беттеріндегі газет лексикасын жоғарыда аталған ерекшеліктеріне қарай тіл білімінде топтастырылып жүргені белгілі.

Газет тіліне тән лексикалық басылым атаулының ұстанатын позициясы мен қағидаларына бағынады. Газет лексикасына ішіндегі этнолексикалық бірліктердің қоғамдық – әлеуметтік қызмет түрлеріне, этнолексикалық бірліктердің газет типтеріндегі қолданысының да өзіндік ерекшеліктері бар. Газет типтерінің ішіндегі этнолексикалық бірліктердің ағартушылық қызметіне байланысты қолданылған сөздер тобы кандай да бір газет типіне тән этнолексиканың да қолданыс аясына қарай икемделеді [4, 106].

Баспасөздің басты факторлары – үгіт-насихат таратумен қатар қоғамдық пікірді қалыптастырумен қатар идеологияны сіңіру; хабар-ақпарат жеткізу қызметін атқару барысында, газет лексикасының негізгі екі үлкен қабаты құрылатыны ғылыми әдебиеттерде айтылған. Бұл екі фактор баспасөз атаулының бәріне тән, сөздік қолданыстардың және жалпықұрылымдық ерекшеліктерінің ұйытқы болуына зор әсер етеді. Аталған факторларды қадағалап отыру газет тілінің лексикалық топтарын айқындауға болады. Қоғамдық өмірдегі әр алуан құбылыстарға қатысты туындаған лексикалық бірліктер газет бетінде белсенді қолданысқа ие болады. Мұндай сөздертіл білімінде неологизмдер деп аталады.

Сонымен қатар, ұлттық тілдің бай қойнауындағы этнолексикалық бірліктерде өзіндік қолданысқа ие болып, өзінше бір функционалдық қызмет атқарады.

Сол баспасөз беттерінде белсенді қолданылатын этнолексикалық бірліктерді мынадай топтарға топтастыруға болады:

1. Жалпы халыққа таныс сөздер. Бұл сөздер газет беттерінде қолданыс тауып, жалпыхалыққа таныс сипатымен ерекшеленеді.

2. Мағынасы күңгірттенген этнолингвистикалық сипат алған сөздер. Көпшілік оқырманға мағынасы бейтаныс, тарихи көркем әдебиеттерде, тарихи филологиялық еңбектерде қолданылатын бірліктер [4, 56]. Газеттің қоғамдық-әлеуметтік қызметін этнолексикалық бірліктер көрсетеді десек, ал автордың оқиғаға деген көзқарасын бағалауыштық лексикалық бірліктер білдіреді.

Басылым беттерінің көп бөлігі этнолексикалық бірліктердің үлесіне тиеді. Аталмыш лексиканың бұл түрі арқылы оқиғаның болған немесе болатын жері, уақыты, мерзімі қамтылады.

Басылым беттеріндегі ауызекі сөйлеу элементтері, диалектизмдер, терминдер, этнолексикалық бірліктер қатары (жанр түрлеріне орай) қолданыс табады. Бағалауыштық сипат газет тілін құрайтын жалпы лексикаға тән. Тілдегі этнолексикаға бағалауыштықпен қоса оның басты ерекшелігі ретінде ағылшын сөздің этнологиялық мәнді иеленуі де жатады. Этнолексика қоғамдық этностың қоғамдық өмірінде болып жатқан өзгерістер мен тарихи оқиғалардан тыс қалмайды. Газет лексикасын дәуірлеп қарастыру мәселесі этнолексикалық бірліктердің өзіндік ерекшеліктерімен тікелей байланысты.

Газет лексикасының функционалдық қызметі мен лексикалық құрылымы тіл білімі саласындағы семасеологиямен тікелей қатысты жүргізіледі. Басылым беттеріне тән жалпы қасиеттер мен ерекшеліктерді, лексикалық құрамын Г.Я.Солганик пен Б.Момынованың еңбектерін басшылыққа ала отырып, мынадай топтарға бөлуге болады:

1. қоғамдық-саяси;
2. этнолексикалық бірлік;
3. бағалауыштық лексика;
4. бейтарап лексика [4, 68].

Этнолексикалық бірліктердің тілдегі қызметі сан алуан. Себебі, жалпыхалыққа таныс ұлт тілінде ғана қолданылатын және бұқаралық ақпарат құралдарында, ауызекі және әдеби тілде қолданыс аясы байқалатын түрлі этнолексикалық бірліктер бар.

Газет беттерінде жарияланатын материалдардың басты ерекшелігі олардың сол уақыт кеңістігіндегі маңыздылығы. Бұл фактор газет лексикасының құрамына да әсер етеді. Газет мәтінінің лексикалық құрамына материал мазмұнының әсерін айтқанда, ондағы этнолексикалық бірліктердің біршама тұрақтылығын (қоғамдық-саяси лексикамен салыстырғанда) айту керек. Газет тіліндегі этнолексикалық бірліктер әдеби стилде еркін қолданылатын, тілдің ұлттық сипатын танытатын біліктерден болса, қоғамдық-саяси лексиканың терминдік сипаты басым. Ал газет тіліндегі терминдердің біршамасы жалпы халықтық сипат алса (мысалы, president), енді біреулері белгілі бір салаға, әлеуметтік топқа ғана тиесілі болып, қоғамның даму барысында көнеріп отырады [4, 70].

Газеттік материал белгілі бір мақсатта жазылып, көпшіліктің мүддесін көздейтін болғанда ғана өз оқырманын табады. Дегенмен, көпшілік оқырманның белгілі бір тобы ғана мақала жолдарының ішіне тұспалмен ұсынылған ақпаратты зерделеп, ой-елегінен өткізе алады. Бұл ақпарат теориясына барып тірелетін күрделі мәселелердің бірінен саналады. Автор өзі жеткізбек болған ойдың белгілі бір мөлшерін мәтінге тура мағынасындағы сөздер арқылы берсе, ал оның түпкі прагматикалық ұстанымы негізінен мәтін астарында тұспалданады. Мұндай тақырыптар жөнінде, әсіресе, саяси тақырыптарға арналған материалдарда айтылмақ ойды тұспалдап, ақпаратты оқырман танып-біліп дұрыс қабылдауы барысында біршама психологиялық – қатысымдық – прагматикалық –социолингвистикалық мәселелерді қамтитын арнайы тетікіске қосылады [30, 36]. Газет мәтініндегі автордың айтпақ ойы, айтылып отырған мәселеге қатысты көзқарасы сөйлем құрауға негіз болатын кіші тілдік бірліктер – сөз сөз тіркестері арқылы жарыққа шығады. Автордың қолданысындағы этнолингвистикалық бірліктер оның ұлттық танымы мен тамырын айқындайды. Осыдан барып, газеттің әрі қоғамдық, әрі әлеуметтік функциясы пайда болады да, газет тілінің коммуникативтік қызметінің әлеуметтік сипаты осыдан келіп шығады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <http://www.aforist.com/cherchill/>
2. <http://kazakheli.kz> Құлсариева А. Электронды ақпарат құралдарының қазіргі заман мәдениетіндегі орны: мақала; Қазақ елі – Жерұйық, 16.04.2011
3. Солганик Г.Я. Лексика газеты. – Москва, 1981. – 112 с.
4. Садыкова А.Е. “Газет прагматикасының этнолексика арқылы өзектелуі”: оқу құралы – Алматы, 2011

Резюме

В статье говорится об особенностях газетной лексики, которая всегда меняется, расширяется.

Summary

The article is considered about newspaper vocabulary which become richer, develop, and change.

УДК 811

**АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ДЕНЕ МҮШЕЛЕРІНЕ
БАЙЛАНЫСТЫ ЕТІСТІКТІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР**

Халық мәдени байланысқа қандай мұқтаж болса, бір тіл екінші тілден сөз ауысуға сондай мұқтаж. Өзге тілден іргесін аулақ салған бірде-бір тіл болмайды. Сол сияқты өзге тілден сөз ауыспайтын бірде-бір тіл болмайды. Кәрі тарихқа сүңги түсіп, әрі барған сайын тіл мен тілдің қарым-қатынас байланысы солғындай түсуін, бергі заманға келген сайын оның күшейе, ұлғая түсуін байқаймыз [1.608].

Салыстыру арқылы салыстырып отырған объектінің ерекшеліктері, басқаларға ұқсастық және одан өзгешелік жақтары айқындалады. Салыстырылатын фактілер әр түрлі тілдерден алынуы да, бір тілдің өз фактілері болуы да мүмкін. Салыстырмалы зерттеуде типологиялық әдістің қолданылуы шарт [2.190].

Типологиялық әдіс (лингвистикалық) (грек. *typos* - тұлға, белгі, үлгі, таңба және *logos* — сөз, ілім) — тілдердің құрылымдық және функционалдық (қызметтік) қасиеттерін шығу тегіне қарамастан салыстыра зерттеу. Салыстырмалы-тарихи аспектілермен бірге, тіл зерттеудің негізгі принциптерімен ерекшеленеді. Типологиядағы тұлға мен мағынаның сай келуі шарт емес. Ол бірліктердің жеке тұлғалық не мағыналық ұқсастығын мойындай береді. Типология жеке тілдерді зерттеумен шұғылданып, жалпы тіл біліміндегі тілдің құрылысы мен жеке қызметі жөнінде айтылған тұжырымдарды пайдаланады [1,222].

Лингвистер лингвистикада тіларалық фразеологиялық сәйкестіктер мен олардың типологиялық сәйкестіктерінің спецификалық құбылыстарына байланысты әр түрлі теориялық еңбектер, тілдерді салыстыру тәсілдерінің негізгі принциптері тілші ғалым зерттеулерінде молынан кездеседі.

Соңғы жылдары тіларалық фразеологиялық сәйкестіктерді типологиялық тұрғысынан зерттеу әр түрлі қырынан (семантикалық, прагматикалық, психолингвистикалық т.б.) жүргізіліп ауқымы кеңеюде. Генетикалық және типологиялық жағынан сәйкес келмейтін тілдер фактілерін салғастыру белгілі бір тілді жеке алып зерттегенде байқала бермейтін тілдік құбылыстардың ерекшеліктерін жете түсінуге, тілдер арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды айыруға мүмкіндік береді. Әр түрлі тілдерді тарихи байланыстылығына, туыстығына қарамай зерттеу барысында географиялық және тарихи жағынан да әрдайым бір-біріне сәйкес келмейтін тілдердің өзінен бірдей тарихи процестер мен жаңғыруларды, бірдей өзгерістерді көреміз.

Тіларалық сәйкестіктерді типологиялық тұрғысынан зерттеуде әр қилы тілдерді өз алдына жеке алып зерттегенде байқала бермейтін тілдік ерекшеліктерді айқындауға, әр түрлі тілде сөйлейтін халықтардың дүниетанымымен, наным-сенімімен, әдет-ғұрпымен, мәдениетімен, психологиялық ерекшелігімен жақынырақ танысуға да септігін тигізеді. Адам факторы мен тілдің осылайша ажырамас бірлікте алынып қарастырылуы - лингвистика ғылымының соңғы жылдардағы жетістігінің бірден-бір көрінісі.

Фразеологизмдер мен сөздер бірінің орнына бірі жүре тұра олардың білдіретін мән-мағыналары тепе-тең болады деп айта алмаймыз. Себебі,

фразеологизмнен туатын ұғым жеке сөзбен салыстырғанда анағұрлым күшті, әсіре мағынада айтылады, сонымен қатар жағымды-жағымсыз экспрессивтік мәні болады.

Осыған орай Ә. Болғанбаев: "Фразеологизмдердің сөз табына қатыстылығын анықтау үшін негізгі сөз бен жалпы тіркестен туатын фразеологиялық мағынаны салыстыра отырып шешу керек", - дейді [3,111].

Фразеологизмдердің сөз табына қатыстылығын олардың басқа сөздермен байланыса, сөйлем мүшесі болатындығын Х. Қожахметова [4,26] мақұлдап, "сөйлем мүшесі белгілі бір сөз табына қатысты" деп түйіндейді.

Ағылшын тілінде:

raise one's hand against smb. (біреуге қарсы қол көтеру); Put the arm on smb. (біреуге қолын қою) - күш көрсету, ұру.

Тағы да,

shut someone's mouth (аузына құм құйылу)

swallow one's tongue (тілін жұту);

Keep one's tongue between one's teeth (тілін тіс арасында ұстау);

Keep still tongue in one's head (тыныш тілді басына жасыру) - "сөйлемей, үндемей".

Берілген мысалдардан ағылшын және қазақ тілдерінің туыс емес, генетикалық алыс тілдер болуына қарамастан қос тілде тіларалық балама синонимдес етістікті фразеологизмдер аз да болса кездеседі.

Берілген синонимдес етістікті фразеологизмдер бір-бірінен семантикалық реңіне, стильдік бояуына және қолдану аясына қарай да ерекшеленеді. Сондықтан ағылшын және қазақ тілдеріндегі синонимдес етістікті фразеологизмдер өздерінің мағыналық және әр халыққа тән спецификалық ерекшеліктерін сақтап отырады. Екі тілдегі етістікті фразеологизмдердің синонимдігі мен тілдегі лексикалық синонимдер екі түрлі аталғанмен жоғарыда айтқанымыздай, бір мақсатқа қызмет етіп, ойлаған ойды жан-жақты баяндау үшін қолданылады.

С.А. Барсикьян "Фразеологиялық антонимдер дегеніміз — бір құбылыс немесе заттарды әр түрлі, алайда бір-біріне сәйкес келетін жақтары арқылы біздің сана-сезімімізде мағыналары жағынан қарама-қарсы қойып көрсететін фразеологизмдер"- дейді [5.42].

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі етістікті фразеологизмдердің антонимдігін айқындауда олардың 2 түрлі болып кездеседі: фразеологизмдердің өз ішінде компоненттері басқадай сөздермен алмастыру арқылы жасалады. Мысалы, қазақ тілінде:

аты шығу <- аты өшу

ат ізін салмау <- ат ізін құрғатпау

әлі кіру <- әлі кету

бақ қону <- бағы таю

бетінен от шығу <- беті бүлк етпеу, т.б.

Ағылшын тілінде:

have lost one's tongue (тіл қатпау),

have a ready tongue (тілін безеу)

hold smb's hand (қолғабыс ету)

not to lift a hand (қол ұшын бермеу)

find one's feet (аяққа тұру)

not to put feet right (аяғын шалыс басу) т.б.

Фразеологизмдердегі варианттылық белгілерін алғаш зерттеген В.Н. Телия. В.Н. Телия фразеологизмдердің варианттары - мағына мен нормаға сай

құрылған тұрақты тіркестің өзге түрі дей келе, тұрақты тіркестегі варианттылық - оның басқа идиомалардан айырып тұратын басты белгіге нұқсан келтірмей өзгеруі дейді [6].

Фразеологиялық варианттылықтарды тілдегі қызметтері мен лексика-грамматикалық мағынасы тұрғысынан қарастырғанда, олардың сөз табына қатыстылығы айқындалады. Бұл құбылыс арқылы олардың варианттылық қасиеті толықтырылады.

Қазақ тілінің фразеологиялық варианттарын ғалым Г.Н. Смағұлова өзінің «Фразеологизмдердің варианттылығы» атты еңбегінде фразеологиялық варианттардың жасалу жолдарын, пайда болу себептерін, олардың түрлерін, қолдану ерекшеліктерінің тілдік нормамен арақатынасын, олардың лексикология мен стилистика саласындағы орнын, фразеологиялық варианттар мен фразеологиялық синонимдер арасындағы айырмашылығын жан-жақты қарастырып, әрқайсысына тұжырым жасаған [4,25-26].

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі етістікті фразеологизмдерде "ұйытқы сөздердің" көптеп кездеседі. "Ұйытқы сөздер" төңірегіндегі теориялық еңбектерде соматикалық атаулардың қос тілдегі фразеологизмдерге ұйытқы болуын зерттеуші ғалымдар жан-жақты қарастырған.

"Ұйытқы сөздер" туралы теориялық тұжырымдарды негізге ала отырып, ағылшын және қазақ тілдеріндегі етістікті фразеологизмдердің ұйытқы сөзбен қолданылу анализі нәтижесінде:

Соматикалық атаулардың қос тілдегі етістікті фразеологизмдерге ұйытқы болуы;

қазақ тілінде:

аузы әппақ болу;

аузы-аузына жұқпай;

аузына құм құю;

аузынан ақ ит кіріп, қара [көк] ит шығу;

аузынан мәйегі арылмаған;

аузынан түсіп қалғандай;

аузын жиде жегендей қылу;

бетке салық ету;

бүйректен сирақ шығару;

жүрекке шок түсу;

көздің қарашығындай сақтау;

мұрнынан шаншылау, т.б.

Ағылшын тілінде:

to hold one's head high;

to turn someone's head;

to make the hair rise;

to lead by the nose;

to see no further than one's nose;

to throw dust in some one's eyes;

to be all ears; to turn a deaf ear;

to have one's ears tingle;

to make the mouth water;

to show one's teeth;

to have on the tip of one's tongue;

to hold one's sides etc.

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі етістікті фразеологизмдердің ұйытқы сөздермен қолданылуын соматикалық атаулары негізінде талдап, анализ жасау

барысында қос тілдегі етістікті фразеологизмдердің ұйытқы сөздермен қолданылуы — ағылшын және қазақ халықтарының дүниетанымының әсерінен және қоршаған ортаны етістікті фразеологизмдер арқылы қабылдауынан пайда болғаны - екі тілдің фразеологиялық жүйесінде көрініс тапқан. Дегенмен екі тілдегі тіркестерді талдай келе, соматикалық атауларға ұйытқы болған тіркестер жиі кездесетіндігі анықталды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Сағидолдақызы Г. Поэтикалық фразеологизмдердің этномәдени мазмұны. – Алматы, 2003.-296 б.
2. Қордабаев Т. Жалпы тіл білімі. - Алматы, 1999. - 190 б.
- 3.Салқынбай А. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. Сөздік-словарь. - Алматы, 1998. - 301 б.
- 4.Болғанбаев Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. — Алматы: Санат. 1997. — 260 б.
- 5.Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. - Алматы, 1998. —176 б.
- 6.Барсикьян С.А. Явление антонимии в глагольных фразеологических единицах // Вопросы фразеологии. - Самарканд. 1977. - Вып. 12, - С. 42-47.

Резюме

В статье рассматриваются фразеологизмы, связанные с описанием частей тела в английском и казахском языках, которые отличаются друг от друга по семантическому виду, стилистической окраске и применению.

Summary

The article deals with idioms related to parts of the body of English and Kazakh languages which differ from one another in the semantic form, stylistic coloring and application.

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

*Алматова Б.Г., к.т.н., доцент,
Каласов С.Б., Жылкыбаева Г.Ж., Калжанова А.Б.,
Актюбинский университет имени С.Баишева,
Казахстан, г.Актобе*

УДК 504

**ОКРУЖАЮЩАЯ СРЕДА И ЗДОРОВЬЕ НАСЕЛЕНИЯ НЕФТЕГАЗОВЫХ
РЕГИОНОВ И ВЛИЯНИЕ НЕФТЕГАЗОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ
НА ИХ КАЧЕСТВО**

Казахстан является одной из крупных нефтяных держав мира. Площадь перспективных нефтегазоносных районов республики равна 1700 тыс. км², что составляет более 62% всей территории. На данный момент открыто 160 нефтегазовых месторождений, примерно 60 находятся в стадии разведки. Разведанные запасы составляют 7, 1 млрд. тонн нефти, 0, 7 млрд. тонн газового конденсата и 1,7 трлн. кубометров газа. Предполагается, что в 2010 году уровень добычи нефти в республике достигнет 100 млн. тонн в год [1].

Общая ежегодная добыча нефти в мире составляет 3 млрд. тонн [2]. Среди стран мирового сообщества Казахстан по производству нефти занимает 26 место [3].

Наиболее существенный ущерб человеческой деятельностью, связанной с развитием нефтегазовой промышленности, наносится воздушной среде, без которой невозможно существование жизни на Земле [4, 5, 6], поэтому вопросы загрязнения атмосферного воздуха настоящее время является актуальными.

Загрязнение воздуха на нефтегазовых месторождениях напрямую зависит от интенсивности их разработки.

Загрязнителями окружающей среды на нефтегазовых месторождениях в первую очередь являются компоненты добываемого сырья - углеводороды, меркаптаны и сероводород.

Выходящие из скважины при ее испытании и эксплуатации углеводороды, сероводород и меркаптаны сжигают на специальном факеле, который размещают не ближе 100 м от скважины. При сжигании сероводорода образуются окислы серы, скапливающиеся в приземном слое атмосферы, а также много других продуктов загрязняющих окружающую среду.

Компонентом неполного сгорания углеводородов является сажа. Источниками выброса в воздух токсических веществ являются выхлопные газы двигателей внутреннего сгорания строительной, буровой техники, автотранспорта факельные установки сжигания попутных газов. Преимущественно это окислы серы, азота и углерода, формальдегид, бенз(а)пирен и др.

Основная масса (до 60%) загрязняющих окружающую среду веществ на Карашыганакском нефтегазоконденсатном месторождении, как показали исследования У. И. Кенесариева и соавт. [12-17], приходится на сернистый ангидрид, кроме того, 35-40% находится на окись углерода, 3-5% - на двуокись азота. Выброс несгоревших углеводородов составляет 3%, мене 1% составляет сажа.

Основным компонентом пластовых газов чаще всего является метан (на Карашыганаке 63-76%). На других месторождениях метана в пластовых газах еще больше.

Оставшаяся часть смеси приходится на более тяжелые углеводороды - этан, пропан, пентан, а также меркаптаны, сероводород и твердые парафины [18, 19, 20, 104]. В атмосферу Западного Казахстана ежегодно выбрасывается 84 тыс. тонн загрязняющих веществ в том числе CH_4 - 57 тыс. тонн, CO - 9, 8 тыс. тонн, NO_x - 0, 8 тыс. тонн, SO_2 - 0, 2 тыс. тн.

С гигиенической точки зрения наибольший интерес представляет атмосферная химия сероводорода. Попадая в атмосферный воздух, этот газ вступает в реакцию с кислородом и озоном, образуя сернистый газ. Этот газ соединяется с водой образует сернистую кислоту, постоянно окисляясь, превращается в сернистую кислоту.

При окислении сероводорода в воздушной среде образуется сернистый газ, при окислении в воде - элементарная сера.

В воздухе в процессе окисления исходные концентрации сероводорода существенно «каются». На расстоянии 2, 5 км от источника выброса его содержание в воздухе уменьшается почти вдвое, а на расстоянии 20 км. - до 88%. Это снижение более значительно, чем у других загрязнителей, и, возможно, объясняется большим удельным весом, а следовательно, меньшим рассеиванием газа. Основная же причина падения концентрации сероводорода в воздухе - его окисление, что приводит к тому, что он сохраняется в воздухе не более двух дней.

Сероводород относится к ядам раздражающего и общетоксического действия, вызывая в экстремально высоких концентрациях мгновенную смерть. Это может быть уже при концентрации сероводорода в воздухе 1000 мг/м^3 . Сероводород - сильный нервный яд, вызывающий смерть от остановки дыхания. Реагируя с железом, входящим в состав дыхательных ферментов - цитохромов, сероводород, подобно цианистому водороду, приводит к тканевой аноксии. Порог ощущений запаха сероводорода для человека - 0, 012-0, 03 мг/м^3 . Незначительный, но явно ощутимый запах отмечается при концентрации 1, 4-2, 3 мг/м^3 , значительный запах при 4 мг/л , при 7-11 мг/л - запах тягостный даже для привыкших к нему. При более высоких концентрациях - запах менее сильный и неприятный, что объясняют изменением чувствительности обонятельного анализатора вследствие действия сероводорода. Привыкание наступает только к запаху, привыкания к раздражающему действию на дыхательные пути и глаза не наступает. У отдельных лиц развивается повышенная чувствительность к запаху сероводорода [25]. Токсический эффект сероводорода усиливается при совместном действии с нефтяными газами. В организме быстро окисляется до сульфата, который выводится с мочой [25].

Сернистый газ, двуокись серы. Бесцветный газ с резким раздражающим запахом. Порог восприятия запаха - 3 мг/м^3 , у наиболее восприимчивых - 0, 87 мг/м^3 . Непосредственно во время воздействия раздражение глаз вызывает концентрация 50 мг/м^3 , раздражение в горле - 20-30 мг/м^3 , кашель - 50 мг/м^3 . Концентрацию 120 мг/м^3 можно выдержать 3 минуты, 300 мг/м^3 - всего одну минуту. Речь и глотание при воздействии высоких концентраций сернистого газа затруднены, при длительном воздействии - рвота. Смертельные исходы при остром отравлении сернистым газом встречается редко.

При хроническом отравлении ухудшается обоняние, понижается вкусовое восприятие. Возникают хронические заболевания дыхательных путей с астмоподобными приступами. Реже встречаются желудочно-кишечные расстройства и конъюнктивит. Зубы разрушаются.

Основной путь поступления в организм SO_2 - ингаляционный. Сернистый газ обнаруживается во время интоксикации и через некоторое время после нее в крови и внутренних органах.

Токсическое действие сернистого газа усиливается при комбинированном действии с аэрозолем H_2SO_4 [26], сероводородом, фтористым водородом [27].

Простое суммирование эффекта происходит при действии SO₂ и фенола [28], SO₂ и CO [29, 30]. Токсический эффект сернистого газа ослабляется аммиаком.

Оксиды азота встречаются в промышленности и в воздухе населенных мест в виде смеси NO, N₂O₃, NO₂, N₂O₄. При особых условиях может образоваться N₂O. При взаимодействии с водой NO, N₂O₃, и N₂O₄ растворяются в ней с образованием азотной кислоты - HNO₃ и малоустойчивой азотистой кислоты HNO₂. NO и NO₂ содержатся в нитрогазах в различных соотношениях - от 91% NO и 9% NO₂, соответственно, 48 и 52%. В смеси NO и NO₂ образуется некоторое количество N₂O₃ - красноватого газа с точкой кипения 3, 5°C. В жидком состоянии N₂O₃ имеет синий цвет.

В зависимости от содержания в смеси различных окислов характер действия окислов люта на организм меняется. В основном отравление протекает по раздражающему или нитритному типу действия. При контакте окислов азота с влажной поверхностью легких образуются азотная и азотистая кислоты, поражающие альвеолярную ткань, что может привести к отеку легких и сложным рефлекторным расстройствам. С другой стороны, при отравлении окислами азота в крови образуются нитриты и нитраты. Нитриты, действуя непосредственно на артерии, вызывают расширение сосудов и снижение кровяного давления. Нитриты превращают оксигемоглобин в метгемоглобин. Повреждение эритроцитов приводит к появлению метгемоглобина в моче и к кислородной недостаточности, чему способствует и отек легких.

Оксиды азота образуются при сгорании ископаемого топлива (уголь, нефть, газ), при работе двигателей внутреннего сгорания, при бактериальном разложении силосного материала, при производстве азотной и серной кислот. Ежегодно в атмосферу городов выбрасывается более 50 млн. тонн окислов азота с продуктами сгорания и 25 млн. тонн с выбросами химической промышленности [32, 33]. Естественные фоновые концентрации 0,4- 9,4 мкг/м³ для оксида азота (IV) и 0,0-7,4 мкг/м³ для оксида азота (II).

В городах среднегодовые уровни для оксида азота (II) 49-95 мкг/м, для оксида азота (IV) среднемесячные концентрации в разных городах 60-115, среднегодовые 10-90, максимальные суточные от 100 до 400, максимальные часовые до 800 мкг/м.

Динамика концентрации окислов азота в городском воздухе в течение суток тесно связана с интенсивностью движения транспорта и солнечного излучения. С нарастанием интенсивности автомобильного движения (с 6 до 8 часов утра) концентрации первичного загрязнителя - оксида азота (II) заметно увеличиваются. Восход солнца влечет за собой накопление в атмосфере оксида азота (IV) вследствие фотохимического окисления оксида азота (II). В цепь сложных фотохимических реакций вовлекаются и озон, и углеводороды. В последнем случае в атмосфере накапливаются пероксиды, способные при неблагоприятных погодных условиях вызывать химические ожоги [34].

При концентрации 120 мг/м³ окислов азота в воздухе (в пересчете на NO₂) возникает раздражение в зеве, при 200 мг/м³ — кашель. 200-300 мг/м³ считаются опасными при кратковременном воздействии. При многочасовом воздействии переносимыми являются концентрации не выше 70 мг/м.

Частота случаев заболеваний верхних дыхательных путей среди детей, живущих в районе суперфосфатного завода, в 17 раз выше, чем живущих в 10 км от завода. концентрации окислов азота при этом в 34 раза превышали предельно допустимые [34].

Каждый из окислов азота имеет свои особенности токсического действия.

Оксид азота (I), закись азота, веселящий газ. В высоких концентрациях вызывает удушье вследствие вытеснения кислорода из легких. В смеси с кислородом вызывает наркоз.

Оксид азота (II), окись азота. Кровавый яд, приводит оксигемоглобин в метгемоглобин и оказывает, по-видимому, прямое действие на центральную нервную систему.

У людей, работающих 3-5 лет при концентрациях двуокси азота 0, 8-5 мг/м, выявлены воспалительные изменения слизистой оболочки десен, хронические бронхиты, эмфизема легких, пневмосклероз, осложненный астмоидными приступами, бронхоэктазии и т. д. [33].

Оксид углерода. Встречается везде, где существуют условия для неполного сгорания веществ, содержащих углерод. Оксид углерода (угарный газ) вытесняет кислород из оксигемоглобина, образуя карбоксигемоглобин, вследствие более высокого сродства гемоглобина к оксиду углерода, чем к кислороду.

Способность угарного газа связываться со многими ферментами с нарушением метаболических процессов объясняет наличие токсического эффекта (особенно при длительном отравлении малыми дозами), когда содержание карбоксигемоглобина в крови не превышает нормального. Индивидуальные различия в чувствительности к острым и хроническим отравлениям угарным газом довольно амплуны. Особенно чувствительны молодые люди и беременные женщины. Интоксикацию тяжело переносят алкоголики, а также люди, страдающие заболеваниями дыхательной и сердечно-сосудистой систем, неврозами, сахарным диабетом, заболеваниями печени. При резкой анемии смертельный исход возможен даже тогда, когда только 20% гемоглобина связано с угарным газом.

При вдыхании небольших концентраций угарного газа (до 1000 мг/м³) человек ощущает тяжесть в голове, сильную боль во лбу и висках, чувство сдавливания головы, головокружение, шум в ушах; покраснение кожи и ощущение жжения кожи, лица, дрожь, чувство слабости и страха, жажда, учащение пульса, пульсация височных артерий, тошнота, рвота. В дальнейшем при сохранении сознания - оцепенелость, слабость и безучастность или даже ощущение приятной истомы) из-за которых человек вскоре не может выйти из зоны поражения. Слабость в ногах свидетельствует о распространении действия угарного газа на спинной мозг. Сонливость и оцепенение нарастают, возможна спутанность сознания и повышения температуры до 38-40°C. В редких случаях при тяжелых отравлениях сознание сохраняется до самой смерти. Возможно наступление комы, которая длится 1-2 дня. Возникают судороги и одышка, которая сохраняется иногда неделями. В редких случаях после короткой потери сознания возникает быстрое и, по-видимому, полное выздоровление. Но не всегда однократное острое отравление проходит бесследно. Больше всего при отравлении угарным газом страдает центральная нервная система, и именно со стороны ЦНС долго сохраняются признаки перенесенного отравления (головные боли, головокружения, в тяжелых случаях - повторяющиеся обмороки и т. п.).

Описаны хронические отравления угарным газом при длительном (2-3 месяца) периоде заботы в контакте с СО при концентрации его 10-50 мг/м³. Появляется шум в голове, возникают головные боли, головокружение, повышенная утомляемость, ослабление памяти и внимания, апатия, раздражительность, исхудание, потеря аппетита, бессонница ночью и сонливость днем, навязчивый страх, чувство сердечной тоски, боли в области сердца, в груди, в боках, в подложечной области, боли в суставах, неврологические боли, потливость, учащенные позывы к мочеиспусканию, иногда - обмороки. Возникают более серьезные заболевания сердечно-сосудистой системы, чем при острых отравлениях. Возможно появление признаков поражения нервной системы.

Среди загрязнителей воздушной среды на нефтегазовых месторождениях видное место занимают углеводороды, прежде всего представители класса алканов, предельных углеводородов, отвечающих общей формуле C_nH_{2n+2} (метан, этан, бутан, пропан, пентан, гексан и т. д.).

Алканы - химически наименее активные среди органических веществ, обладают сильным наркотическим действием [36]. В связи с их малой растворимостью в воде и в крови требуется весьма высокое содержание их в воздухе, чтобы создались токсичные концентрации в крови. Поэтому в обычных условиях низкие алканы физиологически мало активны. Углеводороды, содержащие 5-8 атомов углерода, оказывают умеренное раздражающее действие на дыхательные пути. Высшие члены этого гомологического ряда более опасны при действии на кожные покровы, а не при ингаляции паров.

При хроническом отравлении человека низшими углеводородами не возникает тяжелых органических поражений. Изменения под действием алканов характеризуются гипотонией, брадикардией, повышенной утомляемостью, бессонницей, понижением тонуса капилляров, явлениями функциональных неврозов, преобладанием тонуса парасимпатической нервной системы.

Метан CH_4 широко распространен и после углекислого газа является основным переносчиком углерода в природе. Метан - главная составная часть природных газов, содержится также в нефтяных газах. Метан непрерывно образуется в природе в процессе разложения клетчатки, происходящего при действии бактерий («метановое брожение»), значительные его количества находятся на дне болот (болотный газ) «Древесный газ», получающийся при сухой перегонке дерева, и газы, образующийся при нагревании торфа и углей («светильный газ»), также содержит большие количества метана.

Токсическое действие метана в обычных условиях определяется главным образом недостатком кислорода.

Случаи острого отравления метаном у человека редки. Накопление метана в воздухе до 25-30%, что соответствует снижению содержания кислорода с 21 до 15-16%, сопровождается отчетливыми признаками кислородного голодания: учащение пульса, увеличение объема молния, ослабление внимания, нарушение координации движений. При концентрации рудничного газа (метана) 80-90% уже после 5-6 вдохов наступает потеря сознания с исчезновением всех рефлексов.

Большую опасность при отравлении метаном представляют поражения нервной системы, обусловленные затяжным течением гипоксической комы, нарушением окислительно-восстановительных процессов [40].

Метан - эндогенный продукт человека и животных. Находится в составе кишечных газов (до 50% общего количества их). Выделяется с выдыхаемым воздухом [41, 42]. За счет эндогенного образования концентрация метана в герметизированном помещении может превысить ПДК для рабочей зоны (300 мг/м в пересчете на С.).

Этан C_2H_6 - как и метан, бесцветный газ без запаха, спутник метана и природных и попутных газов. На нефтехимических производствах этан (наряду с метаном, пропаном, бутаном, изобутаном и пентаном) выделяется в окружающую среду при термической и «аналитической» переработке нефти и ее гидролизе. Выделяется из газовых и нефтяных скважин.

Этан способен вызывать наркоз. В эксперименте на мышах концентрация этана 22 мг/м не оказывала раздражающего действия [43].

Как и метан, этан является продуктом жизнедеятельности человека и животных. Образуется в печени, является также кишечным газом. Выделяется с выдыхаемым воздухом, однако количество этана в организме незначительно. Принято считать, что в организме этан не метаболизирует.

Пропан C_3H_8 . Бесцветный газ без запаха. Встречается в больших количествах в природных и попутных газах. Получают при переработке нефти и природных газов. Вдыхание смеси из 90% пропана и 10% кислорода вызывает у кошек полный наркоз.

При отравлениях пропаном в крови, моче, спинномозговой жидкости обнаруживают не только пропан, но и пропен [44]. Некоторые производные пропана метаболизируют в организме до CO_2 . В малых количествах выделяется с выдыхаемым воздухом.

Бутан C_4H_{10} . Бесцветный газ без запаха. Встречается в составе природных и попутных газов в количестве 1, 0-8, 8%. В нефти, поступающей на нефтеперерабатывающие заводы, содержится 1% газов, но из этого количества на долю бутана по массе приходится 65%, на долю изобутана - 15%. Получают при термической и каталитической переработке нефти. Бутан вызывает наркоз а в высоких концентрациях - острые отравления с явлениями аноксии, нарушениями функций нервной (гипоксия мозга) и сердечно-сосудистой (гипоксия мозга) систем.

Из бытовых газов отравления бутаном представляют наибольшую опасность именно вследствие развития поражений такого рода [45]. Для человека минимальная концентрация, влияющая на электрическую активность мозга, 280 мг/м^3 [46]. Отравления, связанные с вдыханием самого бутана, протекают при явлениях аноксии, с развитием неврологических симптомов и нарушением сердечной деятельности [47].

Пентан, C_5H_{12} . Бесцветная жидкость с характерным запахом. Пентан и его изомеры (Изопентан, неопентан) выделяются из нефтепродуктов: бензина, топлив, масел. Пентан и изопентан обнаруживаются в воздухе герметизированных помещений [48].

Порог запаха пентана для наиболее чувствительных лиц 217 мг/м^3 , минимальная концентрация, влияющая на электрическую активность мозга - 130 мг/м^3 . Признаки отравления: головная боль, сонливость, головокружение. Концентрация пентана 14900 мг/м^3 при ингаляции 10 минут не вызывает перечисленных симптомов. Через кожу пентан всасывает слабо, является у человека и животных эндогенным продуктом обмена веществ. *Меркаптаны*, или тиоловые спирты, и сульфиды можно рассматривать как производные сероводорода, в котором водород заменен либо на алкильную, либо на арильную группу. Меркаптаны образуются при частичном алкилировании сероводорода, а также при взаимодействии галогеналкилов с кислыми сульфидами калия или натрия. Меркаптаны представляют собой газы (метилмеркаптан), летучие жидкости (этилмеркаптан), имеющий специфический, очень сильный и крайне неприятный запах гнилого лука. По запаху можно с-пределить уже $1/46000000 \text{ мг}$ метилмеркаптана. Даже при сжигании меркаптанов образуются токсичные окислы серы, а при растворении меркаптанов в щелочах - меркаптиды, в котором водород SH - группы заменяется металлом. Особенно легко меркаптиды образуются с окислами свинца и ртути [8, 51, 52]. Благодаря своему неприятному запаху меркаптаны в очень низких концентрациях вызывают у человека тошноту и головные боли. В высоких концентрациях они поражают центральную нервную систему, что может повлечь за собой судороги, развитие паралича и привести к летальному исходу от остановки дыхания. Патогенез отравлений сходен с таковым сероводорода: при воздействии меркаптана з концентрации 20 мг/л белые крысы погибают в течение 14 минут, а при затравке этилмеркаптаном в той же концентрации крысы гибнут на протяжении 2 часов.

Эффектом полной суммы обладают [50]:

- аммиак, сероводород;
- аммиак, сероводород, формальдегид;
- аммиак, формальдегид;
- азота диоксид и оксид, мазутная зола, серы диоксид;

- азота диоксид, гексан, углерода оксид, формальдегид;
- азота диоксид, гексен, серы диоксид, углерода оксид;
- азота диоксид, серы диоксид;
- азота диоксид, серы диоксид, углерода оксид, фенол;
- сероводород, формальдегид;
- серы диоксид и трехокись серы, аммиак и оксиды азота.

Таким образом, если в воздухе находятся несколько веществ однонаправленного действия, организму может быть нанесен вред гораздо больший, чем при действии только одного вещества.

Все объекты нефтегазодобывающей промышленности являются источниками интенсивного загрязнения окружающей среды. Это загрязнение является довольно специфичным, поскольку отличается от загрязнений другими предприятиями. При этом существует вероятность возникновения неуправляемых процессов, особенно при высоком содержании в сырье сероводорода [53].

Естественно возникает вопрос о степени экологической опасности загрязнений окружающей среды предприятиями нефтегазодобывающей промышленности.

Степень экологической опасности зависит, в первую очередь, от состава добываемого углеводородного сырья. Углеводороды обнаруживаются при сжигании топлива с недостаточным количеством воздуха, при неудовлетворительном их смешении до горения и во время горения, а также при чрезмерном охлаждении пламени до завершения реакции - сгорания. 90% углеводородов попадает в атмосферу из резервуаров, а 8% - за счет потери при нефтяного газа, более 9% - при транспортировке и хранении [55, 56, 57].

Несмотря на наличие мощных источников загрязнения воздуха углеводородами, до настоящего времени отсутствует объективная их оценка и контроль за степенью загрязнения. Это обусловлено, в первую очередь, значительным количеством веществ, обнаруживаемых в атмосфере, относящихся к этому классу загрязнителей воздушного бассейна [58, 59, 60, 61]. Установлено, что большая часть выделенных углеводородов (75%) попадает в атмосферу,

- в воду, 5% - в почву [62].

Особо опасными в смысле загрязнения окружающей среды являются месторождения, которых содержит значительные количества сернистых соединений, особенно сероводорода. Отмечается, что дальнейшее увеличение объемов добычи будет сопровождаться ростом выбросов загрязняющих веществ в атмосферу.

Список использованной литературы:

1. Алибекова Г.Н. Современное состояние государственного санитарного надзора за объектами нефтегазовой и нефтеперерабатывающей промышленности в Республике Казахстан.-Атырау,2005.
2. Мумликов Р.Р,Аукешева Б.К. Проблемы охраны окружающей среды при освоении нефтегазовых месторождений Прикаспия//Нефть и газ.-2000.
3. Ручникова О.Н.,Вайсман Я.И. Экологически безопасная утилизация твердых нефтеотходов//Защита окружающей среды в нефтегазовых комплексах.

Түйін

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы мұнай және газ кен орындарының ластану мәселелері қарастырылған.

Summary

In this clause the problems of an environment of a problem of pollution of petroleum and gas deposits on Republic of Kazakhstan are considered(examined).

Алматова Б.Г., к.т.н., доцент,
Каласов С.Б., Космагамбетова А.Б.,
Актюбинский университет имени С.Баишева,
Казахстан, г.Актөбе

УДК 553.98

ПРОМЫСЛОВАЯ ГЕОЛОГИЯ

Промысловая геология занимается и вопросами применения нетрадиционных методов разработки (физико-химических, теплофизических, термо-химических, смешивающегося вытеснения, и др.), или их комплексов. Подробнее об этом будет сказано в следующем параграфе.

Задачей нефтепромысловой геологии является регулирование и учет **фонда скважин**. Геолог принимает решение о переводе скважины из одного состояния в другое.

Таблица

Фонд скважин при разработке месторождения

Виды скважин	Характеристика скважин
По назначению	
1. Добывающие (составляют эксплуатационный Фонд)	Для добычи нефти, газа и попутных компонентов
2. Нагнетательные	Для нагнетания в пласт различных агентов
3. Специальные	
3.1 Оценочное	Для оценки нефтегазонасыщенности и других параметров – с отбором керна из продуктивных пластов и рационального комплекса ГИС.
3.2 Контрольные	
3.2.1 Пьезометрические	Для наблюдения за изменением уровня пластового давления
3.2.2 Наблюдательные	Для наблюдения за характером перемещения ВНК, ГНК, ГВК контакта нефти нагнетаемыми в пласт агентами за изменением нефтегазоводонасыщенности пластов
3.3 Контрольно-эксплуатационные	Нагнетательные и добывающие скважины в многопластовых залежах в неперфорированных интервалах могут стать наблюдательными. Добывающие газовые скважины в периоды простоя могут стать наблюдательными.
4. Вспомогательные	
4.1 Водозаборные	Для отбора воды из водонапорного горизонта, чтобы нагнетать в продуктивные пласты и для других нужд.
4.2 Поглощающие (сбросовые)	Для захоронения попутных и других промысловых вод
По времени ввода в эксплуатацию	
Старые	Введенные в эксплуатацию до 1 января отчетного года
Новые	Введенные в эксплуатацию после 1 января отчетного года
По очередности бурения	
Первой очереди	Разведочные, впоследствии переводимые в добывающие и нагнетательные

2. Опережающие эксплуатационные	Эксплуатационные и экспериментальном фрагменте месторождения
3. Дополнительные	Для поддержания уровня добычи
По состоянию	
1. Действующие	Давшие продукцию в последнем месяце отчетного года
2. Бездействующие	Не давшие продукции в последнем месяце отчетного года
3. Осваиваемые, или ожидающие освоения	Принятые после бурения, или переведенные из других категорий для последующей эксплуатации, если до сих пор они продукции не давали
4. Находящиеся в консервации	Скважины, какое то время не могущие быть использованными ни для какой цели
5.. Находящиеся в ожидании ликвидации	На которых проводят работы по ликвидации
6. Ликвидированные	
6.1 Ликвидированные после эксплуатации	После эксплуатации не нашедшие дальнейшего применения
6.2. Ликвидированные после бурения	Не пригодные для использования (выполнившие свое геологическое назначение, непродуктивные, прекращенные, бурением по техническим, или геологическим причинам)

Фонд специальных и вспомогательных скважин создается как за счет их целенаправленного бурения, так и за счет скважин, выполнивших свои задачи - разведочных, добывающих и др.

В задачу нефтегазопромысловой геологии входит также **контроль добычи нефти, газа и воды и их динамики** по скважине, эксплуатационному объекту и месторождению в целом.

Состояние разработки эксплуатационного объекта, или его части (пласта, блока, участка) характеризуется текущей годовой (квартальной, месячной) и накопленной добычей нефти, газа, попутной воды. Изменение в процессе эксплуатации объекта основных (и других) текущих показателей разработки во времени или в зависимости от нефтеизвлечения (газоизвлечения), а также от степени использования извлекаемых запасов принято называть динамикой соответствующих показателей разработки. При анализе разработки эксплуатационных обычно используют годовые показатели. Основные показатели разработки выражают в абсолютных единицах измерения (добыча нефти, воды, жидкости в тыс. т, добыча газа в млн. м). Для сравнительного анализа результатов разработки разных эксплуатационных объектов используют выражение этих показателей в относительных единицах: годовую добычу нефти, газа характеризуют темпом разработки, выражая ее в процентах от начальных извлекаемых запасов. Годовой отбор жидкости из нефтяных объектов также выражают в процентах от начальных извлекаемых запасов нефти. Годовую добычу нефти, газа характеризуют, кроме того, темпом отбора остаточных (текущих) извлекаемых запасов, выражая его в процентах остаточных (текущих) запасов.

Относительные отборы добываемой вместе с нефтью воды характеризуются показателем обводненности продукции, оценивающим содержание воды в процентах в отобранном за определенный период количестве жидкости (нефть + вода). Полученную с начала разработки на определенную дату добычу нефти, газа выражают в процентах начальных балансовых запасов (текущее нефтегазоизвлечение) и в процентах начальных извлекаемых запасов (степень использования извлекаемых запасов).

Динамику указанных показателей разработки анализируют по стадиям эксплуатации объекта (рис. 18.1)

Для нефтяных месторождений:

1- стадия освоения эксплуатационного объекта характеризуется ростом годовой добычи нефти. В эту стадию происходит разбуривание и ввод в эксплуатацию основного фонда скважин и освоение системы воздействия на пласты.

2- стадия максимального уровня добычи. Для этой стадии характерны: ввод в эксплуатацию оставшихся скважин основного фонда и резервных скважин, развитие системы воздействия на пласты, выполнение комплекса геолого-технологических мероприятий по регулированию процесса разработки. Ко II стадии относят годы разработки с максимальным уровнем добычи нефти и те примыкающие к ним годы, в которые добыча отличалась от максимальной не более чем на 10%.

Предшествующие годы относят к I стадии. Следующие за 2 стадией годы относят к 3 стадии.

3- стадия - падения добычи нефти вследствие извлечения из недр большей части запасов. Для замедления падения добычи развивают системы воздействия, бурят резервные скважины, проводят изоляционные работы в скважинах, расширяют мероприятия по управлению процессом разработки.

4-стадия завершения разработки. Она характеризуется дальнейшим снижением добычи нефти при низких темпах разработки. В эту стадию проводят комплекс технологических мероприятий по достижению запроектированного коэффициента нефтеизвлечения.

Границу между 3и 4 стадиями определяет точка на участке кривой динамики добычи нефти, отражающем ее падение, в которой темп разработки равен 2 %. Первые три стадии составляют основной период разработки, четвертую называют завершающим периодом. В литературе нередко 1 и 2 стадии объединяют в ранний, а 3 и 4 – в поздний периоды разработки.

Список использованной литературы:

1. Надиров Н.К. Перспективы использования новых технологий в нефтегазовой промышленности Казахстана//Нефть и газ.-1999,№3
2. Алибекова Г.Н. Современное состояние государственного санитарного надзора за объектами нефтегазовой и нефтеперерабатывающей промышленности в Республике Казахстан.-Атырау,2005.
3. Ахметов С.М.,Дюсенов У.К. Стратегии ведущих фирм мира в нефтегазовом бизнесе//Нефть и газ.-1999.
4. Мумликов Р.Р.,Аукешева Б.К. Проблемы охраны окружающей среды при освоении нефтегазовых месторождений Прикаспия//Нефть и газ.-2000.
5. Ручникова О.Н.,Вайсман Я.И. Экологически безопасная утилизация твердых нефтеотходов//Защита окружающей среды в нефтегазовых комплексах.

Түйін

Бұл мақалада мұнай кәсіпшілік геологиясының ұңғым қорының ретін және есептік әдістемелерін қарастырады.

Summary

The trade geology is engaged also in questions of application of nonconventional methods of development or their complexes.

*Төлегенова А., магистрант,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

УДК 008

ТЕХНИКА ДАМУЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ АДАМ МӘСЕЛЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Техниканың жан-жақты дамуы адам өміріне зор әсер етті және үлкен өзгерістер әкелді, сондықтан адам философиясының, экзистенциализмнің зерттеп отырған мәселесінің бірі- қазіргі қоғамдағы адам тіршілігі. Себебі техника бүкіл этикалық-эстетикалық, психологиялық және т.б. адами қасиеттердің, қоғамдық сананың, қоғамдық қатынастардың түбегейлі өзгеруіне әкеліп, оларды басқаша зерделеуді, ұғынуды талап етіп отыр. Адамзаттың интеллектуалдық күштерін қашанда толғандыратын адами тіршіліктің мәні мен мағынасы қандай деген сұрақ осы техника аясында қайта қойылды. Сондықтан қазіргі философияның басты сұрақтарының бірі техникаға қатысты адам жағдайы. Оның мақсаты өте қарыштап дамып отырған техниканың адамға ықпалын, соның әсерінен адамның өзгеріске ұшырау жолдарын, техника әкеліп отырған қиындықтар мен жеңілдіктерді, яғни, адам болмысына қатысты техниканың прогрессивтік және регрессивтік рөлін қарастыру. Бұл сұрақ қоғам мен адам өмірінің барлық саласын қамтиды, адамның қоғамдық және жеке жанұялық тіршілігіне де қатысты болып келеді. Тағы бір ерекшелігі бұл мәселе жаһандану заманымен тығыз байланысты, сондықтан ешбір ұлт, ешбір жеке адам бұл сияқты сұрақтан қашып кете алмайды. Тек техникалық өркениеттен тыс тұрған адамдар ғана ондай сұрақтан алыс болады. Адамзат баяғы заманда табиғатпен қалай сыйысып, гармонияда өмір сүруге ұмтылса, қазіргі адам техникаға толы қоғамда өмір сүруге солайша дайындалып, қажетті біліммен қарулануға тиісті. Сондықтан күнделікті тұрмыста, өнеркәсіпте өз жеке өмірінде пайдаланатын мыңдаған машиналар, приборлардың тетігін, пайдалануын білмеген адам айналасына қауіп төндіреді және өзі де қатерге душар болуы мүмкін. Бірақ мәселе техниканың тек адамзат қоғамына зор жетістіктер әкеліп, пайдалы құрал болып қана қоймай, үлкен сұрақтар туғызуында, қоғамды өзгертіп, адамның болмыс бітіміне әртүрлі өзгерістер енгізуінде. Осы мәселені зерттеушілердің ойларын талдай келіп, төмендегідей адамға байланысты қиындықтарды, проблемаларды көрсетуге болады. Қазір қоғам үлкен машинаға сияқты, осы техникалық орта адамның өзін де машинаның бір тетігіне айналдыруда, себебі адам объективтік ортаның тәртібіне, тіршілігіне шыдауға мәжбүр, ал оның өзі адамның табиғатына, жеке кісілік еркіндігіне шек келтіреді. Сондықтан адамзат тарихындағы осы жаңа қоғамды зерттеушілер техногендік қоғам деп атап жүр. «...Технотектік (техногендік) қоғам ұғымына келер болсақ, оған мынандай анықтама беруге болатындай: қазіргі және болашақтағы өмір сүру деңгейі, функциясы техникаға технологияға тікелей тәуелді, құрылымдық жүйесі, әрбір саласы, әлеуметтік институттары техникамен қамтамасыз етілген, технологиялық жүйеге негізделген, өзі де зор машинаға айналған ғылым мен

рационалдық техниканың негізінде пайда болған, өзіне тән мәдениетке, экономикалық қатынастарға ие адам өмір сүруінің жаңа тарихи ортасы»[1,18].

Техниканың дамуымен байланысты кезінде орыс ойшылы Н. Бердяев адам машинаны емес, машина адамды өз еркіне бағынышты етеді деген қауіп білдірген еді. Сол шындыққа айналғандай, себебі адам өзінің барлық күшін, қаржысын техника жолына шығын етеді, техникасыз өмір сүре алмайтындай халге жетті. Бірақ, көп адамдар, соның ішінде жастар, саясатшылар, технократтар бұл көзқарасқа келіспеушілікпен білдіріп, оны сондай күрделі проблема емес деп санайды және оның бәрі адамның саналы әрекетімен және мақсатымен байланысты деп есептейді.

Келесі бір маңызды мәселе мынада, машиналық, техникалық қоғамдық орта, техникалық процесстер, адамдар қатынасын әлдебір техникалық қарым - қатынасқа айналдырады. Адами сезімдік, адамгершілік қатынас таза техникаға тән қатынастар жүйесімен алмастырыла бастады.

Сонымен бірге техниканы меңгерген адам мен мамандықты қажет етпейтін жұмыс арасында үлкен алшақтық пайда болады. Сол себепті техника экономикаға, қазіргі еңбек процесіне зор әсер ету үстінде.

Тағы бір маңызды мәселе техниканы меңгеруші адамға қатысты мораль, адамгершілік, имандылық мәселесінің туындауы. Осыдан келіп гуманизм, адамгершілік мәселесі туады. Саясат пен қоғам, саясат пен жеке адам арасында күрделі қайшылықтар пайда болады. Әсіресе әскери іс саласындағы техникалық жетістіктердің қоғамға бағынбауы, азаматтық қоғамның оған билігі мен бақылауының жүрмеуі халықты алаңдататын құбылысқа айналып отыр. Соның ішінде ракеталық-ядролық және аса көп мөлшердегі жай қарудың саяси күштердің қолында қалуы ең қауіпті факт болып табылады. Ал қазір адамзат үшін ең басты проблема болып отырған терроризм қауіпі де олардың жаңа техникалармен, ақпараттық құралдармен, интернетпен қарулануымен байланысты. Себебі қазіргі діни экстремистер мен террористер, қылмыскерлер ең жаңа техника мен технологияға ие болып отыр.

Бұлардан басқа экологиялық зардаптар, апаттар, техникалық себептерден туатын жер сілкінісі, табиғи апаттар адамның техникалық өркениет кезіндегі алдында тұрған үлкен сұрақтардың бірі.

Адамның болашағына қатысты техникалық проблемалар тек адам тіршілігінің экзистенциялық жағын емес, психологиялық және физиологиялық, медициналық қырларын да де қамтиды.

Қазіргі адамның психологиялық, мәдени әлеуметтік ерекшеліктерін басқа дәуір немесе басқа мәдениет өкілдерінен айыру үшін «техногендік қоғам адамы» деген термин қолданылып жүр. Мысалы, баяғы көшпелі қоғам адамымен немесе аграрлық қоғам адамымен салыстыра қарастыру үшін бұл өте қажет. Адамның техногендік қоғамдағы жай-күйіне байланысты антропологиялық дағдарыс туралы айту да қазір көп тараған идеяның бірі. Ресейлік зерттеуші Н. Попкова «антропологиялық дағдарыстың көзі-адамзаттың өзінің ішкі және сыртқы ортасын өзгертуінің объективтік процесі» дейді[2,96]. Сондықтан бұл дағдарыс объективті құбылыс және ол адамның әрекеті мен қоғамдық, құндылықтық ұстанымдарынан туындап отыр. Адам дағдарысы өте кең бағытты қамтиды әрі өзара өте тығыз байланысты құбылыс түрінде ерекше сипат алады.

Жалпы талдау жасай отырып осы адам дағдарысын мына түрлерге шартты болса да айыруға болатын сияқты:

1) Дағдарыс адамның күрделеніп бара жатқан әлемде, яғни, қоғамда өмір сүру қиындығымен байланысты туындайды, бұл өмір мәні сияқты ежелгі философиялық сұрақты жанаша қарауды қажет етеді;

2) Адамның дағдарысы әлеуметтік ортада басқа адамдармен қарым- қатынас орнату

жағынан да көрінеді. Адам жан-дүниесінің, көңіл-күйінің жиі болатын стресстік жағдайларда ұшырауы, психологиялық тұрғыдан түсетін жүктің көбеюі психологиялық дағдарысты туғызады;

3) Әсіресе қазақ сияқты дәстүрлі мәдениетке тән дағдарыстың бірі-жанұялық-туыстық қатынас құндылықтарының жойыла бастауы, «бір-біріне уақыт жетпеуі» мәселесі пайда болуы, жалғыз басты адамдардың көбеюі, адамның жеке өміріндегі бақытсыздық, адам осыдан шығу жолын интернеттен іздей бастайды;

4) Техникаға(машина, компьютер, тұрмыстық техника және т.б.) тәуелділік;

5) Қаржылық-экономикалық дағдарыс;

6) Адам бойындағы жоғарыдағы дағдарысты пайдаланушы әртүрлі діндердің, секталардың, әртүрлі теріс ағымдардың, мистиканың көбеюі, яғни, сенім мен дүниетанымның дағдарысқа ұшырауы

7) Моральдың, діннің, имандылықтың құлдырауы;

8) Адамға физиологиялық тұрғыдан экологиялық, технологиялық зардаптардан денсаулыққа зияндар келуі, мысалы, елімізде барған сайын әскерге жарамды жастардың саны барған сайын азаюы осының бір дәлелі.

Қазақ философы Г.Нұрышева бұл ойды былай толықтырады: «адамның сұраныстары мен қажеттіктері шектен тыс күшейеді, техника, әсіресе техника саясат саясында күшті құралға айналады; жеке адамның құндылығы төмендеп оның орнын техника жасаған құндылықтар басты; техникаға табынудың нәтижесінде қоғамның механизациялануы күшейіп, тұлғалық сипаты жоғалы бастайды; адам қолымен жасалған техника адамның өзіне қарсы тұрып, оның өміріне қауіп туғыза ибастайды, ол адамның ырқынан шығып, өзіндік, адам дүниесінен бөлек дүние қалыптастырады. Техника адамды өзімен санасуға мәжбүр етіп отыр»[3,135].

Қазіргі жаһандық техногендік өркениетті көптен зерттеп келе жатқан ойшылдарының арасында қазіргі адамның жаппай «жаттануға» ұшырағаны жөнінде пікір тарап отыр. Осыған байланысты атақты психолог Э.Фромм жаттанудың мәнін ашады: «Біз қазіргі қоғамнан көріп отырғанымыздай жаттану жалпыға ортақ сипатқа ие болуда; ол адамның өз жұмысына қолданатын затына, мемлекетке, өз жақындарына және өзіне қатынасын қамтиды. Адам бұрын ешқашандан болмаған қолдан жасалған заттар дүниесін жасады. Ол өзі жасаған техникалық механизмдерді басқару үшін күрделі қоғамдық құрал жасады. Ол өзі мен өзі жасаған заттар түріндегі және өзінен жат болған өз күшіне қарсы тұр. Ол енді өзіне өзі ие емес, өзі жасағандардың билігінде тұр»[4,246]. Э.Фромм адамның заты, жұмысы, мемлекеті, жақындары және өзі өзіне жат болуда деген ой айтады. Психологтың ойынша адам жасаған заттың өзі оған жат болуда, оның нәтижесінде адам өз болмысына өзі жаттану үстінде. Бұл да жоғарыдағы техника туғызған адам дағдарысының психологиялық, философиялық мәнін ашады. Ал неміс ойшылы, техника мәселесін зерттеген ғалымдардың бірі Х.Закссе жаттанудың себебі техника кең жүйелі қатынасқа негізделген сондықтан жеке адам барлық жүйені тұтастай қабылдай алмауынан өз жұмысының шын мақсаты мен мәнін түсінбейді, осыдан келіп әлеуметтік байланыс жойылады деген пікір айтады. Бұған біздің күнделікті өмірімізден көптеген мысал келтіруге болады, мысалы жанұялық, туыстық қатынасты қадірлейтін қазақ халқының өзінде күнделікті тығыз қатынас ыдырау үстінде, себебі адамның уақытының көбі жұмыс пен өз шаруаларына жұмсалады, баяғы техника дамымаған кездегі сабырлық пен бір қалыпты өмір ағымы жойылған, оның өзі туыстардың арасындағы жаттануға әкелетін сияқты, бұл әсіресе техника қатты дамыған қалалық адамдарға өте тән балып келеді. Сондықтан жаттануды жоюдың жолы бір адамның екінші адамға сүйене білуі, бір-біріне сенім болуы. Х.Закссе жаттануды қазіргі заманда әлеуметтік, әлдебір қоғамның жағдайынан туатын мәселе емес көбіне ақпараттың жеткіліксіздігінен туатынына назар аударады. Жалпы бұл зерттеушіге техниканы адамға, руханилыққа қарсы күш ретінде қабылдау жат, ол техника тек қана

құрал, ал оны қолданудың мақсаты адамның өз қолында деп есептей отырып педагогика мен білімге үлкен сенім артады. Зерттеуші Л.П.Гримак қазіргі ақпараттық-компьютерлік заман адамына тән болып келетін «жалғыздық» мәселесін қозғайды, бұл да жаттанудың жоғарыда айтқандай психологиялыққа жататын ерекше түрі деуге болады. Оның пікірінше адам интернеттің ықпалымен әлеуметтік шындықпен қатынасын үзеді, тіпті басқа адаммен қатынас жасауға қорқа бастайды деген ой айтады: «человек отвыкает от реальной действительности и начинает бояться непосредственного живого общения с себе подобными»[5, 86]. Сол себептен «...безобидные ежедневные путешествия по глобальной компьютерной сети Интернету на самом деле ведут к усилению депрессии и обострению чувства одиночества»[5,88]. Оның себебіжеке адамның өзінде емес, ол әлеуметтік жалған ұстанымдармен байланысты «...причина этого вселенского недоразумения лежит в далеко не безобидной мысли человечества, что его будущее счастья полностью зависит от технического прогресса, к тому же понимаемого весьма однобоко»[5,89]. Демек бұл да жаттану мен адасудың заманауи түрінің бірі, біздің қоғамға қатысты айтарымыз, осы жағдай біздің өскелең ұрпақтың басына келмес үшін біз өз мәдениетіміздің құндылықтарын, ағайындық, жанұялық қарым - қатынастың пайдалы жағын оң пайдалана білуіміз керек, көп балалы жанұяда ондай құбылыс болмауы керек, бірақ бір-екі балалы және ата-әжесінен бөлек тұратын қазақ баласы үшін бұл да заман сай мәселеге айналатыны сөзсіз.

XX-XXI ғасырларда дәстүрлі адам философиясы, психология, антропология сияқты ғылымдармен қатар инженерлік социология, эргономика, инженерлік психология, инженерлік этика, эстетика, инженерлік физиология сияқты бір жағынан техникалық және екінші жағынан гуманитарлық ғылымдардың өзара пәнаралық қатынасынан шыққан жаңа зерттеулердің қарқынды дамуы өркениеттік мың жылдар бойы тарихында ешқашан болмаған техникалық қоғамдық ортада тіршілік етуші адамның әлеуметтік-биологиялық болмысын зерттеуге ұмтылыстың айқын көрінісі. Бұл ғылыми бағыттардың әдістемелік негізін анықтаушы, жалпы дүниетанымдық-теориялық базасын құрушы философия ғылымы болып табылады. Техника адам үшін өз мақсаттарын іске асыруға қажет құрал ғана емес, әлем елдері алдарына жетілдіруді қажет етіп қойып отырған мақсатқа айналып отыр. Әрине, бір қарағанда мәселенің адаммен тікелей байланысты екенін көреміз. Бірақ жеке адамнан жоғары қоғамдық мүдделер, саяси немесе мемлекеттік мүдде бар екені белгілі. Техниканың дамуын тежеу немесе оның адамға немесе қоғамға пайдалы жағын қолдануға ұмтылу саналы әрекет сияқты көрінеді. Себебі көптеген ойшылдар айтқандай техника адам санасы мен әрекетінің туындысы, адам қолындағы құрал ғана, бірақ ол белгілі бір дамудың деңгейінде адамнан тыс тұрған күш сияқты сипат алады, міне осы жерде жоғарыда біз қарастырған мәселелер туындайды. Ол сұрақтардың шешімін біз философия ғылымының аясында адам мәселесін кең ауқымды түрде мәдени-әлеуметтік, дүниетанымдық тұрғыдан қарағанда таба алуымыз мүмкін. Енді қазіргі адам мәселесін зерттеген кезде оны техникаға қатынасыз қарау мүмкін емес, себебі оның өмір сүріп отырған қоғамы мен жеке тіршілігі техникамен тығыз байланыста өту үстінде.

Адам мәселесін техникамен қатынасты тұрғыдан зерттеу арқылы қазіргі техникалық және жаһандық өркениет кезіндегі адамның өзіндік болмысын ашуға, оның әлеуметтік мәнін анықтауға мүмкіндік берері сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бекежан Ө. Адам және техногендік қоғам.//Адам әлемі-Мир человека. №4. 2002.
2. Попкова Н. Глобальные проблемы современности и технологическое развитие. //Вестн. МГУ Сер 72005 №1. с 96
3. Нұрышева Г. Философия: Оқу құралы. – Алматы: «Зият Пресс», 2006. – 204 б.

4. Фромм Э. Здоровое общество//Теория личности в западноевропейской и американской психологии. Самара, 1996.-268
5. Гримак Л. Грядущий век-век одиночества (к проблеме Интернета) // Мир психологии. №2, 2000.

Резюме

В статье рассматриваются различные аспекты влияния техники на человека в современном обществе. Проанализированы социальные причины кризиса человека в контексте развития техногенной цивилизации.

Summary

In the article examined different aspects of technique on a mankind. The feature of modern anthropological crisis is analysed in the context of technogenic civilization development.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

*Пиримжаров М.Х., PhD., Барбосынова Г.,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

УДК 37

**ГРАФИКАЛЫҚ КОНТЕНТ-АНАЛИЗЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ДИАГНОСТИКА МҮМКИНДІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ
МӘСЕЛЕСЫ МЕНӘДІСТЕРІ**

Графика саласында оқу - тәрбиялық процессті нәтежелі басқаруда және оның дамуында оптимал өзгерістерді көрсетіп беру заманауи диагностикалық жүйе талап етіледі.

Бұндай педагогикалық жүйесінің диагностикасы, алдыңғы зертеу-шілердің пікірі бойынша, бүгінгі таңда тоқтау стадиясында тұр.

Оның айырым тараптары, аспектілері, қазіргі заман методикалық талаптар дәрежесінде жасалып шығарылған, ал қалғандары болса жетерлі теориялық пікірлерсіз, педагогдардың практикалық талаптары негізінделіп жасалған.

Графика саласында диагностиканың мақсаттарын жасап шығу және тұрақтастыру актуал мәселе болып есептеледі.

Педагогикалық диагностиканың графикалық салалары ішінде, зерттеушілерде, педагогтың педагогикалық және психологиялық даярлығы, оның методикалық шеберлігі, заманауи техникалық жүйелер және методикалық нұсқаулармен қамтамасыз ету диагностикасын айырықша көрсетеді. Бұл салада педагогикалық әдебиеттер жетерлі дәрежеге тән алынған жоқ, оны педагогикалық кәсіптік шеберлігі; «педагогикалық аттестация» және «ұйымдастыру методикасы» диагностикасы сипатында талқылайды.

Графикада контент-анализ термині бізге қолайлы болып көрінеді, себебі, педагогикалық даярлығын және тапсырмаларын үйренуде, шешілетін диагностикалық мәселелердің, мағынасын толық көрсетіп бере алады.

Педагогикалық диагностика жүйесінде, соның ішінде, ұйымдастыру-методикалық диагностикасында, әр түрлі құжаттармен тағы мәтін материалдарымен жұмыс жасау шарт деп есептеледі.

Педагогикалық практикада, графикалық пәндердің құжаттарын үйренуде жетерлі дәрежедегі хабарларды алу үшін, жұмыс методологиялық негізделмеген критерияларын талдаусыз алынады.

Сонымен бірге, жарты ғасырдан бері, методикалық жақтан жақсы жасалып шығарылған контент-анализ методикасы қолданылады, ол жоқарыда көрсетілген характері жағынан бір-біріне жақын болған мәселелерді шешуде қолданылады.

Контент-анализдың мүмкіндіктерін үйренуде, педагогикалық диагностиканың мәселелерін шешу ғылыми методикалық сыпаттамаларын анықтау тағы бағалауды түсінеміз.

Графикадағы зерттеулеріміздің мақсаты контент-анализды педагогикалық-диагностика жүйесінде қолдану мүмкіндіктерін анықтау болып табылады. Зерттеулер объектісі болып, педагогтардың жұмысын, педагогикалық шеберлігін, ұйымдастыру және методикалық техникалық құралдар мен қамтамасыз етуін, педагогикалық шығармашылығын, сыпаттаушы әр түрлі инструктивті-методикалық құжаттар есептелінеді.

Зерттеудің негізгі гипотезалары төменде көрсетілген:

1.Контент-анализ педагогикалық диагностикаға енгізу социологиялық толықтыруларды талап етеді (педагогикалық диагностиканың принциптерін, әдістерін қолдану өзгешеліктері методикаға қойылатын талаптар).

2.Контент-анализди ұйымдастырушы методикалық диагностикаға енгізу жұмыс уақытын үнемдейді, нәтижесін жоғарлатады.

Зерттеу мәселесі:

1Зерттеулер методикасы сипатында контент - анализдің негізгі айырмашылықтарын анықтау, оны педагогикалық диагностиканың әр түрлі салаларын үйренуде қолданылады.

2.Контент-анализді қайта көріп шығуда, методикалық жұмыстарға қойылатын талаптар.

3.Контент-анализдің диагностикалық нұсқаларын орындап шығу және қолдану.

4.Контент-анализді ұйымдастырушы методикалық диагностикаға қолдану ұсыныстарын орындап шығу.

Зерттеу әдістері:

Теориялық талдау педагогикалық диагностиканың қортындысын шығару. Өткізілген зерттеулер ұсынылған гипотезаны бекітіп, төмендегі қортындыға алып келді:

1. Контент-анализ, диагностикалық методика сыпатында, педагогикалық диагностика жүйесінде кең қолданылады, ұйымдастырушы-методикалық диагностикада бағалы есептеледі.

2. Контент-анализді қолдану оның өзгешеліктерін талап етеді.

3. Контент-анализ нәтежелі пайдаланудың маңызды шарттарының беру, оны педагогикалық концепциялар және модельдер мен қолдану.

4. Контент-анализ диагностика дәрежесінің кезең бойынша өсуіне мүмкіндік береді және ол бағалау бірлігінің дифференциал нәтижесіне асады.

5. Педагогикалық баспа сөзді үйренуде, контент-анализді қолдану, региондардағы педагогикалық сиясатты дұрыстау, оларға мазмұнды ұсыныстар беру, олардың концепцияларын, бағдарларын презентациялау және жариялауда жоғары нәтиже көрсетеді. Оқу программаларын үйренуде, олардағы тенденциялардың, заманауи әдістердің салмағын презентациялауда, контент-анализ бағалы ұсыныстар береді.

6. Контент-анализ оқу методикалық құжаттарда жол қойылған қателіктерді жоюда норматив талаптарды бұзуын алдын алу, тенденцияларды жобаластыруда, әр түрлі типтегі сабақтарды өткізуде, оператив дүзетулер енгізуде, педагогтардың методикалық даярлығын дамытуда кең қолданады.

7.Контент-анализі диагностикалық методика сипатында жеңіл компьютерлестіріледі, қарапайым бағдарламалар көмегімен қайта өңдеп шығарылады және құжаттармен жұмыс жасау кезінде үнемді пайдалану нәтижесін береді.

Графикалық пәндерді оқытуда ғылыми зерттеушілердің педагогикалық диагностикасы контент-анализінің мүмкіндіктерін үйрену болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Пиримжаров М.Х., Одилов П., «Чизма геометрия фанини ўқитишда мустақил таълимнинг дидактик асослари» // Қарақалпақстан муғаллими.-Нукус, 2000.-№1-2.-Б. 105-107.

2. Пиримжаров М.Х. «Олий мактабда талабаларнинг мустақил ишлари самарадорлигини ошириш» // Халқ таълими.-Тошкент, 2007. -№4.-Б. 30-33.

3. Зойиров К.А., Пиримжаров М.Х. «Графикавий таълим жараёнини жадаллаштириш муаммолари» // «Педагог кадрлар малакасини ошириш ва қайта

тайёрлаш жараёнида педагогик ва ахборот - коммуникацион технологияларни қўллаш муаммолари» Республика илмий - амалий конференция материаллари. 2007 йил 22-23 ноябрь.-Тошкент, 2007.-Б. 75-76.

Резюме

Показаны отрасли графики исследования, а также цели диагностики.

Summary

In the graphics industry to explore pedagogically diagnostic purposes.

Иргалиев А.С. - п.ғ.к., доцент,

Ордакулова Л.С. - педагогика және психология мамандығының

2 курс магистранты,

Батыс Қазақстан гуманитарлық академиясы

УДК 37

ЖЕТІМ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ ПРОЦЕСІН ЗЕРТТЕУДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАР

Жетімдер мәселесі және оларға білім беру тәрбиелеу үдерісі, сонымен қатар, психологиялық-педагогикалық тұрғыдан қамтамасыз ету, тек арнайы педагогикада ғана емес жалпы педагогика, психология, әлеуметтік педагогика және тағы басқа ғылымдардың ғылыми білім саласында көкейтесті болып отыр. Бұл жағдайда аталмыш балалар тобы психологтар мен педагогтар, дәрігерлердің зерттеу нысанына айналуға.

Қазақстан Республикасында соңғы жылдары жетім балалар мен ата-анасынан ажыратылған, яғни олардың қамқорлығынсыз қалған балалардың жағдайы көпшілікті толғандыруда. Әртүрлі жағдайларға байланысты ата-ананың қамқорлығы мен сүйіспеншілігінен тыс қалғандардың мәселелері өзекті болып отыр. Бұл мәселе Қазақстан Республикасының «Қазақстан-2030» даму стратегиясына сай жетім балалар үйіндегі тәрбиелініп жатқан әрбір ұрпақтың жеке адам ретінде қалыптасуының шешуші факторы ұлттық тәрбие деп көрсеткен. Жетім балалар тәрбиесіне қазіргі кезде ұлттық тәрбие тұрғысынан да көңіл бөліп, оларды тұлғалық қалыптастыру мәселесі бүгінгі күн талабы.

Балалар үйінде тәрбиеленуші баланың жеке тұлғасының әлеуметтік қалыптасуының өзіндік ерекшеліктері бар. Оның іс-әрекеті толығымен тәртіпке салынып қадағаланылады, бұл бала дамуында артта қалушылықты, масылдықты, жеке басы еркін ұйымдастырудың төменгі деңгейін туындатады.

Сонымен қатар, әлеуметтендіруге байланысты ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде әлеуметтендіру деңгейлері мен факторлары және «әлеуметтендіру», «бейімдеу» ұғымдары бөліп қарастырылады. Жетім балаларды әлеуметтендіру мәселесін шетелдік, отандық ғалымдардың зерттеулеріне, тәжірибелерге сүйене отырып, теориялық, практикалық тұрғыда сипаттау қазіргі педагогика іліміндегі мұндай өзекті мәселені шешуге себеп болады.

Айталық, жетім балалар үйінде тәрбиеленушілердің ерекшеліктерін және олардың педагогикалық-психологиялық даму өзгешеліктерін Дж.Боулби, А.М.Прихожан, Н.Н.Толстых отбасында және отбасынан тыс тәрбиеленетін жасөспірімдердің психикалық дамуындағы ерекшеліктерін қарастырған. М.В.Осорина жетім баланың жеке дамуын және даму барысындағы өзгерістер байланысын анықтаса, В.С.Мухин балалар үйіндегі жетім балалардың мінез-құлқындағы ауытқушылықтың негізгі себептерін зерттеген.

Отандық ғалымдар арасында, мінез-құлықтың ауытқуын Г.А.Уманов, В.В.Трифонов, Л.К.Керимов және т.б. педагогикалық тұрғыдан қарастырған. Мысалы,

Л.К.Керімов өз еңбегінде қиын оқушыны жеке-дара қайта тәрбиелеу тұжырымдамасын және ондағы педагогтың іс-әрекеттің белгілі жүйесін жасап көрсеткен. Ш.Е.Жаманбалаеваның еңбектерінде девиантты мінез-құлықтың әлеуметтік аспектілері қарастырылған. Бұл зерттеулер әрине, біздің мәселеге де қатысты, өйткені жетім балаларды, девиантты, қиын балалар қатарына да жатқызады. Қазақстандағы балалар үйі мен интернаттарда тәрбиеленуші жетім балалардың дамуы мен тарихын Л.Г.Ақжаркенова зерттей келе ондағы оқыту мен тәрбиелеудің теориясы мен әдістемесін дамытуға өзіндік үлес қосты. Ал, ол жердегі дене тәрбиесі арқылы ұлттық ойындарды ендіру әдістемесін Қ.Т.Жаңабаев зерттеген. Балалар үйіндегі еңбек тәрбиесін Н.Н.Семеренко қарастырған.

Белгілі психологтар Б.Г.Ананьев, А.Т.Асмолов, А.А.Бодалев, В.В.Давыдов, А.Н.Леонтьев, отандық ғалымдар З.У.Кенесарина, М.М.Мұқанов, Ж.Н.Намазбаева т.б. зерттеулерінде жалпы жасөспірімдердің әлеуметтік және жеке даралық білімдері мен өмір тәжірибелерінде адамзат қоғамының жетістіктерін, рухани байлықтарын игеріп, мінез-құлқын, дүниетанымын қалыптастырып, күнделікті жүріс-тұрыстарын басқарып отыруға өз биліктері мен бостандығының алатын орнын айқындаған.

Ғылыми зерттеу жұмыстарын талдау нәтижесінде жалпы білім беретін мектептердегі оқушылар мен жетім балалар үйіндегі жетім балалардың әлеуметтік дамуының ерекшелігі олардың біреулері отбасында, ал екіншілері отбасынан тыс мекемелерде тәрбиеленуінде ғана емес, сондай-ақ олардың қоғамдағы белгілі бір орынды иеленулеріне де байланысты екені байқалды. Ал, бұл жайлы жинақталып, бір жүйеге келтірілген мәліметтер өте аз. Осыған байланысты отбасынан тыс мекемелерде тәрбиеленіп жатқан жасөспірім тұлғасының педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік-педагогикалық даму мәселелеріне тоқталып, жан-жақты зерттеу қажеттілігі байқалды.

Жоғарыдағы ғылыми әдебиеттерді талдай келе, біз әлеуметтендіру бейімдеу арқылы іске асырылатынына және адамдардың әлеуметтік тәжірибесі, қоғамдағы әдебі, нормаларымен байланыстылығына көз жеткіздік.

Әлеуметтендірудің нәтижесі, қоғам талабын қанағаттандыратын әлеуметтену үдерісі болып табылады. Бірақ та, бұл үдеріс жетім балаларды әлеуметтендіруде өзіндік қиындық туғызады. Көптеген теориялық деректерді талдау барысында біздің тарапымыздан қазіргі жағдайда жетім балаларға көмек көрсету жүйесінде жетім балалар тәрбиеленетін мекемелер қызметінің бірнеше жұмыс бағыттары айқындалды. Атап айтар болсақ, әлеуметтік, медициналық, психологиялық, ұйымдастырушылық-тәрбиелеушілік.

Мұндағы тәрбиеленушілердің қоғамдық ортаға бейімделуі баланың әлеуметтік статусына сай емес, медициналық тұрғыдан бұл типтегі балалар тұқым қуалаушылық тұрғысынан дертке шалдыққан немесе нерв жүйкелері тозу арқылы ашушаң, ызақор болып келеді. Мұның барлығы айналып келгенде олардың әлеуметтенуіне кедергі келтіріп, әлеуметтендірудің тиімділігін төмендетеді яғни, балалар шынайы өмірге даярланбайды. Оларды қоғамдық өмірге даярлауда өздерімен қатар бірге алып жүретін адамдардың қажеттігі туындайды. Біздің ойымызша олар ең алдымен әлеуметтік педагогтар, содан кейін психологтар, жалпы педагогтар.

Оларды әлеуметтендіруге қиыншылық тудыратын себептерге тоқталар болсақ, олар әлеуметтік бейімделу деңгейлерінің, әлеуметтік белсенділік-терінің, әлеуметтік құзыреттіктерінің, әлеуметтік құндылықтарының қалыптасуы төмендегідей болып отыр. Оларды әлеуметтендіру әлеуметтік педагогтар-тәрбиеші-педагог-қоғам жүйесі арқылы іске асырылуы тиіс деген тұжырым жасауға болады. Демек, жетім балаларға әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан көмек көрсету, өмір сүруге үйрету, өзімен қатар алып жүру әлеуметтік педагог, психологтардың, тәрбиешілердің, кәсіби іс-әрекеттерінің жүйесі болып табылады. Бұл жетім балаларды өзімен қатар алып жүру

баланың бойындағы жеке қасиеттерге сүйену арқылы іске асырылады. Жетім балалардың тұлғалық әлеуметтенуіне бағытталған педагогикалық алғы шарттар жасалуы және теориялық тұрғыдан жүйеге келтірілуі, әдістемелік тұрғыдан нақты қарастыру, кезек күттірмейтін мәселе деп айтуға болады.

«Әлеуметтендіру» ұғымы алғашқы рет өткен ғасырдың орта шенінде американдық психология мектебі өкілдерінің еңбектерінде қолданыла бастады. Сондықтан да болар бұл ұғымды ғылымға ендірушілердің алдыңғы санатында американдық психолог ғалымдар А.Бондураның, Д.Доллэрдтің, Дж.Кольман-ның, А.Парктің, В.Уолтерстің және басқалардың аттары атала бастады. Жетім балаларды әлеуметтендіруді біз арнайы схема арқылы талдап көрсетуімізге болады.

«Әлеуметтену» - (латын сөзінен шыққан «socialis» - қоғамдық) тұлғаның қалыптасу үрдісі, индивидтің тілді меңгеруі, әлеуметтік құндылықтар, тәжірибе және т.б. Э.Дюркгейм әлеуметтену процесін қарастырып, оның белсенді бастамасы қоғамға тән, сол себепті ол әлеуметтену субъектісі болады деген. Сондықтан қоғам адамды «өз үлгісіне салып» қалыптастыруға талпынады.

Т.Парсонстың ойынша, әлеуметтену бала дүниеге келген қоғам мәдениетіне қатысты болса, ролдерді қанағаттандырушы қызмет үшін бағыт-бағдар реквизитін игеру қажет. Әлеуметтенуде, дейді Э.В.Ильенков тәрбиемен қатар алдын-ала әдейі дайындықсыз, өздігінен туындаған ықпал арқылы адамның қоғамның толыққанды, толық құқылы мүшесі болуы байқалады.

Сонымен, әлеуметтену: индивидтің әлеуметтік топқа, қоғам өміріне араласуы; адамның әлеуметтік тәжірибені меңгеруі; әлеуметтік доктринаға сай адамдардың әлеуметтік рөлдерді атқаруы және т.б. Осы анықтамаларға сүйене отырып, біз өзіміздің жетім балаларды әлеуметтендіру анықтамамызды ұсындық. Жетім балаларды әлеуметтендіру дегеніміз олардың әлеуметтік қасиеттерді, тәжірибені меңгеру барысында өздері әлеуметтік тәжірибеге ене отырып, өзіндік жеке өмірде әрекет етуге бағытталған көпқырлы күрделі үдеріс.

Әлеуметтендіру ұғымы көбінесе әлеуметтенудің негізгі механизмдері арқылы да түсіндіріледі.

Атап айтқанда, психологиялық және әлеуметтік-психологиялық механизмдер (импринтинг, еліктеу, экзистенциалды қысым көрсету, идентификация, рефлексия), әлеуметтенудің әлеуметтік-педагогикалық механизмдері (әлеуметтенудің дәстүрлі механизмі, әлеуметтенудің институционалды механизмі, әлеуметтенудің стильді механизмі, әлеуметтенудің тұлға аралық механизмі).

Әлеуметтену процесін төртке бөліп қарастыруға болады: адамның стихиялық әлеуметтенуі; тікелей әлеуметтену; әлеуметтенудің әлеуметтік бақылауы адамдардың өзін-өзі өзгертуі.

Осы механизмдер мен процестер әлеуметтік-педагогикалық жұмыстар жүйесі бола отырып, тікелей әлеуметтік педагогтың қызметімен айқындалады.

Әлеуметтік-педагогикалық қызмет - баланың, жасөспірімнің отбасында, мектепте, қоғамда т.б. орталармен қалыпты қарым-қатынасқа түсуі үшін, өзін-өзі ұйымдастыра білуі. Ал әлеуметтік педагог болса, төмендегідей негізгі бағыттарда жұмыс жасауы қажет: диагностикалық қызметі; өз құзырлығы шеңбері бойынша көмекті қажет ететін балаларды әлеуметтік қорғау; кәмелетке толмағандардың, кәмелет жасындағы, тәрбиешілердің құқықтық тәрбиесін ұйымдастыру; «Ерекше назардағы» балалар мен «Ерекше назардағы» тәрбие субъектілерімен жұмыс; тәрбиешілер, медициналық қызметкерлері, басқа да қызметкерлермен, балалар комитетімен, құқық бұзушылықтың алдын алу кеңесімен, балалардың өзін-өзі басқару органымен, құқықтық оперативті топпен, кәмелетке толмағандардың құқығын қорғау жөніндегі комиссиямен, қоғамдық ұйымдармен өзара қарым-қатынасты үйлестіру.

Статистикалық мәліметтерге сүйенетін болсақ, соңғы жылдары ата-ана қамқорлығынсыз қалған балалар саны қарқынды өсуде, әсіресе әлеуметтік жетімдер саны көбейіп келеді. Жетімдер үйіндегі балалардың 80% әлеуметтік жетімдерді құрайды. Бұл мекемелерде балаларға бірдей талап қойылып, нәтижелері де бірдей болуы көзделуімен, әрқилы көрсеткіштерге ие. Сонымен қатар, көбіне белгілі бір жасқа дейін сол мекемелер көлемінде ғана қарым-қатынасқа түсетіндіктерінен қоғаммен бетпе-бет тікелей келгенде көпшілігі тығырыққа тіреледі. Олардың әлеуметтенулері де осы тұрғысынан ерекшеленеді.

ҚР интернаттық білім беруді ұйымдастыру тәртібі туралы ережесінде интернаттық ұйымдар, ата-ана қамқорлығынсыз қалған, жетім, панасыз балалар мәселесі көтерілген. Атап айтқанда онда «Интернаттық ұйымдар - белгілі бір категориядағы азаматтарға тұратын орын беріп, білім алу құқығына мемлекеттік кепілдікті қамтамасыз ететін орта, білім беру жүйесінің мекемелері» - деп анықтама беріледі. Бұл интернаттардың қазіргі кезде бес түрі бар: жалпы типті мектеп-интернат, яғни ол ата-аналардың қамқорлығынсыз қалған және жетім балалардың, көп балалы және тұрмысы төмен отбасылары, жалғыз басты аналар (әкелер) мен денсаулық жағдайы, еңбегі, өмір жағдайына байланысты қоғамдық тәрбиені қажет ететін ата-аналарының (олардың орнын ауыстырушылар) балаларына тұратын орын беріп, білім алу құқығына мемлекеттік кепілдікті қамтамасыз ететін орта, білім беру жүйесінің мекемесі; санаториялық типтегі мектеп-интернаттар, мұнда денсаулықтарына байланысты атап айтқанда, туберкулез-өкпе ауруына душар болған балалардың емделуі, оқуы, тәрбиесі қамтамасыз етіледі; девиантты мінез-құлықты балаларға арналған мектеп-интернаттар, сот пен кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау жөнінде комиссияның шешімімен балалар мен жасөспірімдерді әлеуметтік оңалту; жалпы білім беретін мектеп жанындағы интернат; жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдар - білім мен тәрбие алуда отбасы жағдайына жуықтайтын қолайлы жағдай жасап, мамандық таңдауға көмек көрсететін және оларды өз бетінше өмір сүруге дайындауды қамтамасыз ететін білім беру мекемелері.

Резюме

Рассматриваются педагогические подходы к проблеме воспитания детей-сирот, понятие о процессе социализации детей-сирот, педагогические условия процесса социализации детей-сирот.

Summary

Pedagogical approaches are considered to problem of the education children's-orphan, notion about process of the socializations детей-orphan, pedagogical conditions of the process to socializations children's-orphan.

1. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

2. Әтемова Қ.Т. Әлеуметтік педагогика. Оқулық. - А., 2012. - 272 б.
3. Әлеуметтік педагогқа қажетті материалдар жинағы. Әлеуметтік педагогтарға арналған көмекші құрал. Ә.М.Мұханбетжанова және ұжым. - Орал, 2007. - 318б.
4. Зубайраева З.А. Жетім балалардың тұлғалық әлеуметтенуінің педагогикалық шарттары / п.ғ.к. ғыл. дисс. авторефераты. - Түркістан, 2008.
5. Иргалиев А.С. Әлеуметтік педагогика. Оқу құралы. - Орал, 2013.
6. Кабекенов Ғ.У., Есенбаева Б.Ә. Әлеуметтік педагогика тарихы. - А., 2011.
7. Мардахеев Л.В. Социальная педагогика: Учебник. - М.: Гардарики, 2005. - 269 с.

Самылтыров М.А.,
член Союза Дизайнеров Казахстана,
Актюбинский университет имени С.Баишева,
Казахстан, г.Актобе

УДК 159.9

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА)

В Концепции развития образования Республики Казахстан одобренный правительством ставится основной задачей формирование оптимального объема знаний и навыков, актуализация процесса формирования ценностных ориентации мировоззренческих потребностей личности, его развитие, самоопределение, самознание, саморегуляция и самоутверждение.

Развитие личности определяется, овладение им культурой, происходящим в процессе обучения в действительности и деятельностным многообразием связей с окружающим миром.

Творчество осуществляется в различных сферах сознания и деятельности человека. Его результатом является создание «второй природы» – мира чисто человеческого, т.е. создание культуры

По утверждению ученого С.С. Смит (США) «наука по традиции тщательно изучала один изолированный уровень структурной организации, искусство же по своему существу иерархично, ибо предполагает одновременное и последовательное восприятие различных уровней (образа, цвета, симметрии, резонанса, масштабности, ориентации, содержания, культурологического подтекста).

В начале прошлого века психологи и философы сгруппировавшиеся вокруг периодического сборника «Вопросы теории и психологии творчества» выдвинули плодотворную гипотезу о единой природе продуктивного мышления во всех областях искусства. Данная гипотеза легла в основу многих последующих психологических исследований. Была поставлена задача, сконструировать общую теорию творческого мышления, положив в основу ее тезис о взаимодействии индуктивного и дискурсивного факторов во всех видах эвристической деятельности. Наиболее четко эта задача была сформулирована в работе «Эврология или всеобщая история творчества» русского инженера и психолога П.Энгельмайера.

Согласно Энгельмайеру творческая личность является совокупностью трех следующих факторов: интуитивного, дискурсивного и активного.

Активный фактор – это эмоционально-практические действия человека, дискурсивный – логические познания, под интуитивным фактором имеется в виду главным образом чувственная интуиция, близкая к инстинкту.

Энгельмайер не противопоставляет друг другу дискурсивное и интуитивное познание: он весьма определенно говорит об огромной значительности первого; оно обладает, тем преимуществом, что «пускается в ход и останавливается по желанию личности», его «работа протекает в полном свете сознания», так что «может быть во всякое повторно проверена, доказана или опровергнута». Представляют интерес и размышления ученого о месте интуиции в продуктивном труде, так или иначе она характеризует творческую личность в искусстве, науке, в технике – везде.

Занятие изобразительным искусством – важное средство для развития личности. Оно способствует расширению круга интереса, эстетических потребностей, развитию их мышления, творческого воображения, памяти, эмоционального и эстетического отношения к действительности. Педагогическое воздействие способствует развитию

личностного мнения о предмете, суждение через осмысление и понимание эстетической сущности объекта, переживание и эмоциональную оценку его. При этом особое внимание педагога должно концентрироваться на творческий процесс работы над художественным изображением.

Правильность положения о конкретности художественного мышления не вызывает сомнения. Но оно нуждается в уточнении, эстетическая деятельность объединяет в себе абстрактное и конкретное мышление, представляет собой их специфическое взаимодействие.

Мысль может рассекать мир на различные уровни и находить пути их исследования. Однако целостное восприятие, связанное с творческим мышлением, значительно расширяет возможности человека.

Из природы художника следует его творческие силы и задания, из заданий – его творческие достижения и творения, из творений – закономерный характер всей его творческой деятельности, – вот логика, которая в самых различных вариациях повторялась во множестве работ и по существу исключала вопрос о восприятии и изучении этой стадии творческой деятельности сознания художника. Любая мыслительная деятельность совершается посредством мыслительных операций: анализ и синтез. Мышление – это анализирующая и синтезирующая деятельность мозга. Анализ есть мысленное разделение целого на части, т.е. разъединение предмета, явления на отдельные стороны, признаки, свойства, составляющие в совокупности этот предмет или явление. Синтез – наоборот, представляет собой мысленное соединение отдельных частей, признаков, свойств в целое.

Синтез и анализ широко участвуют в познании действительности, причем не только в мыслительной деятельности, без них невозможны и другие познавательные процессы – ощущение и восприятие. Восприятие детей занимает скромную роль одного из трех элементов единого творческого акта.

Зрительно воспринимая в процессе рисования форму, пропорции, перспективные сокращения, цвет предметов учащиеся анализируют, сравнивают, обобщают вступительные свойства предметов. Изобразительная деятельность, таким образом, стимулирует развитие мышления.

Четко характеризуясь своей конкретной направленностью и будучи противоположными друг другу логическими операциями, анализ и синтез вместе с тем неразрывны. Любой познавательный процесс отличается тесной связью и взаимообусловленностью анализа и синтеза.

Оптимальное соотношение анализа и синтеза в изобразительной деятельности выражается в общепринятом порядке выполнения любой художественности работы: на первой стадии преобладает синтез, на следующей – анализ и синтез. Этот принцип распространяется на выполнение как длительных (тематические рисунки, портреты и т.д.), так и быстрых (односеансные наброски, зарисовки, этюды).

Как пишет профессор Н.Н.Ростовцев: «Анализ и изображение натуры следует начинать с основной, общей характеристики с последовательным переходом к деталям и возвращением снова к общей форме, иначе говоря – от первоначального общего через детальное осознание натуры к обогащенному образному выражению. Последовательное выполнение рисунка – от общего к частному и от частного снова к обогащенному общему – строго обязательно».

Внимание в значительной мере определяет успех познания учащимся окружающей действительности, поскольку обеспечивает полноту и глубину зрительного восприятия, активности творческого мышления, концентрацию волевых усилий школьника на изучение того или иного объекта действительности.

Список использованной литературы:

1. Энгельмайер П. Эврология или всеобщая история творчества М: Молодая гвардия 1947, 237 с
2. Ермаш Г.П. Искусство как творчество. 1-том. М:Наука, 1956 г. 197 с.
3. Леонтьев А.И О социальной природе психики человека // «Вопросы философии». М: 1961, №1 с 39-43.
4. Ростовцев Н.Н. Академический рисунок М: Просвещение 1989, 263 с.
5. Вьюжек Т. Память, внимание, интеллект М: Эксмо пресс, 2002, 295 с.

Резюме

Тұлғаның дамуы, бір жағынан, оның білім алу үрдісінде мәдениетті меңгеру болса, екінші жағынан, іс-әрекет жасаудағы қоршаған ортамен алуан түрлі байланысын танытады. Өнердің тұлғаға әсер ету күші, көбіне тұлғаның оны қаншалықты терең сезініп, түсіне алатындығына байланысты. Мұндай қабілетті қалыптастыру – өнердің оқу-тәрбиелік мүмкіндіктерін толықтай пайдаланудың міндетті шарты.

Summary

On the one hand the intelligent of the person is formed by mastering of the culture which take place in the case of training in fact. So the art is the means of knowledge reality and helps to develop the visual perception

Абаева Г.Б., аспирант,

*Актюбинский университет имени С.Баишева,
Казахстан, г.Актобе*

УДК 373

**МЕСТО ВНЕУЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ
ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ПОДРОСТКОВ.**

Внеучебная деятельность в основной школе занимает особое место в связи со сменой ведущей деятельности у подростков. Основным процессом, который реализуется на этом этапе, является процесс предоставления максимально возможных пространств реализации учащихся в различных видах деятельности (интеллектуальной, художественной, спортивной, организационной, артистической, литературной и т.д.) [1].

На этом этапе младшие подростки уже реализуют свои творческие и организационные проекты, при поддержке преподавателей пробуют свои силы в качестве актива и организаторов разновозрастных групп. [2].

Для младших подростков становится актуальным овладение общественно-значимой практикой, которая может формироваться как совместное пространство проектирования учащихся разных классов, а также преподавателей. Таким образом, создаются пространства, где учащиеся начинают использовать свои представления и средства в приемлемых для педагогов формах, где педагоги могут контролировать эти средства не на мыслительных (и в этом смысле, учебных) ситуациях, как это происходит в случае решения задач, а в ситуациях, «в которые втянуты другие учащиеся, которые составляют основу человеческого общения, основу человеческой практики и человеческой деятельности» [5].

Ряд исследователей (И. Я. Лернер и др.) называют внеучебную деятельность «внеклассная деятельность» и рассматривают ее как неотъемлемую составную часть единого целостного педагогического процесса, который представляет собой

относительно закрытую воспитательную систему, основанную на единой целенаправленной, длительно действующей программе организации и развития школьного коллектива. В отличие от урочной деятельности внеклассная деятельность в силу своих сущностных особенностей не является обязательной, является формой целенаправленной организации свободного времени учащихся [4].

Ю. К. Бабанский рассматривает внеклассную работу как специально организуемые внеучебные занятия, которые способствуют углублению знаний, развитию умений и навыков, удовлетворению и развитию интересов, способностей и обеспечению разумного отдыха учащихся [3].

Данное определение имеет более глубокий смысл. Автор указывает на то, что внеклассная работа направлена на углубление знаний, умений и навыков, а также заполнение досуга учащихся путем удовлетворения интересов и способностей учащихся [9].

Для обозначения внеклассной работы употребляется ряд понятий: «внеурочная, внеучебная, внеаудиторная, внешкольная воспитательная работа». Но все они подразумевают в основном одно и то же, то есть организацию деятельности детей в свободное время. Наиболее близкими по значению можно считать такие понятия как «внеклассная», «внеучебная», «внеаудиторная» работа. Термины «внеурочная», «внеаудиторная» и «внеучебная воспитательная работа» можно рассматривать как наиболее широкие и к тому же синонимичные, охватывающие все виды и формы воспитательной работы с учащимися, проводимыми за пределами урока или учебного времени [5].

Таким образом, внеучебная деятельность - это процесс добровольной, осознанно целенаправленной, самостоятельной и творческой жизнедеятельности школьников и взрослых, психолого-педагогическое руководство которой обеспечивается педагогическим коллективом.

Внеучебная деятельность понимается сегодня преимущественно как деятельность, организуемая с классом, группой обучающихся во внеурочное время для удовлетворения потребностей младших подростков в содержательном досуге (праздники, вечера, дискотеки, походы), их участия в самоуправлении и общественно полезной деятельности, детских общественных объединениях и организациях. Эта работа позволяет педагогам выявить у своих подопечных потенциальные возможности и интересы, оказать педагогическую поддержку ребенку в их реализации [10].

Внеучебная деятельность ориентирована на создание условий для неформального общения ребят одного класса или учебной параллели, имеет выраженную воспитательную и социально-педагогическую направленность (дискуссионные клубы, вечера встреч с интересными людьми, экскурсии, посещение театров и музеев с последующим обсуждением, социально значимые дела, трудовые акции). Эта работа - хорошая возможность для организации межличностных отношений в классе, между обучающимися и классным руководителем с целью создания ученического коллектива и органов ученического самоуправления. В процессе многоплановой внеклассной работы можно обеспечить развитие общекультурных интересов школьников, способствовать решению задач эстетического воспитания [6].

Внеучебная деятельность более эффективное средство в социальном воспитании, так как различная предметность ее видов открывает широкие пути освоения личностью всех сфер жизнедеятельности, позволяет реализовать устойчивые познавательные интересы, самостоятельность, практически проявить творческое отношение при подготовке и проведении различных дел [14]. В практике часто, к сожалению, внеучебная деятельность рассматривается лишь как пространство для отдыха и развлечений, а не для приобретения опыта жизнедеятельности. Доказано, что

социальное воспитание личности школьника во внеучебной деятельности очень эффективно, если соблюсти некоторые требования, включающие в себя цель, задачи, содержание, формы, методы и условия воспитательной деятельности и критерии ее эффективности.

Внеучебная деятельность младших подростков - понятие, объединяющее все виды деятельности (кроме учебной), в которых возможно и целесообразно решение задач их воспитания и социализации (Д. В. Григорьев, П. В. Степанов, Центр теории воспитания ИТИП РАО) [7].

Основным преимуществом внеучебной деятельности является предоставление младшим подросткам возможности широкого спектра занятий, направленных на их развитие. Часы, отводимые на внеучебную деятельность, используются по желанию учащихся и в формах, отличных от урочной системы обучения. В проекте Базисного учебного плана общеобразовательных учреждений выделены основные направления внеучебной деятельности: спортивно-оздоровительное, художественно-эстетическое, научно-познавательное, военно-патриотическое, общественно полезная деятельность, проектная деятельность.

Направления внеучебной деятельности являются содержательным ориентиром и представляют собой содержательные приоритеты при организации внеучебной деятельности; основанием для построения соответствующих образовательных программ [6].

В рамках перехода образовательных учреждений, реализующих программы общего образования, на государственный образовательный стандарт общего образования второго поколения (ФГОС), каждому педагогическому коллективу необходимо определиться с организацией неотъемлемой части образовательного процесса - внеурочной деятельностью учащихся. Организовать - значит упорядочить, установить определённый порядок. Важно установить, какие аспекты, компоненты внеурочной деятельности требуется упорядочить, чтобы деятельность была организована.

Деятельностная организация на основе вариативной составляющей базисного учебного (образовательного) плана, организуемая участниками образовательного процесса, отличается от урочной системы обучения: экскурсии, кружки, секции, круглые столы, конференции, диспуты, КВНы, школьные научные сообщества, олимпиады, соревнования, поисковые и научные исследования и т.д.; занятия по направлениям внеучебной деятельности учащихся, позволяющие в полной мере реализовать Требования Федеральных государственных образовательных стандартов общего образования [8].

В классе могут проводиться как урочные, так и внеурочные занятия. Многие урочные занятия проводятся вне класса (урок природоведения в парке, физкультура на спортивном стадионе). Экскурсии, турпоходы проводятся вне класса и во внеурочное время. В связи с вышесказанным допустимо отождествлять понятия классной и урочной деятельности, а так же внеклассной и внеурочной деятельности. Невозможно провести взаимосвязь между урочной и внеучебной деятельностью, т.к. на уроках непосредственно решаются поставленные учебные задачи. Многие внеурочные занятия, такие как кружки и факультативы, призваны решать учебные задачи.

Внеучебная деятельность строится на основах добровольного участия, с учетом интересов младших подростков, при всемерном развитии их активности, самостоятельности. Она не регламентируется едиными и обязательными программами, и организуется на договорной основе. В ее основе лежат общие принципы воспитания. В качестве таких принципов, как известно, выступают гуманистическая направленность воспитания; связь воспитания с жизнью, трудом; опора на положительное в

воспитаннике в процессе воспитания; гуманизация воспитания, личностный подход, системный, культурологический, деятельностный.

Список использованной литературы:

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. - М., 1980.
2. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети!: Пособие для учителя. - М.: Просвещение, 1988.
3. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике. - М., 2001.
4. Амонашвили Ш.А. Школа Жизни. - М., 2000.
5. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. - СПб., 2001.
6. Анохина Т.В. Педагогическая поддержка как реальность современного образования // Классный руководитель. 2000. № 3.
7. Анцыферова Л.И. Принцип связи сознания и деятельности и методология психологии // Методологические и теоретические проблемы психологии: Сб. ст. / Отв. ред. Шорохова Е.В. - М., 1969.
8. Антология исследований культуры. Т. 1. Интерпретации культуры.- СПб.: Университетская книга, 1997. - 728 с.
9. Асмолов А.Г. Стратегия социокультурной модернизации образования: на пути преодоления кризиса идентичности и построения гражданского общества // Учительская газета. 2008. 8 апреля. № 15.
10. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества: сб. избр. трудов / М.М. Бахтин. - М.: Искусство, 1979. - 423 с.
11. Бабанский Ю.К. Педагогика. - М.: Просвещение, 1988. - 388 с.
12. Байярд Р., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток. - М., 1991.
13. Бедерханова В.П. Педагогическая поддержка индивидуализации ребенка / Классный руководитель. 2003. № 3.
14. Газман О.С. Неклассическое воспитание: От авторитарной педагогики к педагогике совести. - М., 2002.
15. Газман О.С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века // Классный руководитель. 2000. № 3.

Түйін

Автор мақалада сабақтан тыс уақыттағы эстетикалық тәрбиені қалыптастыру барысында оқушылардың сабақтан тыс уақыттағы ролі мен наузын ашады.

Summary

In that article the author shows us the role and the meaning of extra-curricula activity formation of pupil`s aesthetic education.

**ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

*Бұхарбаев Ш.М., э.ғ.к., доцент,
Қонақбаева А.У., магистр аға оқытушы,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

УДК 35.087.43**ЕЛДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК - ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНА ЗЕЙНЕТАҚЫ
АКТИВТЕРІНІҢ ТИГІЗЕТІН ЫҚПАЛЫН ТАЛДАУ**

Қазақстанның зейнетақы жүйесі елдің әлеуметтік-экономикалық сферасында серпінді дамып келе жатыр. Қазіргі қолданыстағы зейнетақы жүйесі қалыптасу және даму барысында болған қиыншылықтарға қарамастан республикада жинақтаушы зейнетақы қорларын, кастодиан - банктерін, бағалы қағаздар бойынша брокерлік компанияларды, екінші деңгейлі депозиттік банктерді, қор биржасын, орталық депозитарийді, мемлекеттік реттеуші органдарды қамтитын қатысушылардың айтарлықтай үйлесімді институционалдық құрылымын құрды.

Бүгінгі таңда халықтың әл - ауқатын арттыру сипаты мемлекеттік тұрғыдан реттелетін экономикалық жүйенің зейнетақы қорларына негізделіп отыр. Зейнетақы қорлары ҚР - ның заңында белгіленген тәртіппен зейнетақы жарнасын тарту мен зейнетақы төлеу бойынша қызметтерді атқарып, зейнетақы активтерін инвестициялық басқаруды жүзеге асырумен қатар, халықтың әл-ауқатын, әлеуметтік деңгейін жоғарылатуға өз ықпалын тигізеді.

Әдетте, жинақтаушы зейнетақы жүйесі оның барлық қатысушыларының жеке есебін есте тұтады. Берілген жағдайда зейнетақы жарналары мен төлемдерінің баламалығы ескеріледі. Өйткені жинақтаушы зейнетақы қорларынан тек жинақтаушы зейнетақы қорының табысты немесе табыссыз қызметіне ғана байланысты емес, сонымен бірге қызметкердің қосқан еңбек үлесі мен еңбекақы мөлшеріне де байланысты болғандықтан, онда зейнетақы жүйесінің қағидаларында қатысушылардың қаражат қорлау үдерісінде материалдық ынталандырудың негізі қалануы керек.

Зейнетақы қорларына қатысушылардың жеке есебі, сондай-ақ қызметкерлердің зейнетақы жарналарын жүргізудегі мүдделігін күшейте түсуге мүмкіндік береді. Дербестендірілген есептің міндеті – зейнетақының дәл тағайындалуын сақтау және зейнетақы жарналарын толық және уақтылы енгізілуіне бақылауды күшейту. Өз кезегінде, жеке есеп, өзін-өзі реттеу қағидасы мыналарды жүзеге асырады: қызметкер жалақысының мөлшері жөніндегі деректер жоғарылатыла алынбайды, өйткені жұмыс беруші бұл сомадан зейнетақы жарналарын төлеуі тиіс, ал олардың төмендетілуіне қызметкердің өзі қарсы болады. Сөйтіп, өзінің зейнетақысын қаржыландыруда қызметкердің жеке жауапкершілігі білінеді.

Жинақтаушы зейнетақы жүйесі халықтың басқа да жинақ ақшасын тартуы тиіс. Әйтсе де салымдардың орташа мөлшерлері әлі шамалы, олардың серпіні жинақ ақшаның бұл нысанына халықтың қызығушылығы өсе түскенін көрсетеді. Жинақ ақша артуының жаңа нысандары оларды жинақтаушы зейнетақы жүйесінің өрісінде пайдаланудан көрінеді. Берілген кезеңнің күрделілігі бұл жинақ ақшалар қысқа мерзімді кезеңге салынады, тұрмыс деңгейі жоғары емес халықтың ұзақ мерзімді салымдар үшін қаражаты жетіспейді, сондықтанда жинақ ақша түрлерінің ішінен туысқандарға көмек, пайдалануы ұзақ мерзімді тауарларды сатып алу, «қиын жағдайға» сақтық, борыштарды қайтару басым болады. Жинақтаушы зейнетақы қорларына 10 пайыздық

жарналардың міндеттілігі осыған негізделеді, инвестициялар айырмашылығы осы сомаға зейнетақы қорланымдарының өсуіне кепілдік беріледі, бұл адамның зейнетақы кезеңіндегі өмірінде айтарлықтай маңызды.

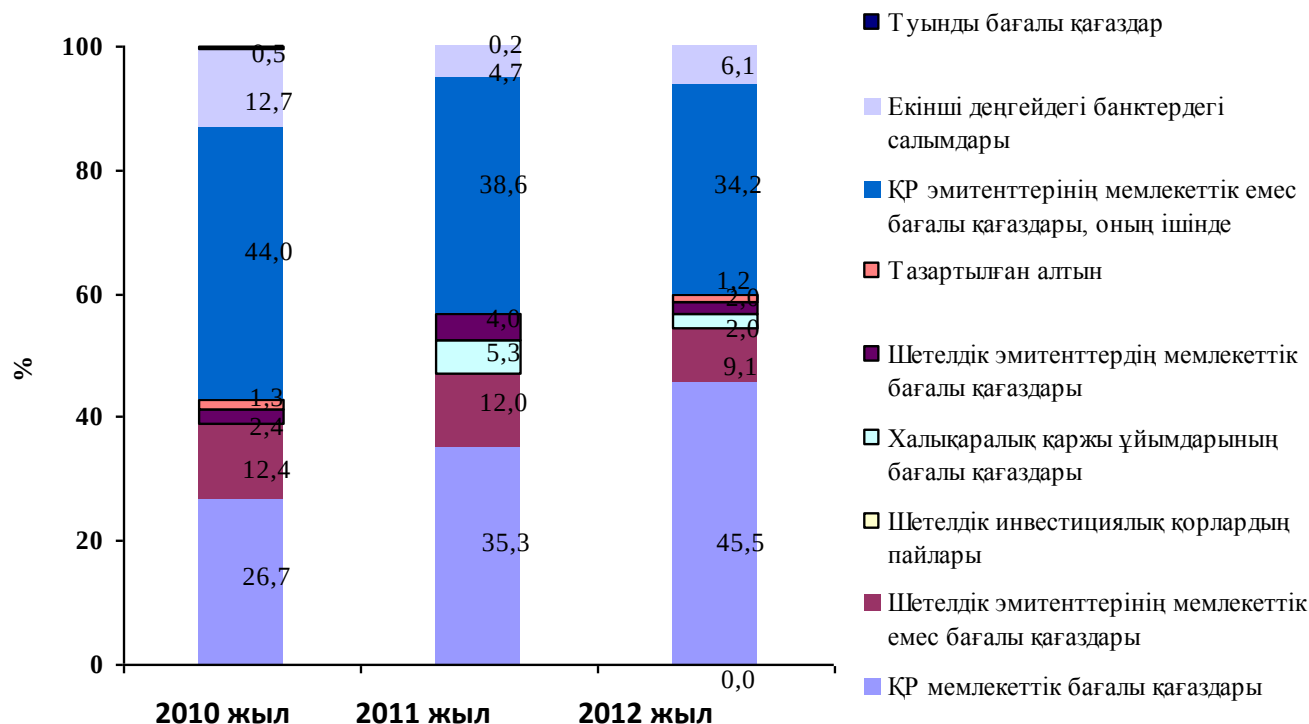
Халықтың еңбек табыстары барлық ақшалай табыстарының төрттен үшке жуық шамасын құрайды. Осы тұрғыдан ақша шығыстарының негізгі үлесі – 86 %-ды құрайтын тұтынушылар шығысы яғни, тамақ азық-түліктерін, азық-түлікке жатпайтындарды сатып алу. Сонымен бірге, олардың 50 %-дан астамы азық-түлік тауарларын сатып алуға кетеді.

Үй шаруашылықтары мен олардағы құрылымдары тұтыну шығындарының құрамын зерттеу халықтың ұзақ мерзімді жинақ ақшасы үй шаруашылығының барлық шығындарының едәуір бөлігін құрайды.

Халықтың көпшілігінің тек міндетті зейнетақы жарналарын аударуға мүмкіндіктері бар, алайда елімізде қосымша жарналар жасай алатын азаматтардың санаты қалыптасты. Мұндай салымшыларды тартқан кезде жинақтаушы зейнетақы қорлары елде болған қоғамның күрт жіктелуін, яғни әлеуметтік топтардың поляризациясын ескерген жөн. Қаражаттың жетіспеу проблемасы – жинақтаушы зейнетақы жүйесіндегі жалғыз күрделі мәселе емес. Мұндайларға сенімді қаржы институттарының шектеулері де жатады. Қазақстанда жинақтаушы зейнетақы қорлары, мәні бойынша, халық пен қаржы нарығының арасындағы байланысшы, яғни қаржы делдалы болады, өйткені халық әзірге қаржы институттарының өздерімен белсенді қызмет етуге шешім қабылдамаған. Демек, зейнетақы жүйесі ерікті қосымша салымдар үшін де, тартымды болу үшін де қызмет етуге тиіс. Халықтың ақшасын жинап алу жеткіліксіз, зейнетақы активтеріне инвестициялық басқаруды жүзеге асыратын зейнетақы қорлары мен ұйымдарының міндеті – оларды салымшылардың пайдасына көбейту.

Қазір зейнетақы қорларына активтерді дербес басқаруға құқық берілген. Зейнетақы заңдарына енгізілген өзгерістер жағдайды түзетеді және «зейнетақы қорланымдарының сақталуы үшін салымшылар алдындағы жауапкершілік» деп аталатын қызметтің жауапты түрлерін бірегей көрсеткішке әкеледі. Жаңа сұлбада жауапкершілік тізбегі үзілмейді, сондай-ақ зейнетақы қоры толық мәнінде басқарудағы маңызды үдеріс қорланымның өсуіне шынында жауап береді. Зейнетақы активтерін басқаруды жүзеге асыратын ұйымдар, егер ЖЗҚ немесе оның жеке қорлары зейнетақы активтерін дербес басқара бастаса, оның бір бөлігінен айырылып қалуы мүмкін. Бұл жинақтаушы зейнетақы қорларының жағдайына біршама теріс әсер етуі мүмкін, өйткені басқару жөніндегі шығындары айтарлықтай жоғары. Қазіргі нарықтық қатынастардың жан-жақты дамуы жағдайында зейнетақы активтерінің әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерді қамтамасыз етуде ролі айтарлықтай артып отыр. Яғни, еліміздегі жаңа экономикалық қатынастардың құрылуы жағдайында мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандырудан тұрғындарды әлеуметтік қорғаудың нарықтық жүйесінің дамуына алып келуде. Жалпы, зейнетақы активтері көлемінің зейнетақы салымшыларының жүйесіне үнемі түсетін жарна есебінен ұлғаюы инвестициялау үшін сапалы объектілерді талап етеді. Алайда қазіргі уақытта қор нарығында өтімді және сенімді қаржы құралдарының тапшылығы сақталып отыр. Мәселен, зейнетақы активтерінің жиынтық көлемі 2011 жылғы қазаннан бастап 21,4% ұлғайып, 01.10.2012 ж. абсолюттік көріністе 2 129,8 млрд. теңге болды. Бұл ретте 01.10.2011 жылдан бастап 01.10.2012 жыл аралығындағы кезеңде зейнетақы активтерінің орташа айлық ұлғаюы 31,3 млрд. теңге болды. Осының салдарынан 01.10.2012 жылғы жағдай бойынша ЖЗҚ жиынтық инвестициялық портфеліндегі құрылымдық өзгерістер бұрынғысынша төменгі деңгейдегі тәуекелі бар қаржы құралдары үлесінің ұлғаюына бағытталған. Яғни, 01.10.2012 ж. 2011 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағалы қағаздарына (35,3%-дан бастап 45,5%-ға дейін)

және екінші деңгейдегі банктерге салымдарға зейнетақы активтерінің инвестициялары (4,7%-дан 6,1%-ға дейін) ұлғайғандығы төмендегі диаграммада көрсетілген.

Ескерту – ҰБ ҚҚК мәліметтері негізінде автормен құрастырылған.

Диаграмма – ЖЗҚ жиынтық инвестициялық портфелінің құрылымы

Қазақстанның зейнетақы жүйесін экономиканы инвестициялаудың үлкен саласына айналдыруға мүмкіндігі бар. Тек бұл үшін жаңа нысандарды, әдістерді, тетіктерді, құралдарды т.б. белсенді ендіру қажет. Бұдан басқа, активтерді басқаратын жинақтаушы зейнетақы қорларының салымшылар алдындағы зейнетақы төлемдерін алған сәтіндегі инфляция деңгейін ескере отырып, жарналардың сақталуы жөніндегі мемлекеттік кепілдіктерді орындау тәртібін, жеке еңбек қызметімен шұғылданатын адамдарды зейнетақы жүйесімен қамту жөніндегі шараларды қарастырудағы нақты жауапкершілігін анықтау маңызды. Тек табыс алу емес, қоғам мен мемлекеттің игілігіне серіктестік басты мақсат болу керек.

Сонымен, қорыта айтқанда қазіргі кезде халықты әлеуметтік қамсыздандыру мәселесі бірінші кезекте зейнетақы жарнасын тарту мен төлеу бағыттарының дамуымен тығыз байланысты. Сол себепті, зейнетақы қорлары қызметінің қосымша жаңа бағыттарын таңдауға ұмтылуы қажет.

Елімізде тұрақты экономикалық өсуді қолдау ұзақ мерзімді инвестицияларды, халықтың ақшалай қаражаттарын сақтау мен көбейтуді, жаңартпалы қызмет пен күрделі құрылысты жүргізуді талап етеді. Бұл үдерістердегі зейнетақы қорларының рөлі басым болу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Заңы, 24.12.2008 жыл (Өзгертулер мен толықтырулар енгізілген).
2. Қазақстан Республикасының 2010-2014 жылдардағы үдемелі индустриалдық-инновациялық даму жөніндегі мемлекеттік дамудың мемлекеттік бағдарламасы, 2010 жыл.

3. Қазақстан Республикасы Президентінің «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан 28.01.2012 жыл.

Резюме

Исполнение законов РК в части выплаты пенсии, реализация качественного управления инвестиционными пенсионными активами влияет на повышение уровня социального обеспечения населения

Summary

In article are investigate questions of accomplish laws of the Kazakhstan in the branch of payment pension

*Миралиева А.Ж. магистр, аға оқытушысы,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

УДК 33

**БІЛІМ БЕРУ- ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ
СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАҒЫТЫ**

Білім беру «Қазақстан – 2030» ұзақ мерзімді Стратегиясының маңызды басымдықтарының бірі болып танылды. Қазақстандағы білім беру реформаларының жалпы мақсаты білім беру жүйесін жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімдеу болып табылады. Қазақстан Президенті республиканы әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енгізу туралы міндет қойған болатын. Білім беру жүйесін жетілдіру осы мақсатқа қол жеткізуде маңызды рөл атқарады [1].

Халықаралық тәжірибе ерте балалық шақтан ересек жасқа дейін адами капиталға, атап айтқанда, білім беруге бөлінетін инвестицияның экономика мен қоғамға елеулі қайтарымы болатынын дәлелдеп отыр.

Адами капиталға бөлінетін инвестициялар жылдам өзгертін әлемде бейімделе алатын техникалық прогрессивті, өнімді жұмыс күшін құру үшін аса қажет. Болашақтың табысты экономикасы білім беруіне, халықтың дағдылары мен қабілетіне инвестициялайтындар болмақ. Білім беруді әлеуметтік қажеттіліктерге жұмсалатын шығындар ретінде ғана емес, экономикалық инвестициялар ретінде түсіну қажет.

Білім беру мен экономикалық өсуді байланыстыратын көптеген дәлелдер бар:

-макро және микроэкономикадағы халықаралық зерттеулерді шолу білім берудің, табыстың және өнімділіктің арасында тығыз байланыстың бар екенін дәлелдеп отыр. Бұл ретте оқытудың бастапқы кезеңіне инвестициялаудың зор қайтарымы болатыны байқалады;

-зерттеулер білім беруді дамытуға жұмсалған инвестицияның маңызды жақтарын растайды [2].

Экономикалық пайдадан бөлек білім беру басқа да әлеуметтік пайдаларды келтіреді, әлеуметтік капиталдың – азаматтардың көп үлесінің қатысуымен құралған, әлеуметтік бірлігі мен интеграциясы жоғары, құқық бұзушылық деңгейі төмен қоғамның қалыптасуына ықпал етеді. Жастайынан білім алу әлеуметтік, эмоционалдық және басқа да өмірге қажетті дағдыларды қалыптастыруда маңызды рөлге ие. Білім беру қызметінің барлық спектрларын одан әрі дамытудың сенімді дәлелдері осында. Қазақстанның білім беруді түбегейлі жаңғыртуы: білім беруге салынатын инвестицияны айтарлықтай және тұрақты ұлғайтуы, оның сапасын жақсартуы қажет [3].

Сондықтан жаңа ұлттық пайымдау ұсынылады: 2020 жылға қарай Қазақстан – білімді мемлекет, ақылмен құрылған экономика және біліктілігі жоғары жұмыс күші. Білім берудің дамуы еліміздің болашақ экономикалық, саяси және әлеуметтік-мәдени өркендеуі сүйенетін тұғырнамасы болуы тиіс.

Білім беру саласындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатын іске асырудың ұйымдастырушылық негізі – қазақстандық білімді жаңғыртудың жалғастырылуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 – 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы болуы тиіс [4].

Бағдарлама білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың ұйымдастырушылық негізі ретінде білім беру мен тәрбиенің, басқару жүйесінің, білім беру қызметі субъектілерінің құқықтық-ұйымдастырушылық нысандарының және қаржы-экономикалық тетіктерінің құрылымындағы, мазмұны мен технологияларындағы өзгерістерді қамтитын ресурстары мен мерзімі бойынша бір-бірімен өзара байланыстағы іс-шаралар кешені болып табылады.

Қазақстан Республикасының экономикасы Жаңа Заңды әзірлеу кезінде Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы аясында берген тапсырмалары негізге алынды. Жаңа Заң қазақстандық білім беру жүйесінің алдында тұрған бірқатар міндеттерді шешуге бағытталған.

Олардың қатарында негізінен мыналар бар:

- әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялану;
- педагогикалық қызметкердің мәртебесін арттыру;
- сапалы білімге қол жетімділік кепілін күшейту;
- басқару жүйесі мен білімді қаржыландыруды одан әрі жетілдіру [2].

Қазақстан әлемдегі айтарлықтай тұрақты және үдемелі дамыған елдердің бірі болып табылады. Біз тұрақты экономикалық өсу жолымен одан әрі алға жылжи береміз.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, белгілі ғалымдар мен инженерлердің шығуы қоғам мен экономикада жүйелі өзгерістердің заңдық тұрғыдағы нәтижесі бола алады.

Мысалы, инженерлік және экономикалық білім сапасының артуы есімдері әлемге белгілі экономистер Николай Кондратьев пен Василий Леонтьевтің, инженерлер Игорь Сикорский мен Николай Жуковтың танылуына мүмкіндіктер туғызды [5].

Инженерлік ой-сананың бұзып-жарып шығуы басқару теориясындағы әзірлемелермен қатар жүрді – Алексей Гастевтің еңбек қондырғысының мектебі, Тейлордың тереңдету теориясы «еңбек психологиясы», «ұйым теориясы» және басқа да осындай бірнеше бағыттардың пайда болуына ықпал етті [5].

Осының бәрі де экономикалық білімге өту кезеңінде «адам» капиталының мыңыздылығын тағы да бір рет айқындай түседі. Осы кезеңде білім беру ісі ерекше орын алады, қазақстандықтардың жаңа ұрпағы үшін сапалы білім берудегі педагогтердің рөлі артады.

Сондай-ақ жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру саласында едәуір сапалық өзгерістер болды. Атап айтқанда, әлемдік тәжірибеде енгізілген мамандар даярлауда үш деңгейлік модель – бакалавр-магистр-доктор жүйесі енгізілді, бұл академиялық кредиттік жинақталған жүйеге негізделген. Бұл анағұрлым икемді білім беру бағдарламасын жүзеге асыруға мүмкіндік береді [3].

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру деңгейінде енгізілген магистратура отандық магистратуралық бағдарламаның беделін тиісінше көтеруге, олардың сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Магистратураны бітірушілер басқару және жетекшілік қызметтер атқаруы мүмкін, топ-менеджерлер болып жұмыс істейтін болады.

Докторантура бағдарламасына ендігі кезекте ғылыми компоненттермен қатар, білім беру компоненттері де енгізіледі.

Бұл өзгертулер білім беру бағдарламасының мазмұнын, жоғары оқу орындарының оқытушыларының жұмыс формасы мен әдістемелерін қайта қараудың қажеттігінен туындады.

PhD (доктор) даярлау жүйесі тиісті талаптарға сәйкес, шетел университеттерімен әріптес, докторлық бағдарлама саласын іске асыруда халықаралық танымға ие болған жетекші қазақстандық университеттер мен ғылыми ұйымдар базасында жүзеге асырылатын болады. Аталған бағдарлама теоретикалық әзірлік және ғылыми-зерттеулер қызметі арасында оңтайлы балансты қаттамасыз етуші және кредиттік оқыту технологиясы негізінде жүзеге асырылады.

Инновациялық экономика, ең алдымен, негізінде ғылыми-техникалық прогресс пен инновациялық қызмет жататын, қалпына келтірілген өндірісті кеңейтудің интенсивтік түріне өтуді білдіреді. Нақты осы факторлар алдыңғы қатарлы әлемнің әлеуметтік-экономикалық жүйесінің бәсекелестік артықшылығын қамтамасыз ете алады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, «экономикалық білімнің» маңызды бөлігі елімізде қоғамның айрықша интеллектуалдық байлығын қалыптастыру үшін мемлекет тарапынан жағдай туғызу болып табылады, болашақты жасайтын ондай адамдарды келешекте – «креативтік класс» деп атамақ. Білімді жастардың болуы және ғылыми өмірдің шоғырлануы, ерекше орта, жаңа білім мен технологияны әзірлеу мүмкіншілігі, инновация модасы мен өзін-өзі дамыту – осының бәрі мемлекеттің технологиялық серпінді жасау мүмкіндігінің маңызды көрсеткіштері [5].

Үкімет отандық бизнеспен бірлесіп жұмыс істеуге дайын, ғылыми-зерттеу тәжірибелік-конструкторлық жұмыстағы корпорациялық инвестиция – бұл инвестиция Қазақстанның болашағы. Мұндай салымдар зерттеулердің нақты нәтижесіне қол жеткізіп қана қоймай, ерекше инновациялық ортаны қалыптастырады, творчестволық атмосфера мен үнемі ғылыми ізденісті тудырады. Әлемнің жетекші елдерінде мемлекеттің экономикалық дамуының белгілі рейтингісімен қатар назарға оның «креативтік индексі» қоса алынатыны кездейсоқ болмаса керек.

Бүгінде әлемдік «креативтік орталықтар» ретінде: Токио, Лондон, Нью-Йорк, Дублин, Сизтл, Хельсинки, Стокгольм есептеледі. Қазақстан қалалары әлемнің «креативтік орталығы» қатарына кіруі тиіс, ал Астана – «креативтік класс» қалыптастыру локомотиві – экономикалық білімнің және әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру үшін технологиялық серпіннің тірегі болуы тиіс [3].

Қазақстан Республикасының Президенті «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауында «біз бүкіл елімізде әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметіне қол жеткізуге тиіспіз» деп атап өтті [5].

Білім және ғылым министрлігі сапалы бәйге мен болашақ білім үшін күш-жігерді қамтамасыз етуі тиіс. Бұл жерде әлемдік тәжірибені игеру, интеллектуалдық және ғылыми салада осы заманғы тренттік білім, қазақстандық болмысқа сай озық халықаралық тәжірибенің жетістіктеріне бейімделуді меңгеру маңызды рөл атқарады.

Қазақстан экономикасын әртараптандыру жаңа капитал түрін, жаңа құндылықтарды құру, экономикалық білімге азаматтардың қатысу формасын кеңейту үшін мүмкіндіктер туғызады.

Бүгінде еліміздің Президенті белгілеп берген мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыру үшін талап етілетін мамандық пен кәсіптердің қысқаша тізбесін беруге болады. Бұлар - басқарушылар, инженерлер, геологтар мен тау-кен инженерлері, экологтар, осы заманға материалдар мамандары, ғарыштық зерттеулер, логистика теориясы, IT-шешімі мен спутниктік технология бойынша мамандар.

Сонымен бірге, философтар, саясаттанушылар, этнологтар мен тарихшылар. Көліктік дәлізді дамыту, компьютерлік бағыттар, кабельдік желіні қалыптастыру,

спутниктік байланыс, жаһандық экологиялық және мелиорациялық жобалар, энергетикалық кешенді жаңғырту – осының бәрі жоғары білімді осы заманғы мамандарды талап ететін Үкіметтің, мемлекеттік холдингтердің, қорлар мен корпорациялардың қызметінің салалары.

Қазақстан экономикасының дамуы елімізде қазақстандық «ой-сана фабрикасын», жаңа білім беру технологиясын құруды талап етеді.

Зертханалар, мастер-кластар, еліміз университеттері жанындағы жоба әзірлеуші топтар – Қазақстан ғана емес, әлемдік ғылыми қоғамдастықтағы ғылыми ой-сананың қозғалтқышы бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. XXI ғасыр деңгейінде білім беру және кәсіптік даярлау (Ғылыми-әдістемелік жұмысты жетілдіруде эксперименттік жұмыстың 3-кезең нәтижесі). –Ақтөбе, 2007. – (бірлестікте: Алдияров Қ.Т., Көбенова Ш.И.).
2. Образовательная технология: понятия и проблемы. Учебное пособие. –Ақтөбе, 2007. – 208 с. (в соавторстве: Сибагатова Г.К., Кубенова Ш.И.).
3. Білім беру жүйесіндегі басты бағдар //Білім кілті. Республикалық ғылыми-әдістемелік педагогикалық журнал. - Алматы, 2006.
4. Инновациялық үрдістер: өткенге және қазіргіге ой толғау- болашаққа көзқарас. // КазЭУ хабаршысы -2007ж. №5.
5. Теория инновации: аналитический обзор современных концепций и категорий //«Инновациялық экономиканы құрудағы университеттердің ролі» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары, Өскемен, ШҚМТУ, 2008.

Резюме

В статье указано, что Казахстан, являясь образованным государством, имеющим разумно построенную экономику и высококвалифицированную рабочую силу, должен иметь концепцию развития образовательной системы и процветания экономической и социально – культурной политики.

Summary

The author announces that Kazakhstan is an educational state which has a sensible, economics and a high qualified working force which must have a conception of development of education of Republic and prosperity of the future economical and socio-cultural politics.

*Бұхарбаев Ш.М., э.ғ.к., доцент,
Қонақбаева А.У., аға оқытушы, магистр,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

УДК 336

ҚАРЖЫ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

«Қазақстан – 2030» барлық қазақстандықтардың өсіп - өркендеуі, қауіпсіздігі және әл - ауқатының артуы» Қазақстан халқына Жолдауында Елбасы Үкімет алдында қазақстандықтардың өмір су сапасының өсуіне және бәсекеге қабілетті мемлекет құруға бағытталған бірқатар маңызды стратегиялық міндеттерді қойды.

Қазіргі уақытта халықтың өмір сүру деңгейін одан әрі дамыту үшін экономиканың тұрақты өсуін қолдау қажет. Ол қазіргі әлемде үздік ғылым мен ақпараттық технологияларға негізделген экономиканың қазіргі заманғы үлгісіне

көшкен жағдайда ғана мүмкін. Қойылған міндеттерді шешуде бюджеттік жүйеге маңызды рөл тиесілі. Еліміздің басты экономикалық ведомстволарының бірі және бюджетті атқару жөніндегі уәкілетті орган болып табылатын Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі ең алдымен салық салу, бюджеттің атқарылуы, бюджеттердің атқарылуы туралы есеп пен есептілік саласында мемлекеттік саясатты іске асыруды қамтамасыз етеді. Бүгінде Қазақстанның қаржы саясаты қаржы ресурстарының жұмылдырылуына, олардың ұтымды бөлінуіне және мемлекет өз қызметін жүзеге асыру үшін пайдалануға бағытталады. Қоғамның әлеуметтік және экономикалық дамуында қаржылардың әсері қаржы саясаты арқылы жүзеге асады. Ал, ол мемлекеттік экономикалық саясаттың негізгі бөлігі болып табылады. Әр түрлі қоғамдарда тек мемлекет ғана өзінің қызметтерін, мәселелерін, шешуге және көздеген мақсаттарға жетуге қаржы саясатын қолданады.

Қазіргі уақытта экономикалық және әлеуметтік салалардың дамуы терең дағдарыс жағдайларына ұшырап тұр. Болашақтың динамикалық дамуы ғана мемлекеттің негізделген қаржы саясатын жүргізу арқылы ғана дағдарыс жағдайынан шыға алады. Қаржы саясатының негізгі субъектісі мемлекет болып табылады. Ол болашаққа қоғам дамуының қаржылық бағытының негізгі стратегиясын жасайды және алдағы кезеңдегі мақсаттарды және оларға жету жолдары мен оның қаражаттарын айқындайды. Мемлекеттік қызметінің негізгі саласы ретінде қаржы саясаты тиісті нормативті актілерді заңды құжатталуын талап етеді. Қаржы министрлігі және Ұлттық банк күші бар заң негізінде бюджетке табыстардың қалыптасуы және оларды пайдалану туралы, ақша-несие саясатының негізгі бағыттары, заңды және жеке тұлғаларға қаражатты беру тәртібі мен ережелері мен нормативті құжаттар туралы нұсқау жасайды. Мемлекетпен қаржылық саясатты жүзеге асыру үрдісінде қаржы жүйесімен шешілетін негізгі мәселелер мыналар деп есептейміз:

- ✓ ресурстар жұмылдырудың қайнар көздерін, олардың құрамын, құрылымын көбейту резервтерінің мүмкінділігін анықтау;
- ✓ қаржы ресурстарын пайдалану және оңтайлы бөлуді қамтамасыз ету;
- ✓ экономикалық және әлеуметтік даму бағытында оңтайлы салық жүйесін жасау көмегімен қаржы ресурстарының шоғырлануы;
- ✓ мемлекеттің қаржы саясатын жүзеге асыруында қаржы механизмінің тиісті нормативті актілер түрінде өткізілуі.

Мемлекеттің қаржы саясаты мемлекеттік қаржылық ресурстарды пайдалану, республикалық және жергілікті бюджеттерді атқару, олардың кірістері мен шығыстарын реттеу, экономиканы салықтық реттеу, ақша айналысын басқару, ұлттық валюта бағамына ықпал ету бағыты ретінде көрініс табуа.

Мемлекеттің қаржы саясатының осындай негізгі бағыттарында бюджеттік саясат, салық саясаты, ақша-несие саясаты, валюталық саясат, инвестициялық саясат, кедендік саясат, ішкі және сыртқы мемлекеттік қарыз алу саясаты, баға саясаты, әлеуметтік саясат арқылы жүзеге асырылуы тиімді нәтижесін беруде.

Дегенмен, бүгінде мемлекеттің қаржы саясатының басты мақсаты – қоғам дамуының аса маңызды қажеттіліктерін қанағаттандыруға қажет қаржы ресурстарын жұмылдыру. Осыған байланысты қаржылық саясат кәсіпкерлік қызметті жандандыра түсуге қолайлы жағдайлар жасауға шақырады. Демек, мемлекеттік қаржы саясатының бүгіндегі алға қойған міндеттері: біріншіден, қаржы ресурстарын тиімді жинақтау және пайдалану; екіншіден, мемлекеттің экономикаға ықпалы және оны реттеуі.

2012 - 2014 жылдарға арналған республикалық бюджет жобасына «Болашақтың іргесін бірге қалайық» атты Мемлекет басшысының жолдауын жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік бюджеттік және инвестициялық саясаттың төменде көрсетілген басымдықтарын ескере отырып, келешекте бюджеттік инвестициялар қаржысы мына бағыттарға қамтылғанын айта кету қажет.

Индустрияландыру бағдарламасы. «Өнімділік 2020», «Бизнестің жол картасы – 2020», Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялды-инновациялық дамуының 2010-2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы және энергетикалық, көлік және газ инфрақұрылымдарын қамтамасыз етуді, арнайы экономикалық аймақ құруды қоса алғанда оны іске асыруда қабылданған басқа да салалық бағдарламалар қаржыландырылмақшы.

Сондықтан, мемлекет қаржылық басқару саясатын жүргізуді жетілдіру үшін қоғам дамуында міндеттемелерге сәйкес экономикалық заңдардың ықпалын есепке ала отырып, қаржыны жоспарлы түрде ұйымдастыру және пайдалану керек.

Бюджет пен Ұлттық қордың теңгерімділігін қамтамасыз ету мақсатында бюджет саясаты келешекте 2020 жылға ЖІӨ-нің 3%-нан аспауы тиіс мұнай тапшылығын төмендетуге және Ұлттық қор қаражатын кейіннен тек бюджетті дамытуды қаржыландыруға ғана көше отырып, ағымдағы шығыстарды қаржыландыруға пайдалануды қысқартуға бағытталады. Үкіметтің қарыз алу саясаты Ұлттық қор қаражатын қалыптастыру және пайдалану тұжырымдамасында белгіленген шектеулерге сәйкес онымен Ұлттық қордағы жинақтың орнын ауыстыруға жол бермеуге сүйене келе жүргізіледі. Атап айтатын болсақ, біріншіден, үкіметтік борышқа қызмет көрсетуге арналған жыл сайынғы шығыстар орта есеппен он жылдық кезең ішінде Ұлттық қордың 4,5% деңгейіндегі жыл сайынғы шартты инвестициялық кірісінен аспауы тиіс; екіншіден, үкіметтік борышқа қызмет көрсетуге және өтеуге арналған шығыстар он жылдық кезең ішінде Ұлттық қордан берілетін трансферттерді қоса алғанда, бюджетке түсетін түсімдердің 15%-нан аспауы қажет.

Бұл деген болашақ ұрпақ үшін жинақты ұлғайтуға, әлемдік тауар нарықтарындағы қолайлы конъюнктура кезеңінде бюджеттің мұнай кірісінен тәуелділігін төмендетуге және сыртқы даму жағдайлары нашарлаған жағдайда экономиканы қолдау үшін әлеует құруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, өңірлерді қаржылық қолдау олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және экономикалық әлеуетті ұтымды кеңістікте ұйымдастыруға бағытталады.

Шығыстар саясатында бюджет қаражатының бекітілген көлемін пайдалана отырып, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларында көзделген тікелей нәтижеге қол жеткізу қажеттігіне сүйене отырып, бюджетті әзірлеу және атқару жолымен мемлекеттік шығыстардың тиімділігі мен нәтижелілігін арттыруға бағытталады.

Осы мақсатта тиімділік пен нәтижелілік индикаторларына негізделген бюджетті қалыптастыру және атқару жүйесі, сондай-ақ орталық мемлекеттік органдар мен облыстардың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органдарының қызметтерінің тиімділігін жыл сайын бағалау жүйесі жұмыс істейтін болады, бұл жетекшілік ететін салада өңірде стратегиялық мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу, тікелей, түпкілікті нәтиже көрсеткіштеріне және тиімділік көрсеткіштеріне қол жеткізу дәрежесін айқындауға мүмкіндік береді. Әлемдік және қазақстандық экономикаларда жағдай өзгерген кезде бюджет саясатын, оның ішінде бюджет параметрлерін түзету бойынша жедел және икемді шаралар қабылданатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «2011-2013 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 қарашадағы № 357-IV Заңы.
2. Қазақстан Республикасының қаржы секторын дағдарыстан кейінгі кезеңде дамыту тұжырымдамасы, 1.02.2012 жыл
3. ҚР Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігінің статистикалық мәліметтері, 2012-2013жж.

Резюме

Финансовая политика Казахстана в формировании и эффективном использовании финансовых ресурсов, а также в направлении их на осуществление государственных функций.

Summary

In article is investigate finances policy of the Kazakhstan.

*Бұхарбаев Ш.М., э.ғ.к., доцент,
Қаршығина Г.Е., магистр, аға оқытушы,
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

УДК 368**БӘСЕКЕЛЕСТІК ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫ
ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ МЕН ДАМУЫ ПЕРСПЕКТИВАСЫ**

Қазіргі таңда сақтандыру, қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында нарықтық әдістермен экономиканы басқарудың негізгі құралы болып табылады. Сақтандыру механизмдерінің ерекшелігі тек қана кәсіпорындар мен азаматтардың мүлкін сақтау ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің макроэкономикалық мәселелерін шешу секілді қызметтерді атқару. Сондықтан, нарықтық шаруашылығы дамыған мемлекеттерде сақтандыру әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешудегі экономиканың стратегиялық секторы екендігі айқын.

Қазақстанда жеке меншіктің дамуымен бірге сақтандырудың да рөлі өсуде, алайда отандық сақтандыру қызметінің халыққа және кәсіпкерлерге көрсетіп отырған сақтандыру қызметтерінің көлемі тар, тиімділігі аз болып отыр. Сақтандыру нарығындағы компаниялардың тұрақты дамуына қарамастан, отандық сақтандыру жүйесінің дамуы төменгі деңгейде қалуда. Оған дәлел сақтандыру сыйақыларының еліміздің ЖІӨ-не шаққандағы үлесі 2012 жылы 0,8% құрап отыр. Дамыған мемлекеттерде бұл көрсеткіш 8-12% құрайды. Сол себепті апаттардың алдын алуға, халыққа әлеуметтік жәрдем көрсету бойынша елеулі мемлекеттік шығындар жұмсауға тура келуде.

Сақтандыру қызметі өзіндік ерекшелігімен ерекшеленеді. Қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдай халықаралық стандарттарға сай және қарқынды дамыған сақтандыру қызметін дамытуды қамтамасыз ететін біртұтас сақтандыру жүйесін құруды талап етеді. Сақтандыру секторы қалыпты дамымай мемлекеттің тұрақты дамуы туралы айту қиын.

Сақтандыру қызметі нарығының жеткіліксіз дамуы сақтандыру компанияларына келетін капиталдың аздығынан болып отыр, ол өз кезегінде сақтандыруға деген ынталандырудың жетіспеушілігінен, соның ішінде өмірді сақтандыруға, халықтың отандық қаржы ұйымдарына деген сенімділігінің төмендігі, әсіресе ұзақ мерзімді салымдар жасауға көп халықтың сенбеуінде болып отыр. Сақтандыру нарығының дамымай қалғандығын және оның Қазақстандағы институционалдық аяқталмағандығы мемлекеттік мәселе болып отыр, егер осы мәселені мемлекет шешсе сақтандыру қызметі нарығы экономикалық өсудің маңызды тұрақты факторы болар еді.

Отандық сақтандыру қызметі нарығының дамуын тежеп отырған негізгі себептер тек сақтандыру қызметін ұсыну тәжірибесінің жеткіліксіздігінде ғана емес, сонымен бірге халықтың өмір сүру деңгейінің төмендігі мен төлемқабілеті бар кәсіпорындардың санының аздығында болып отыр. Осы себептер сақтандыру қызметінің потенциалын анықтап және құру механизмдерін жетілдіруге бағытталған

және болашақтағы тенденцияларын қорытындылайтын зерттеулердің жоқтығынан болып отыр.

Сондықтанда, осы мақсатқа жету үшін мына міндеттерді шешу қажет деп есептейміз, яғни;

- бәсекелестік ортадағы сақтандырудың әлеуметтік-экономикалық мәні мен оның жіктелуін нақтылау;
- сақтандыру қызметінің қалыптасуының маңызды бағыты ретіндегі инвестициялық қызметтің сипаттамасын беру;

Сақтандыру компанияларының инвестициялық портфельін басқаруды жетілдіруді қарастыра отырып, сақтандыру резервтерін инвестициялаудағы басымдылық бағыттарына, инвестициялық портфельдің экономика-математикалық моделін және қазақстанның сақтандыру компаниясының инвестициялық қызметінің механизмін жетілдіру перспективаларына байланысты ұсыныстар берілді.

Инвестиция объектісі ретінде біз бір мемлекеттік бағалы қағаздарды, бір облыстағы мемлекеттік билік органдарының бағалы қағаздарын, бір банктегі банктік салымдарды, бір жылжымайтын мүліктік объектісін айтамыз. Бір бағыттың шамасында бірнеше инвестиция объектілері болу мүмкіндігінен, бұл шектеулердің қызметін инвестициялау бағытын таңдағанда есепке алмауға болады.

Яғни, 2011-2012 жылдар аралығындағы сақтандыру компанияларының портфельдік инвестициялары көбіне мемлекеттік бағалы қағаздар арқылы жүзеге асырылды, мемлекеттік емес бағалы қағаздарға инвестициялар портфельдік инвестициялардың аз ғана бөлігін құрады. Жоғарыда айтылғандардан мынадай қорытынды шығаруға болады: біздің елімізде әзірге сақтандыру рыногы инвестициялық климаттың дамуының қозғаушы күші болмай отыр. Алайда, соңғы жылдардағы қазақстандағы сақтандыру секторының сандық әрі сапалық көрсеткіштерінің өсуіне байланысты еліміздегі қор рыногының шоғырлануы жайында да айту қажет. Нақты қаржылық инструменттерге сақтандыру резервтерін инвестициялау үдерісін талдай келе, біз сақтандыру компанияларының инвестициялық портфельін басқаруды және оның алгоритмін құруды анықтауға әрекет жасадық.

Жалпы, сақтандыру саласы адам өмірінің, негізінен өндірістік және әлеуметтік-экономикалық қызметтің түрлі жақтарын барынша көп қамтиды. Тұрмыстық жағынан алғанда сақтандыру компенсациялық және жинақтау функциясын атқарады. Банктер мен жинақтаушы зейнетақы қорлары сияқты сақтандыру ұйымдары да азаматтардың ақшаларымен операция жасайды. Әрине, бұл тұста халықтың сақтандыру институтының өзіне сену деңгейіне де көп нәрсе байланысты. Сақтандыру нарығы проблемаларының біраз бөлігі сақтандыру және сақтандыру қызметі туралы заңнамалық актілердің жетілмегенінен туындайды.

Сақтандыру ісінде мемлекеттік монополияның ұзақ уақыт болуы сақтандыру нарығы дамуының қарқыны мен сапасына біраз ықпал етті. Экономикадағы жалпыдағдарыстан, сақтандыру тауарын ақшаға айырбастау бойынша экономикалық қатынастарды ұйымдастыру жүйесінен және сақтандырушы өндірген тауар ретіндегі сақтандыру қорғанышы жөніндегі қызмет көрсету ерекшелігінен, сондай-ақ халықтың, кәсіпкерлердің және мемлекеттің төмен төлем қабілеттілігінің ұзақ кезеңінен бұл даму қиындап, тежелуде.

Салыстырмалы түрде алсақ, Ресей Федерациясында-та ол көрсеткіш 19,9%, Ұлыбританияда – 16,4%, Германияда – 9,2%, Францияда – 9,1%. Осы елдерде жиналған сақтандыру сыйлықақыларының ЖІӨ-ге деген қатынасы әрдайым өсіп келеді. Алайда, сақтандыру нарығының дамуы ЖІӨ-ге тікелей қатысты емес. Сақтандыру секторының дамуы көптеген факторларға тәуелді, әсіресе, халықтың ақшалай табысының өсуіне, жалпы сақтандыру мәдениетінің дамуына, экономика салаларының жинақтаушы

сақтандырумен бәсекелестігінің жетістігіне байланысты дамитындығы төмендегі диаграммада көрсетілген.

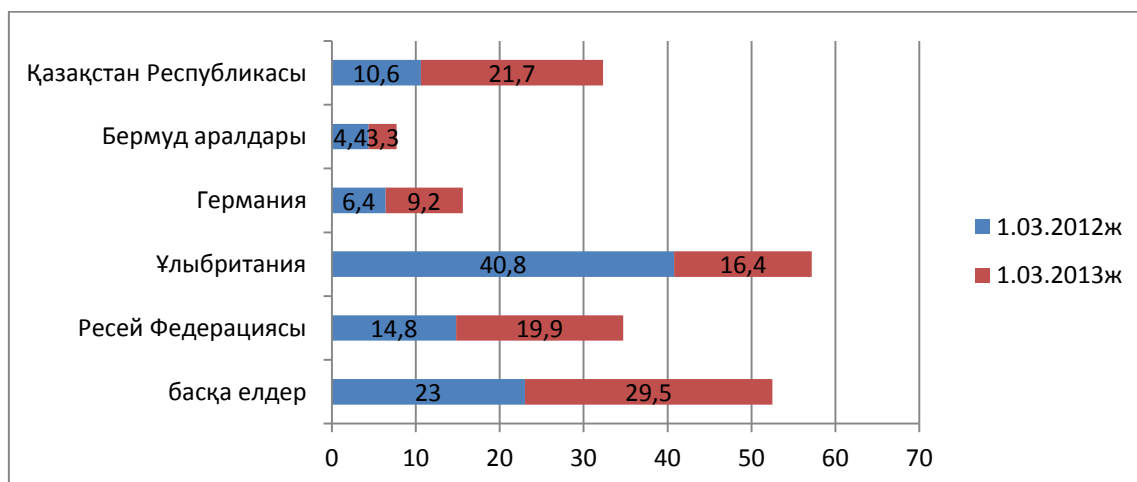

Диаграмма . Дамыған мемлекеттердегі сақтандыру сыйақыларының ЖІӨ-ге қатынасы

Халықтың табысын дифференциациялау мәселесін айтар болса, әлеуметтік қорғау мемлекеттік формалары табыстарды теңестірсе, ал ерікті әлеуметтік қорғау керісінше, табысты бөлуді теңсіздендіреді. Яғни, әлеуметтік қорғауда әлеуметтік сақтандырудың ерікті түрі қарқынды дамыса, сәйкесінше, жинақталатын табыс көлемі екі есеге ұлғаятыны белгілі. Елдегі әлеуметтік қорғау әлеуметтік тәуекелдерді қайта бөлудің негізгі болып табылатын табыстарын қайта бөлу қатынасын құрайды.

Сондықтан, әлеуметтік қорғау тек мемлекет шешетін мәселе деп қарау қазіргі заманғы талаптарға сай келмейді. Сонымен қатар, әлеуметтік сақтандыру мен қорғау мәселесі тек жұмысшылар, жұмыс берушілер және мемлекеттің қызметтерінің бірігуінен ғана тиімді болуы мүмкін. Тек осындай түсінік қалыптасса ғана еліміздегі әлеуметтік тәуекелдерге төтеп бере аламыз.

Сондықтанда, сақтандыру нарығының инфрақұрылымын дамыту бөлігінде маңызды мәселе сақтандыру нарығының түрлі қатысушыларын біріктіретін қоғамдық ұйымдарды құру және дамыту болып табылады. Мұндай ұйымдарға оқу бағдарламаларын дайындау, әзірлеу жөніндегі өкілеттіктерді жүктеу және сақтандыру нарығында қызметті жүзеге асыруға ынталы тұлғаларды оқытуды жүргізу, сондай-ақ сақтандыру нарығына қатысушылардың, оның ішінде сақтандыру агенттерінің, андеррайтерлер мен тағы басқа мүдделі тұлғалар қызметін сертификаттау қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының “Сақтандыру қызметі туралы” 2002 жылғы 18 желтоқсандағы Заңы
2. Міндетті сақтандыру туралы Қазақстан Республикасының 2003ж. 25сәуірдегі №405-ІІ заңы
3. ҚР Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігінің статистикалық мәліметтері, 2012-2013жж.

Резюме

В разделе развития инфраструктуры страхового рынка основной проблемой является создание и развитие общественных организаций, объединяющих разных участников страхового рынка

Summary

In the infrastructure development of the insurance market the main problem is the creation and development of public organizations uniting the different participants of the insurance market

*Есентаева Г.Н., магистр, старший преподаватель,
Актюбинский университет имени С.Баишева,
Казахстан, г.Актобе*

УДК 336.71

**УЧЕТНАЯ ПОЛИТИКА И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ НА ПРИМЕРЕ
АО «ЕВРАЗИЙСКИЙ БАНК»**

Учетная политика банка – совокупность способов, принимаемых уполномоченным органом банка, для ведения бухгалтерского учета, и раскрытия финансовой отчетности в соответствии с их принципами и основами. Банки используют МСФО «Учетная политика», а также другие методы для признания и оценки статей в финансовых отчетах. В связи, с чем может возникнуть необходимость в раскрытии следующей информации:

1. основные виды доходов;
2. оценка ценных бумаг, предназначенных для продажи, годных для продажи, удерживаемых до погашения и инвестиционных ценных бумаг;
3. разграничение между операциями и прочими событиями хозяйственной деятельности, в результате которых признаются активы и обязательства в балансовом отчете, операциями и прочими событиями банковской деятельности, в результате которых возникают условные и возможные обязательства;
4. основы для признания задолженности безнадежной и порядок ее списания;
5. основы для определения расходов на общие банковские риски и методика учета таких расходов.

Основные положения учетной политики АО «Евразийский банк»

Положения учетной политики применяются Группой последовательно во всех отчетных периодах, представляемых в консолидированной финансовой отчетности, являющимися единообразными для предприятий Группы.

В учетной политике рассмотрены следующие принципы:

1. Принципы консолидации – объединение бизнеса, дочерние предприятия, приобретения и выбытия компаний, находящихся под контролем, операции, исключаемые в процессе консолидации, гудвилл.

2. Иностранная валюта - операции в иностранной валюте переводятся в соответствующую функциональную валюту. Курсовые разницы, возникающие в результате перевода в иностранную валюту, отражаются в составе прибыли или убытка, за исключением разниц, возникающих при переводе долевых финансовых инструментов, имеющих в наличии для продажи, или соответствующих требованиям операциям хеджирования потоков денежных средств, отражаемых в составе прочего совокупного дохода.

3. Денежные средства и их эквиваленты – включают наличные банкноты и монеты, свободные остатки (счета типа «Ностро») в НБРК, других банках, и депозиты в банках с первоначальным сроком погашения менее 3 месяцев.

4. Финансовые инструменты – классификация финансовых инструментов, признание финансовых инструментов в консолидированной финансовой отчетности,

оценка стоимости финансовых инструментов, амортизированная стоимость, принцип оценки по справедливой стоимости, прибыли и убытки, возникающие при последующей переоценке, прекращение признания, сделки «РЕПО» и обратного «РЕПО», взаимозачет активов и обязательств.

5. Основные средства – собственные активы, амортизация, нематериальные активы, обесценение, финансовые активы, отражаемые по амортизированной стоимости, финансовые активы, отражаемые по фактическим затратам, финансовые активы, имеющиеся в наличии для продажи, нефинансовые активы.

6. Резервы – резерв отражается в консолидированном отчете о финансовом положении в том случае, когда у Группы возникает юридическое или обоснованное обязательство в результате произошедшего события и существует вероятность того, что потребуется отвлечение средств для исполнения данного обязательства.

7. Обязательства кредитного характера – в ходе осуществления текущей хозяйственной деятельности группа принимает на себя обязательство кредитного характера, включающие неиспользованные кредитные линии, аккредитивы и гарантии, и предоставляет другие формы кредитного страхования.

8. Акционерный капитал – обыкновенные акции, дивиденды, выкуп собственных акций.

9. Налогообложение – сумма подоходного налога включает сумму текущего налога за год и сумму отложенного налога. Подоходный налог отражается в составе прибыли или убытка в полном объеме, за исключением сумм, относящихся к операциям, отражаемым в составе прочего совокупного дохода, или к операциям с собственниками, отражаемым непосредственно на счетах капитала, которые отражаются соответственно в составе прочего совокупного дохода или непосредственно в составе капитала.

10. Признание доходов и расходов в консолидированной финансовой отчетности:

- процентные доходы и расходы отражаются в составе прибыли или убытка с использованием метода эффективной ставки вознаграждения.

- дисконты и премии, начисленные в отношении финансовых инструментов, оцениваемых по справедливой стоимости, изменения которой отражаются в составе прибыли или убытка, признаются в составе доходов за вычетом убытков от финансовых инструментов.

- комиссии за организацию кредитов, за обслуживание кредитов отражаются как доходы будущих периодов.

11. Сегментная отчетность – операционный сегмент представляет собой компонент Группы, который вовлечен в коммерческую деятельность, от которой он получает прибыли, либо несет убытки, результаты деятельности которого регулярно анализируются лицом, ответственным за принятие операционных решений при распределении ресурсов между сегментами и при оценке финансовых результатов их деятельности, и в отношении которого доступна финансовая информация.

12. Новые стандарты и разъяснения, еще не вступившие в действие –

МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» вступает в действие для годовых отчетных периодов, начинающихся 1 января 2015 года или позднее. Предполагается, что стандарт заменит МСФО 39 «Финансовые инструменты: признание и оценка». Первый этап выпуска стандарта МСФО 9 касательно признания и оценки финансовых активов был завершен в ноябре 2009 года. Второй этап выпуска стандарта касательно классификации и оценки финансовых обязательств был опубликован в октябре 2010 года. Ожидается, что остальные части стандарта будут выпущены в течение 2012 года. Стандарт содержит множество изменений в отношении учета финансовых инструментов, и вероятно, окажет существенное влияние на консолидированную финансовую отчетность.

МСФО 10 «Консолидированная финансовая отчетность» вступает в силу в отношении годовых отчетных периодов, начинающихся 1 января 2013 года. Новый стандарт заменяет собой МСФО 27 «Консолидированная и отдельная финансовая отчетность». В соответствии с МСФО 10 вводится трехступенчатая модель контроля, при котором инвестор контролирует объект инвестирования, если он получает переменный доход в результате участия в объекте инвестирования.

МСФО 12 «Раскрытие информации о долях участия в других организациях» вступает в силу в отношении годовых отчетных периодов, начинающихся 1 января 2013 года или позднее. Новый стандарт содержит требования к раскрытию информации организациями, которым принадлежат доли участия в дочерних, совместных, зависимых и неконсолидируемых структурированных предприятиях.

МСФО 13 «Оценка справедливой стоимости» вступает в силу в отношении годовых отчетных периодов, начинающихся 1 января 2013 года или позднее. Новый стандарт призван обеспечить единый источник регламентирующих правил оценки справедливой стоимости, которые в настоящее время содержатся в разных МСФО.

Поправка к МСФО 1 «Представление финансовой отчетности: представление статей прочего совокупного дохода». Поправка требует от организации представлять те статьи совокупного дохода, которые могут быть реклассифицированы в состав прибыли или убытка в будущем, отдельно о тех статей, которые никогда не будут реклассифицированы в состав прибыли или убытка. Кроме того, поправка вносит изменение в наименование отчета о совокупном доходе на отчет о прибылях и убытках и прочем совокупном доходе.

Учетная политика по доходам и расходам регламентирует порядок учета, признания и оценки доходов и расходов, а также – их виды. Доходы банка признаются при соблюдении принципов начисления и состоят из: – процентных и комиссионных поступлений по выданным кредитам, депозитам, форвардным, лизинговым и другим подобным ситуациям; – выручки от купли – продажи иностранной валюты и ценных бумаг; – положительной переоценки иностранной валюты и ценных бумаг, подлежащих переоценке; – комиссионных от различных услуг; – чистой выручки от продаж активов банка; – доходов прошлых периодов, выявленных в отчетном году; – суммы возмещения понесенных банком расходов; – прочих непредвиденных доходов. Расходы банка учитываются в тенге по принципу начисления и состоят из: – процентных и комиссионных выплат по полученным кредитам, депозитам, форвардным, лизинговым и другим операциям; – отрицательной переоценки иностранной валюты и ценных бумаг, подлежащих переоценке; – потерь от купли – продажи иностранной валюты и ценных бумаг; – комиссионных от других услуг; – потерь от продажи активов банка; – расходов прошлых периодов, выявленных в отчетном году; – суммы возмещений расходов других лиц; – различных расходов, связанных с обеспечением деятельности банка, включая амортизационные отчисления, оплату труда, административные расходы, налоги, создание провизии по убыточным кредитам и другие расходы; – прочих непредвиденных расходов.

При анализе структуры доходов последние подразделяются на процентные и непроцентные. Наиболее значимыми для банка являются, как правило, процентные доходы. В процессе анализа процентных доходов банка необходимо установить темпы изменения общей величины и структуры активов, приносящих процентный доход; сопоставить их с темпами роста (снижения) полученного от их использования дохода; выявить изменение общего уровня процентной ставки по проводимым банком активным операциям и определить влияние на ссудный процент соотношение спроса и предложения кредита на рынке ссудного капитала, размера и условий предоставления ссуд (сроков их погашения, присущих им рисков, кредитного обеспечения и др.)

ТАБЛ. № 1. Анализ процентных доходов банка.

Процентные доходы	2011 год (аудир.)		2012 год		
	тыс. тенге	уд. вес, %	тыс. тенге	уд. вес, %	Темп роста, %
1. Процентные доходы по корреспондентским счетам и размещенным вкладам	61 743	0,16	117 605	0,24	190,48
2. Процентные доходы по займам и финансовой аренде, выданным банкам	-		-		
3. Процентные доходы по займам, предоставленным клиентам	36 437 695	97,22	48 082 979	98,75	131,96
4. Процентные доходы по ценным бумагам.	966 745	2,58	481 122	0,99	49,77
5. Процентные доходы по операциям РЕПО.	11 954	0,03	11 326	0,02	94,75
Итого	37 478 137	100	48 693 032	100	129,92

Активы, приносящие доход	2011 год (аудир.)			2012 год			
	тыс. тенге	уд. вес %	доход - ность, %	тыс. тенге	уд. вес %	доход - ность, %	Темп роста, %
1. Дебиторская задолженность по сделкам «Обратное РЕПО»	2500000	0,87		-		-	-
2. Производные финансовые инструменты	97 636	,03		2873			2,94
3. Счета и депозиты в других банках (за вычетом резервов на возможные потери)	35061445	12,17		13413136	3,66		38,26
4. Займы, предоставленные клиентам (за вычетом резервов на возможные потери)	250423641	86,93		352739826	96,34		140,86
Итого	288082812	100	13,01	366155835	100		127,10

Процентные доходы в 2012 году увеличились на 29,9% по сравнению с 2011 годом, что связано с ростом активов, приносящих доход, на 27,1% или в 1,27 раза. При этом можно заметить повышение темпов роста доходов от темпов роста вложений в соответствующие активы, что свидетельствует о незначительном повышении доходности активов, используемых при получении процентных доходов, с 13,01% в 2011 году ($37478137 / 288082812 * 100$) до 13,3% в 2012 году ($48693032 / 366155835 * 100$), то есть на 0,3 пункта или на 2,23%. Повышение доходности этих активов произошло за счет роста доходности по займам, предоставленным клиентам.

Учет доходов и расходов Евразийского банка ведется в полном соответствии принципам учетной политики и ее основным положениям и методам учета, утвержденным руководством банка. Доходы и расходы по процентам учитываются в

Банке по методу начисления, то есть по мере их получения или понесения. Доходы и убытки Банка, возникающие от перевода активов и обязательств, деноминированных в иностранной валюте, включаются в финансовую отчетность Банка – отчет о прибылях и убытках – как разница между доходами и убытками от иностранных валют. Таким образом, учетная политика АО «Евразийского банка» полностью соответствует ее основным принципам, Казахстанским Стандартам Бухгалтерского Учета и корректируется с учетом Международных Стандартов Финансовой Отчетности.

Список использованной литературы:

1. Закон «О банках и банковской деятельности в РК» с дополнениями и изменениями от 12.01.2012г.
2. Закон Республики Казахстан « О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.07г. № 234 – III
3. Национальные стандарты финансовой отчетности № 1,2, утвержденный приказом Министра финансов РК от 21.06.2007г. № 217,218.
4. 1С: Бухгалтерия 8 для Казахстана, Учебная версия Москва Фирма « 1 С», 2011.
5. В.И. Скала, Н.В. Скала, Г.М. Нам Национальная система бухгалтерского учета в РК. ТОО «Издательство LEM» - Алматы, 2008г.
6. В.П.Проскурина Бухгалтерский учет от азов до баланса, Алматы 2009г. (практическое пособие)
7. Э.О.Нурсеитов Национальный бухгалтерский учет и МСФО – Алматы ТОО «СоюзЭксперт ИНФО», 2010г.
8. <http://www.eurasian-bank.kz/-Евразийскийбанк>
9. <https://epay.kkb.kz/jsp/about/index.jsp> - Центр Авторизации пластиковых карт
10. <http://www.kase.kz>

Түйін

Банктің есеп саясаты – бухгалтерлік есепті жүргізу және қаржылық есептемені қағидаларға сәйкес жүргізудің әдістерінің жиынтығы. Банктер қаржылық есептемелерінің баптарың бағалау және есепке алу әдістерін ХҚЕС «Есеп саясаты» негізінде жіргізіледі. Есеп саясатының ережелері шоғырландырылған қаржылық есептемелерде барлық есепті кезендерде ұсынылады.

Summary

Accounting policies of bank – set of the ways accepted by authorized body of bank, for conducting accounting, and disclosure of financial statements according to their principles and bases. Banks use IFRS "Accounting policies", and also other methods for recognition and an assessment of articles in financial report. The provision of accounting policies are applied by Group consistently in all reporting periods presented in consolidated financial statements, being uniform to the Group enterprises.

Изгарина Г.К., магистр, старший преподаватель,
Актюбинский университет имени С.Баишева,
Казахстан, г.Актобе

УДК 330

ЭКОНОМИКА И ВВП КАЗАХСТАНА

Одним из главных обсуждаемых вопросов на состоявшемся в Астане V экономическом форуме стала динамика ВВП Казахстана в сравнении с показателями

прошлого года. Тема мероприятия – «Глобальная экономическая трансформация. Вызовы и перспективы в XXI веке».

Кроме того, пристальное внимание на V Астанинском экономическом форуме со стороны представителей Министерства экономики современного Казахстана было уделено вопросам экономики Казахстана на современном этапе сегодня.

Рассмотрим сравнение экономических показателей блока государств, входящих в СНГ, и других блоков стран, а также сравнение экономических показателей Казахстана с показателями других стран – участниц СНГ и с крупнейшими экономиками мира, такими как Китай, Бразилия, Индия, Германия, Япония, Великобритания, США.

«Рассмотренные показатели говорят о том, что блок стран – участниц СНГ является одним из наиболее привлекательных для инвестирования среди рассмотренных блоков стран, – отмечает президент WOC Роберт Абдуллин. – В то же время Казахстан и среди стран СНГ, и среди других, крупнейших развитых и развивающихся стран занимает преимущественные позиции в активной конкурентной борьбе за привлечение инвестиционного капитала».

Состояние мировой экономики постепенно стабилизируется, и, несмотря на то, что риски ослабления все еще остаются высокими, прогнозы по темпам роста мирового ВВП не снижаются. Согласно прогнозам МВФ, мировой ВВП должен вырасти на 3,5% в 2012 году, то есть немного замедлить свой рост. Ожидается, что в развитых странах ВВП вырастет в 2012 году на 1,5%, но в Еврозоне – вследствие действующих факторов, таких как низкая деловая уверенность и др., – прогнозируется падение экономики на 0,3%.

В 2013 году подъем экономики в развивающихся странах прогнозируется на уровне 5,5–6,0%; ожидается, что негативное влияние финансовой ситуации из Еврозоны будет компенсировано регулированием монетарной и фискальной политики в данной группе стран. В целом ситуацию в развивающихся и транзитных странах можно характеризовать как относительно стабильную.

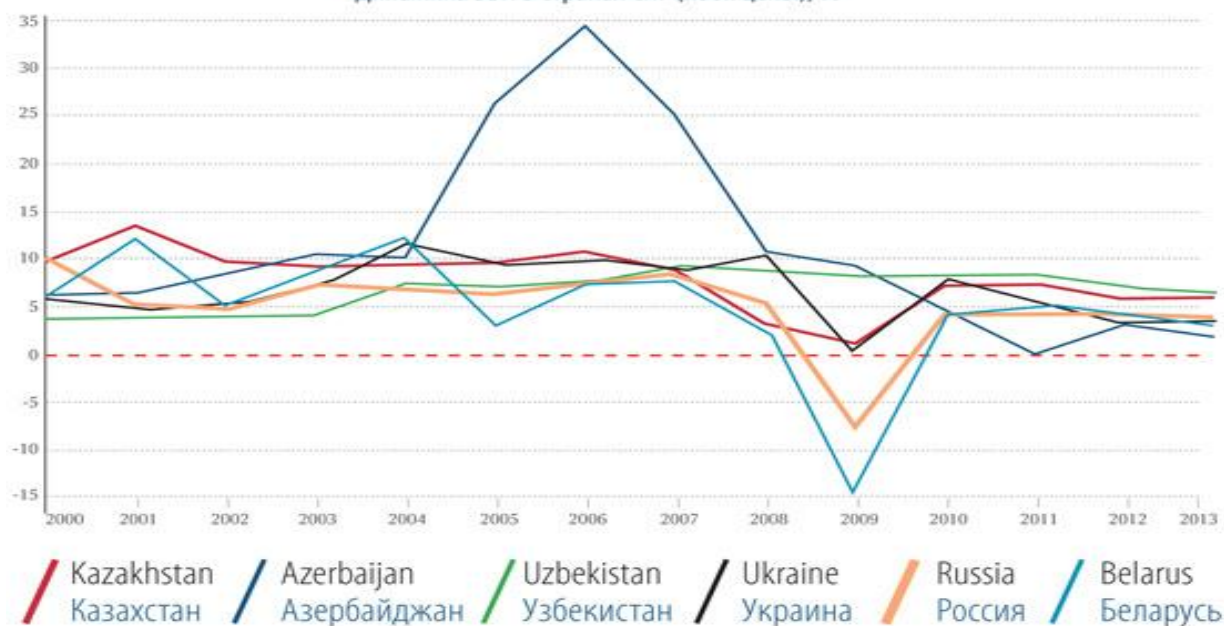
Что касается СНГ, во второй половине 2011 года экономика стран-участниц демонстрировала значительный подъем, поддержанный благоприятной ситуацией на рынке нефти и других сырьевых товаров, высокими объемами производства сельскохозяйственной продукции в таких странах, как Армения, Беларусь, Казахстан, Россия, а также высокими показателями внутреннего спроса на товары и услуги.

Более низкие темпы роста экономики в мире, более слабые показатели экспорта в Европу вместе с ужесточением монетарной или фискальной политики в некоторых странах – участницах СНГ позволяют прогнозировать в данном регионе более низкие темпы роста ВВП в 2012 и 2013 годах по сравнению с 2011 годом, несмотря на ожидания благоприятных цен на рынке сырьевых товаров.

Рост ВВП может снизиться до 4,2 и 4,1% в 2012 и 2013 годах, соответственно, по сравнению с ростом на 4,9% в 2011 году. Тем не менее эти показатели выше, чем средний ожидаемый темп роста ВВП в мире.

В то же время экономика Казахстана, например, будет поддержана высокими показателями объемов торговли, а также инвестициями в нефтегазовую и горнодобывающую отрасли. Инвестиции в инфраструктуру окажут позитивное влияние как на экономику Казахстана, так и на экономику Узбекистана.

Для сравнения динамики ВВП Казахстана с другими странами СНГ были взяты пять стран – участниц СНГ с крупнейшими показателями ВВП. В их число вошли Азербайджан, Беларусь, Россия, Узбекистан и Украина.

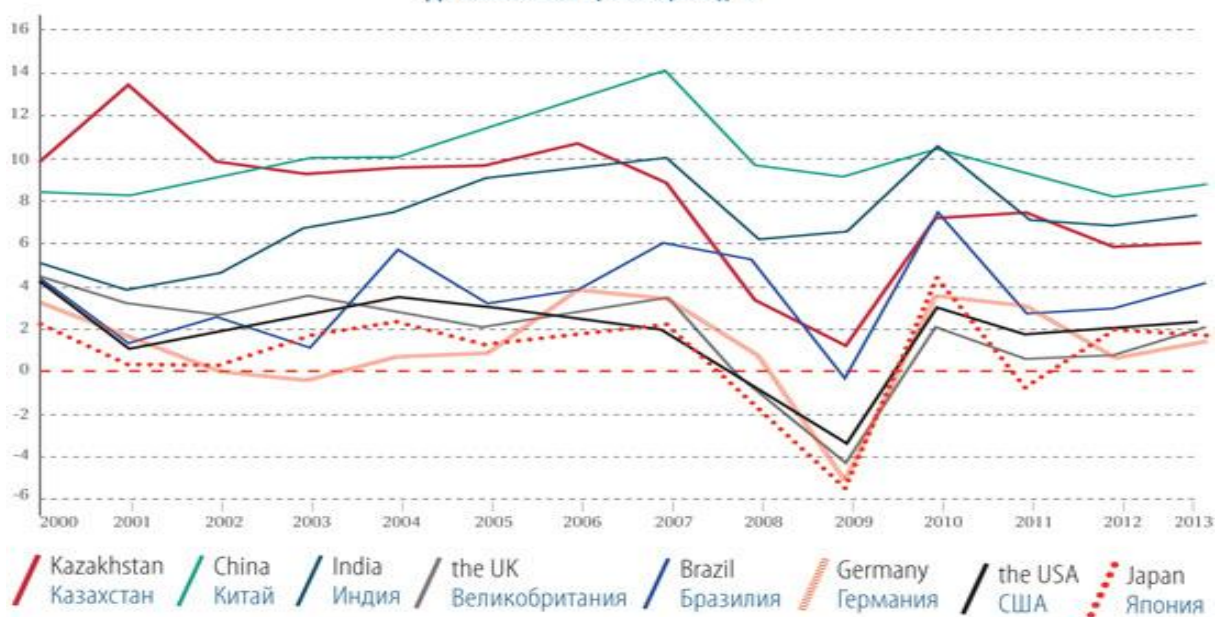
GDP Dynamics in the CIS Countries (in terms of invariable prices), %
Динамика ВВП в странах СНГ (пост. цены), %

Source: WOC according to data and forecasts from the IMF.

Источник: WOC по данным и прогнозам МВФ.

Рост экономики Казахстана находился на очень высоких уровнях в докризисный период. Так, в 2006 году ВВП страны возрос на 10,7%, а в 2007 году – на 8,9%. Даже во время кризиса экономика Казахстана не сокращалась, хотя ее рост снизился – до 1,2% в 2009 году. По оценкам МВФ, ВВП Казахстана возрос на 7,5% в 2011 году. Среди рассматриваемых стран прогнозы роста ВВП выше лишь у Узбекистана, но необходимо отметить, что экономика Казахстана почти в четыре раза крупнее, чем у Узбекистана.

Экономика Казахстана на протяжении рассматриваемого периода времени показывала очень высокую динамику роста не только относительно государств СНГ, но и по сравнению с крупнейшими экономиками мира.

GDP Dynamics (in terms of invariable prices), %
Динамика ВВП (пост. цены), %

Source: WOC according to data and forecasts from the IMF.

Источник: WOC по данным и прогнозам МВФ.

Темпы роста ВВП Казахстана находятся выше, чем у развитых стран и уступают лишь таким лидерам экономического роста в мире, как Китай и Индия. Согласно прогнозам МВФ, в 2012 и 2013 годах темпы роста ВВП Казахстана будут находиться на уровне 6%, Индии – на уровне 6,9%, Китая – на уровне 8,2%.

По показателю «совокупный государственный долг / ВВП» Казахстан находится приблизительно на одном уровне с такими странами, как Россия, Узбекистан и Азербайджан, у которых значение показателя является минимальным среди стран – участниц СНГ.

При рассмотрении величины совокупного государственного долга по отношению к ВВП среди крупнейших развитых и развивающихся стран мира очевидно, что данный показатель, равный 10,9% в 2011 году, у Казахстана имеет минимальное значение среди рассмотренных стран. Из графика также видно, что у стран, уже имеющих высокие уровни задолженности по отношению к ВВП, таких как Япония, США, Великобритания, прогнозируется дальнейший рост показателя, в отличие от развивающихся стран с низкими уровнями задолженности, таких как Казахстан, Китай, Бразилия и Индия.

Что касается объема инвестиций, который приходит в экономику Казахстана, то данный показатель находится на высоком уровне относительно других стран СНГ. В 2007 году показатель составил 36%, в период кризиса показатель снизился до 27%, позже, восстановившись, – до 32%. Значение показателя Казахстана в настоящий момент уступает лишь Беларуси.

Лидером по объему осуществляемых инвестиций в экономику страны по отношению к ВВП является Китай (48% в 2011 году). Надо особенно обратить внимание на то, что данный показатель в Китае растет, начиная с 2000 года, когда он составлял 35% и уже был выше, чем у других рассматриваемых на графике стран.

Вторым государством по величине показателя, характеризующего объем инвестиций к ВВП, является Индия, где значение данного показателя в 2011 году составило 34%. С незначительным отставанием от Индии следует Казахстан. Объем инвестиций по отношению к ВВП в Казахстане в 2011 году составил 32%.

Мурат Каримсаков, председатель Исполнительного органа Евразийского экономического клуба ученых, отмечает: «Казахстан обречен на успех – много предпосылок для привлечения инвестиций. Одна из них – стабильная социальная обстановка. Много природных ресурсов, страна работает активно над развитием человеческого капитала. Начал функционировать исследовательский институт Назарбаева, много лабораторий и опытно-конструкторских бюро, принят новый закон о науке, о государственной поддержке инновационной деятельности. Государство со своей стороны делает все возможное для создания привлекательного инвестиционного климата. Большим преимуществом в этом плане является функционирование в Едином экономическом пространстве – 170 млн. человек – рынок очень большой. ВВП превышает \$65 млрд. Это очень большие возможности передвижения работ, товаров, услуг и рабочей силы».

Рассмотренные показатели говорят о том, что блок стран – участниц СНГ является одним из наиболее привлекательных для инвестирования среди рассмотренных блоков стран.

Следует отметить, что именно Казахстан и среди стран СНГ, и среди рассмотренных крупнейших развитых и развивающихся стран занимает преимущественные позиции в активной конкурентной борьбе за привлечение инвестиционного капитала.

Многие иностранные инвесторы уже признали факт высокой инвестиционной привлекательности страны и осуществляют крупные инвестиции в экономику Казахстана.

Список использованной литературы:

1. Н.А. Назарбаев «Казахстан-2030», Алматы, 1996г.
2. Национальное Статистическое Агентство «Статистический пресс-бюллетень», том 1-2, Алматы, 1997г.
3. The Economist Books «The economist atlas. The shape of the world today», London, 1990
4. П. Хейне «Экономический образ мышления», Москва, 1992г.
5. Jeffrey D. Sachs, Felipe Larrain B. «Macroeconomics in the global economy», Moscow, 1996
6. Журнал «Казахстан. Экономика и жизнь», №4, 1995 г.
7. Газеты «Караван», «TheGlobe», «Панорама», «Ковчег», «Новое поколение»

Түйін

Мақалада Қазақстан Республикасының экономикасы мен жалпы ішкі өнімнің динамикасы қарастырылды.

Summary

In this article are attend questions of the development economics of the Kazakhstan.

*Нургалиева Е.В., магистрант,
Актюбинский университет имени С.Баишева,
Казахстан, г.Актобе*

УДК 658

МАЛОМУ БИЗНЕСУ НЕ ТОЛЬКО ДЕНЬГИ, БОЛЬШЕ НУЖНА НЕФИНАНСОВАЯ ПОДДЕРЖКА!

Развитие малого и среднего бизнеса имеет большое значение для развития всей экономики Казахстана и повышения ее эффективности. В этой связи дальнейшее развитие нашей экономики во многом зависит от степени вовлечения в этот процесс малого и среднего предпринимательства, который на сегодняшний день является необходимым условием и показателем конкурентоспособной экономики. Поддержка малого и среднего предпринимательства является главнейшей, громадной важности политической и экономической задачей любого государства, так как предпринимательство - это база экономики, ее социальная стабильность, а в перспективе - это самая устойчивая ее часть. Именно экономическому росту в Послании президента Н.Назарбаева к народу «Казахстан – 2030» отводится роль материальной основы, источника процветания, безопасности и улучшения благосостояния всех казахстанцев» [1].

На сегодняшний день в республике зарегистрировано 756 тыс. активнодействующих субъектов МСБ, что составляет 95% всех активных хозяйствующих субъектов. Кроме того, сектор МСП страны обеспечивает работой более 2,5 млн. человек или 29% всего занятого населения. При этом объем выпуска продукции сектора МСП составляет 6 396 млрд. тенге или 28% от ВВП страны. Эти цифры говорят о большом потенциале для развития МСП в Казахстане [2].

В последнее 5-6 лет наше государство активно ведет работу по поддержке МСБ: государственная поддержка и содействие на этапах становления, функционирования и развития бизнеса; финансовая поддержка; информационно-аналитическая поддержка; поддержка в области образования и повышения квалификации кадров; материально-техническая поддержка; льготное налогообложение, льготное кредитование.

На сегодня существуют 4 программы поддержки бизнеса [3]:

1. Программа «Дорожная карта бизнеса 2020».

Цель программы: Обеспечение устойчивого и сбалансированного роста регионального предпринимательства в несырьевых секторах экономики, а также сохранение действующих и создание новых постоянных рабочих мест.

Направления программы:

- 1) Поддержка новых бизнес – инициатив
 - Субсидирование процентной ставки по кредитам, направленных на реализацию новых, а также на модернизацию и расширение действующих производств.
 - Частичное гарантирование по кредитам банков, направленных на реализацию проектов.
 - Развитие производственной инфраструктуры.
- 2) Оздоровление предпринимательского сектора
 - Субсидирование процентной ставки по уже имеющимся кредитам банков
 - Предоставление отсрочки по выплате налогов (кроме ИПН) без начисления пени
- 3) Снижение валютных рисков предпринимателей
 - Субсидирование процентной ставки по кредитам предприятиям, имеющим валютную выручку в размере не менее 10% от общего объема денежной выручки за соответствующий финансовый год.
- 4) Усиление предпринимательского потенциала
 - Поддержка начинающих предпринимателей (старт –ап проекты) и выделение государственного гранта в размере 3 млн.тенге
 - Сервисная поддержка ведение действующего бизнеса
 - Обучение топ-менеджмента МСБ на базе АО «Назарбаев университет»
 - Проект «Деловые связи»

2. Программа Занятости 2020

Цель программы: Повышение доходов населения путем содействия устойчивой и продуктивной занятости

Направления программы:

- 1) Обучение и содействие в трудоустройстве самозанятого, безработного и малообеспеченного населения
 - Предоставление субсидий обучающимся (на проезд до места обучения и обратно, проживание в общежитии или возмещение затрат связанных с наймом жилища)
 - Частичное субсидирование заработной платы физических лиц участвующих в активных мерах содействия занятости
- 2) Содействие развитию предпринимательства на селе
 - Предоставление микрокредитов до 3-х млн.тенге
 - Обучение основам предпринимательства
- 3) Повышение мобильности трудовых ресурсов
 - Предоставление субсидий на проезд.

3. Программа посткризисного восстановления (оздоровление конкурентоспособных предприятий)

Цель программы: восстановление платежеспособности конкурентоспособных предприятий

Инструменты программы:

- Субсидирование сроком на 5 лет, процентной ставкой 7% годовых по уже имеющимся займам
- Предоставление отсрочки по уплате налогов и других обязательных платежей в бюджет
- Предоставление налоговых преференций
- Содействие в поиске стратегического инвестора
- Предоставление гарантированного заказа до 4-х лет через гос.закуки
- Принятие мер по размещению субъектами квазигосударственного сектора денежных средств на депозитах в банках второго уровня с учетом степени их участия в оздоровлении предприятий.

4. Программа по развитию агропромышленного комплекса в РК на 2010 – 2014 годы

Направления программы:

- 1) Развитие отрасли растениеводства
- 2) Улучшение водообеспеченности и мелиоративного слоя орошаемых земель
- 3) Развитие отрасли животноводства
- 4) Кредитование сельскохозяйственного производства
- 5) Микрокредитование сельского населения
- 6) Развитие отрасли переработки сельскохозяйственного сырья

Кроме представленных выше институтов развития в настоящее время в Казахстане получило широкое распространение движение по созданию и развитию технопарков, бизнес-инкубаторов и промышленных зон. Это материально-техническая поддержка предпринимательства на этапе его становления и развития. Рассмотрим для чего, с какой целью государством создавались эти организации и чего они смогли добиться за время своего существования.

Технопарки- это структуры, создаваемые в основном на базе высших учебных заведений или на базе научно-исследовательских институтов с целью использования научного потенциала этих вузов и коммерциализации разработанных технологий через создание и развитие размещающихся на территории технопарка малых инновационных предприятий. Целью создания технополисов и технопарков является организация субъектов инновационной деятельности, являющихся составной частью инновационной инфраструктуры страны, обеспечивающих эффективную реализацию процесса использования результатов научных исследований и разработок, направленных на совершенствование производственной деятельности, экономических, правовых и социальных отношений. Среди поставленных государством перед технопарками задач: внедрение в производство передовых достижений отечественного и мирового научно-технического прогресса; инвестирование научно-технических исследований и инновационных производств; оказание материально-технической помощи в создании и развитии инновационного предпринимательства

Анализ результатов мониторингового обследования свидетельствует о том, что в Казахстане необходимо развивать сеть компаний по предоставлению относительно недорогих информационных и консалтинговых услуг субъектам малого предпринимательства. Подобная информационная сеть позволила бы отечественным

предпринимателям вовремя получать необходимые сведения не только о внутреннем, но также и о внешних рынках сырья, и сбыта готовой продукции. Это дало бы им возможность постоянно следить за изменениями цен, за нововведениями в технологиях, за новыми видами сырья и т.д. Данная информация могла бы помочь казахстанским предпринимателям успешно конкурировать с иностранными компаниями.

Получить квалифицированные консультационные услуги малому предпринимательству сегодня получить весьма проблематично. А он нуждается не только в такой конкретике, как организация работы отдела продаж или правильное составление бухгалтерской отчетности. Малому бизнесу совсем бы не помешали консультационные услуги стратегического характера: по выбору наиболее перспективных направлений развития бизнеса, возможным поставщикам ресурсов и рынкам сбыта, наличию необходимых трудовых ресурсов. На первом этапе создания субъекты малого предпринимательства сталкиваются с рядом проблем: как получить свидетельство индивидуального предпринимателя, какой налоговый режим выбрать, куда обратиться по вопросам финансирования. Поэтому большая роль на этом этапе отводится консалтинговым компаниям. В настоящее время консалтинговые компании оказывают услуги СМП по следующим направлениям: правовое обеспечение; аудит и бухгалтерия; маркетинговые исследования; бизнес-планирование; налоговое законодательство; таможенные процедуры и т.д.

Согласно Плану действий по обеспечению стабильности социально-экономического развития финансирование МСБ возложено на ФНБ «Самрук-Казына», а в целом за это отвечает фонд «Даму» по программе поддержки МСБ. Однако предприниматели недовольны схемой работы преобразованного фонда. В свою очередь фонд «Даму», который обязан финансировать МСБ, сегодня является исключительно посредником между бюджетными средствами, банками и предпринимателями. Раньше когда «Даму» непосредственно финансировал проекты МСБ, его помощь была ощутима. Многие предприниматели говорят, что их отправляют в банки, а банки требуют залоговое имущество и устанавливают неподъемные проценты. В итоге получается, что МСБ финансовой помощи от государства фактически не получает. Не достигают адресатов в полном объеме и средства, выделяемые из республиканского бюджета акиматами, которые призваны обеспечить стабильность социально-экономического развития. В республиканском бюджете для каждой области предусмотрены расходы на финансирование МСБ. Здесь нужна прозрачная схема распределения этих средств с участием общественных организаций.

Большинство бизнес-инкубаторов заявляют, что они предоставляют услуги для малого бизнеса. Однако, по данным исследования в 2011 году, их основная деятельность связана с арендой производственных и сервисных площадей, с очень ограниченным участием в функционировании "бизнес-инкубаторов". Другими словами, большинство бизнес-инкубаторов просто сосредоточены на предоставлении недвижимости, а не инкубации и поддержки бизнеса.

На сегодняшний день в Казахстане действуют 10 технологических парков: в городах Актобе, Астана, Шымкент, Караганда, Уральск, Усть-Каменогорск, Петропавловск. Трое из них действуют в г.Алматы. Их цель направлена на создание благоприятных условий для сотрудничества между всеми заинтересованными сторонами в инновационном процессе и обеспечение новаторов технической инфраструктурой и сервисными услугами.

Технологические парки обычно расположены в здании площадью 3-4 тыс. м² и не имеют земельного участка, который был бы полезен для развития. В значительной степени зависят от средств, выделяемых для инновационных проектов, которые пользуются их инфраструктурой.

Опыт развитых стран показывает что, модели бизнес-инкубаторов имеют одну общую цель - "инкубация, рост и выживание на рынке новых компаний, получающих поддержку". Однако проведенный анализ показал, что существующие бизнес-инкубаторы в Казахстане не занимаются вопросами ротации компаний. Кроме того, ограничены консультационные услуги, обучение и деятельность по налаживанию и развитию связей в интересах инкубатора и роста компании. Менеджеры, тренеры и консультанты не имеют достаточного опыта или знаний, и не знакомы с опытом других стран.

По подсчетам американских независимых экономистов, из пяти предпринимателей, получивших обучение и консалтинг в центрах развития малого бизнеса, четверо выживают в течение первых 5-ти лет, тогда как из пяти необученных и начавших собственный бизнес, только 1-2 доживают до 5-летнего рубежа.

В итоге исследований было доказано, что 1 доллар инвестиций из Федерального бюджета США, потраченный на содержание центров развития малого бизнеса, дает возврат в бюджет в размере 2.86 долларов в виде налоговых поступлений.

Таким образом, можно подвести следующие выводы, что для успешного стимулирования развития экономики РК – необходимо оказывать комплексную поддержку малому бизнесу, как финансовую, так и консультационную и сервисную. Для обеспечения качественными услугами МСБ необходимо развивать частные консалтинговые компании оказывающие комплексные услуги МСБ, проводящие обучающие тренинги предпринимателям, развивать бизнес – коуч. Так как частные консалтинговые компании ориентированны на клиента и соответственно будут оказывать качественные консалтинговые и сервисные услуги.

Список использованной литературы:

1. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года утвержденный Указом Президента Республики Казахстан № 922 от 1 февраля 2010 года.
2. www.stat.kz
3. www.damu.kz

Түйін

Осылайша, осындай келесі қорытындыларға келуге болады, ҚР - жетістігін үстемді дамыту үшін, кішігірім кәсіпті бірыңғай, қаржылай, кеңес түрінде және сервистік қолдау көрсету қажет. Сапалы қызмет көрсету үшін КОБ, жеке бірегейлі қызмет көрсететін компаниялар КОБ, кәсіпкерлер үшін оқыту тренингтерін өткізілетін, кәсіп – коучты дамыту үшін керек. Себебі, жеке консалтингтік компаниялар клиентерге консалтингтік және сервистік қызмет көрсетуге бағытталған.

Summary

In this way, it is possible to bring the following conclusion, for successful stimulation of development economy of Republic Kazakhstan – it is necessary to give complex support to small business, as financial and consulting and service. For providing with high-quality services of small medium business, it is necessary to develop the private consulting companies, which rendering complex services of small medium business, which are carrying out trainings for the businessmen, to develop business couch. As the private consulting companies are focused to the client and according to, it will accommodate qualitative consulting and services.

*Ильясов М., магистрант,
Актюбинский университет имени С.Баишева,
Казахстан, г.Актобе*

УДК 330

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ И ЕГО ВЗАИМОСВЯЗЬ С ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ

Экономический рост - один из важнейших процессов, отображающих поступательное развитие человеческого общества. На его базе решаются "вечные" проблемы человечества: поиск путей и форм удовлетворения потребностей, развитие науки, сохранение природы. под экономическим ростом понимаются не кратковременные взлеты и падения реального объема производства, связанные с развитием производительных сил на долгосрочном временном интервале. В современной теории и практике термин "экономический рост" означает увеличение физического объема валового внутреннего продукта (ВВП) или валового национального продукта (ВНП) страны. То есть экономический рост рассчитывается в процентном выражении и характеризует прирост показателя ВВП или ВНП по отношению к предыдущему году или к какому-то базовому году. При определении экономического роста показатель ВВП исчисляется сопоставимых ценах и условиях или без учета фактора цен и других структурных изменений в расчете этого показателя. В соответствии с официальным определением Всемирного банка валовой внутренний продукт (ВВП) - это совокупная ценность всех товаров и услуг, произведенных в течение года на территории конкретной страны. В отличие от мВВП валовой национальный продукт (ВНП) включает в себя также доходы, полученные гражданами страны за рубежом, минус доходы, вывезенные из страны иностранцами [1].

В Казахстане, а также в других государственных СНГ базовым методом исчисления ВВП является производственный, а в развитых странах мира - метод его конечного использования на потребление и накопление. Это в основном связано с традициями сбора информации и состоянием развития рыночных отношений. Размер ВВП исчисляется в стоимостном выражении, как правило, в национальной валюте государства и в долларах США по текущему курсу (для проведения международных сопоставлений). В соответствии с Программой международных сопоставлений ООН размеры ВВП исчисляются также в долларах США с учетом паритета покупательной способности валют (ППС). Факторы экономического роста. Существует 3 группы экономического роста:

- ☐ предложения;
- ☐ спроса;
- ☐ распределения.
- ☐ факторами предложения являются:
 - ☐ количество и качество природных ресурсов страны;
 - ☐ количество и качество трудовых ресурсов страны;
 - ☐ объем основного капитала;
 - ☐ технология.

Именно эти факторы делают рост производства физически возможным. Факторы предложения обладают одним коренным свойством: они редки или имеются в ограниченном количестве. Между тем потребности людей практически безограничны. Поэтому на определенном уровне социально-экономического развития в той или иной стране возникают продовольственная, экологическая, демографическая проблемы. Вследствие редкости или ограниченности производственных ресурсов экономика

должна к ним приспособляться, преобразовываться, выбирать новые модели роста, стимулируя или, напротив, сдерживая нежелательные тенденции, реальный рост экономики зависит также от факторов спроса. Они определяют возможность реализации растущего объема производства. В числе важнейших из них можно выделить такие, как рост потребительских, инвестиционных, государственных расходов, расширение экспорта из-за освоения новых рынков сбыта или повышения конкурентоспособности продукции страны на мировом рынке. Наряду с вышеуказанными факторами на экономический рост влияют и факторы распределения. К таким факторам, оказывающим воздействие на экономический рост, относятся[1]:

- фактическое распределение производственных ресурсов по отраслям, предприятиям, регионам страны;
- действующий в обществе порядок распределения доходов между субъектами хозяйственной деятельности.

Экономически рост может достигаться двумя путями: вовлечением в экономическую деятельность новой рабочей силы и за счет более эффективного использования того же количества экономически активного населения, то есть с помощью экстенсивного и интенсивного путей развития. Экстенсивный тип экономического роста - самый простой путь расширенного воспроизводства, с его помощью удастся быстро сократить безработицу, обеспечить большую занятость рабочей силы. Такой путь экономического роста имеет и серьезные недостатки. Во первых ему свойственен технический застой, при котором количественное увеличение выпуска продукции не сопровождается техническим прогрессом. Во-вторых, такие показатели, как капиталотдача, материалоемкость, производительность труда, остаются на неизменном уровне. В третьих, экономический рост носит затратный характер, потому что экстенсивное расширение производства предполагает наличие достаточного количества трудовых и природных ресурсов, и масштабы экономики увеличиваются за счет них. При этом неизбежно ухудшаются условия воспроизводства. Поэтому долговременная ориентация на экстенсивный путь экономического роста ведет к тупиковым ситуациям. Главный отличительный признак интенсивного типа экономического роста - повышение эффективности производственных факторов на базе технического прогресса. Несомненным достоинством интенсивного увеличения производства является то, что оно преодолевает преграды экономического роста, порожденные ограниченностью естественных ресурсов. При интенсивном экономическом росте увеличение масштабов производства происходит за счет применения более прогрессивной техники, передовой технологий, достижений науки, а также повышения квалификации кадров. Особенности интенсивного типа экономического роста состоят в том, что здесь невозможны очень высокие темпы роста экономики, а научно-технический прогресс может вызвать безработицу.[2] Итак, экономический рост может носить интенсивный и экстенсивный характер. При этом экономическое развитие государства обеспечивается при условии постоянного роста эффективности использования производственных ресурсов, то есть при интенсивном характере производства. Индикаторами, характеризующими экономический рост, являются: реальный рост ВВП, реальный рост доходов населения, уровень инфляции, обменный курс валюты, дефицит государственного бюджета и уровень внешнего долга правительства по отношению к ВВП, торговый баланс страны (экспорт, импорт и торговое сальдо), реальный рост инвестиций в экономику, а также темпы роста производства товаров и услуг по отраслям экономики и видам экономической деятельности. На протяжении многих лет экономический рост был одним из основных целевых показателей, применявшихся специалистами по разработке политики руководителями, исходившими из глубоко укоренившихся точки зрения, согласно которой предоставление все большего и большего количества товаров и услуг является

наилучшим способом повышения уровня жизни людей. Как уже говорилось, концепция человеческого развития намного шире традиционной теории экономического развития. Традиционные модели экономического развития связаны с увеличением ВВП, а не с повышением качества жизни человека. Концепция развития человеческих ресурсов главным образом отводит человеку роль одного из факторов в процессе производства, определяя его, скорее как средство, чем конечную цель. В концепциях благосостояния человек рассматривается как бенефициарий, а не носитель перемен в процессе развития. Концепция удовлетворения базовых нужд сосредотачивает внимание на предоставлении находящимся в неблагоприятном положении группам населения материальных товаров и услуг, а не расширении возможностей человека во всех областях. В отличие от этих подходов концепция человеческого развития сводит воедино производство и распределение товаров, расширение и использование потенциала человека. Она предусматривает анализ всех вопросов общественного развития: будь это экономический рост, занятость, политическая свобода, или культурные ценности с точки зрения интересов человека. Таким образом, она нацелена на расширение возможностей выбора человека. Главный постулат этой концепции: человек – это цель, а экономический рост – средство, то есть экономический рост и объем потребления рассматриваются не в качестве самоцели, а как средство достижения высокого уровня развития общества. Экономический рост означает расширение материальной базы для удовлетворения потребностей человека. Однако степень их удовлетворения зависит распределения ресурсов среди населения и их использования, а также от распределения возможностей, особенно в области трудоустройства. Связь между экономическим ростом и человеческим развитием, следовательно, не является автоматическим [2]. Трудовая деятельность и процесс занятости выступают связующим мостом между экономическим ростом и человеческим развитием. Существует и важная обратная связь. Развитие человеческого потенциала требует среди прочего значительных капиталовложений в образование, здравоохранение и питание. В результате формируется более здоровое и образованное население, способное заниматься экономически производительным трудом.

Таким образом, существуют две цепные зависимости в цикле «экономический рост – человеческое развитие». Одна из них ведет от экономического роста к человеческому развитию – росту людей. Другая наоборот. Первая показывает, как экономический рост. В каждом случае существуют сильные связи, но ни в одном из них они не являются совершенными или весьма эффективными. Однако вместе они могут сформировать причинно-следственные связи, которые при наиболее благоприятном стечении обстоятельств в состоянии помочь стране добиться значительного прогресса в областях человеческого развития и экономического роста [2]. Экономический рост играет основную роль в человеческом развитии, но для того, чтобы можно было в полной мере пользоваться возможностями улучшенного благосостояния, которое он предлагает, нужно им правильно управлять. Некоторые страны преуспели в управлении своим экономическим развитием в большей степени, а некоторые в меньшей. Таким образом, не существует автоматической связи между экономическим и человеческим развитием. Одна из самых уместных политических задач определение необходимого процесса, при котором рост преобразовывается или не преобразовывается в человеческое развитие в различных условиях развития. Существует четыре способа создания желаемой связи между экономическим ростом и развитием человечества. Первый способ – увеличить инвестиции в образование, здравоохранение, профессиональную подготовку, содействуя реализации способностей человека и его участию в производстве и распределении благ в основном посредством оплачиваемого труда.

Второй заключается в том, что для создания тесной связи между экономическим

ростом и развитием человечества решающим моментом должно быть справедливое распределение национального дохода и богатства. Там, где распределение дохода и богатства неравномерно, высокий темп роста ВВП не отражается положительно на жизни людей.

Третий демонстрирует, что некоторые страны сумели достигнуть определенных улучшений в человеческом развитии даже при отсутствии экономического роста и правильного распределения. Они добились этого благодаря четко организованным государственным социальным расходам.

Четвертый способ – расширение возможностей людей, особенно женщин, – представляет собой надежный путь к достижению связи между экономическим ростом и человеческим развитием. Расширение возможностей должно присутствовать во всех сферах жизни. Если у людей есть право делать свой выбор в политической, общественной и экономической сферах, то перспективы экономического роста более устойчивы, продолжительны и учитывают интересы людей [4].

Конечная цель развития любого прогрессивного общества – создание условий для долгой, здоровой и благополучной в материальном отношении жизни людей. Тенденции в изменении уровня жизни, экономического роста позволяют судить, насколько эффективно общество справляется с этой задачей.

Список использованной литературы:

- 1 Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса В.П. Колесова – М. Права человека, 2000 – 356 с
- 2 Доклад комиссии – Социальная политика . Москва, 1996 – 52 с
- 3 Бекмухамбетова У. Р. Развитие человеческого потенциала в условиях современной модернизации. Материалы международной научно-практической конференции «Индустриальноинновационное развитие – основа устойчивой экономики Казахстана», Т. 1- Шымкент, 2006 - 496 с
- 4 Мельдаханова М.К. Человеческий капитал и устойчивое развитие Казахстана: теория, приоритеты и механизмы реализации.- Алматы. 2011- 341с

Резюме

Мақалада адам ресурстарымен экономикалық дамудың арасындағы байланыс және олардың өзара әсерлері жайлы өзекті мәселе қарастырылады.

Summary

In article disclosure character and space human resources in the contemporaneous system of economy and significance in the creation a new economy of information.

С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы» ғылыми журналы(ҚР Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігі Ақпарат және мұрағат комитетінің бұқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы 2004 жылдың 29-қаңтарындағы № 4645-Ж куәлігі берілген) қазақ, орыс, ағылшын және қытай тілдеріндегі ғылыми мақалаларды қабылдайды

Рәсімделу талаптары:

1. Мақала 14 кегльдегі Times New Roman әрпімен арасына бір интервал қалдыра отырып, электронды түрде көлемі 5 бетке дейін: шет сызықтары: сол жағынан – 30 мм., қалғандары – 20 мм.; пайдаланылған әдебиеттерге тік жақша [1] арқылы сілтеме жасалынып, дереккөздер тізімі ретіне қарай мақала соңында «Әдебиеттер» деген атаумен берілуі қажет.

2. Мақаланың қысқаша түйіні қазақ (орыс) және ағылшын тілінде;

3. Автордың суреті (электрондық түрінде);

4. Кафедра отырысының хаттамасынан көшірме (С.Бәйішев ат. Ақтөбе университетінің оқытушыларына)

5. Маманның 1 пікірі немесе мақаланы жариялау жөніндегі сараптама қорытынды (қалғандары үшін)

6. Автор туралы мәлімет: аты-жөні, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы; мекен-жай, телефоны, e-mail.

Материалдар төмендегі мекен-жайда қабылданады:

030000, Ақтөбе қаласы

Ағ.Жұбановтар көшесі, 302 а

тел.: 8(7132) 97-40-81, факс 8(7132) 52-36-00

e-mail: edu_ausb@mail.ru

Научный журнал «Вестник Актюбинского университета им. С.Баишева» (свидетельство о постановке на учет средства массовой информации № 4645-Ж от 29.01.2004 г.) принимает научные статьи на казахском, русском, английском и китайском языках.

Необходимо представить:

1. Текст статьи в электронном варианте объемом не более 5 стр., напечатанный через один интервал, шрифт Times New Roman. кегль 14; поля страниц: слева – 30 мм., остальные – 20 мм. Ссылки на использованные источники следует приводить в квадратных скобках [1]. Сами источники – в конце статьи под заголовком «Литература».

2. Резюме (на каз., рус., англ. языках в зависимости от языка статьи).

3. Фото (в электронном варианте).

4. Выписку из протокола заседания кафедры (для преподавателей Актюбинского университета им. С.Баишева)

5. 1 рецензию специалиста или экспертное заключение о возможности опубликования (для остальных)

6. Сведения об авторе: Ф.И.О., место работы, ученая степень, звание (при наличии); домашний адрес, телефон, e-mail.

Материалы для публикации принимаются по адресу:

030000, г.Актобе

ул. Бр.Жубановых, 302 а

тел.: 8(7132) 97-40-81, факс 8(7132) 52-36-00

e-mail: edu_ausb@mail.ru

**С.БӘЙІШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
С.БАЙШЕВА**

*Қазақ, орыс, ағылшын және қытай тілдерінде үш айда бір
рет шығарылады*

*Выпускается один раз в три месяца на казахском, русском,
английском и китайском языках*

Формат А4 Көлемі 7,8баспа табак Объем 7,8печ.л.
Заказ № 225 Таралымы 100 дана Тираж 100 экз.

Басуға қол қойылды: 20.09.13ж.

Редакцияның мекен-жайы: 030000, Ақтөбе қаласы,
ағайынды Жұбановтар көшесі, 302А

Адрес редакции: 030000, г. Актобе; ул. Братьев
Жубановых, 302А
тел. 97-40-81, 52-36-00

С.БӘЙІШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІ

**® ЖУРНАЛ НАБРАН И СВЕРСТАН В
МЕТОДИЧЕСКОМ ЦЕНТРЕ
АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
С.БАЙШЕВА**

**Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция
көзқарасын білдірмейді.**

Мақала мазмұнына авторлар жауап береді.